

Inhoud

INLEIDING	15
VOORWOORD BIJ DE HERZIENE UITGAVE	17
HOOFDSTUK I: 1945-1963	19
1. 1945-1963: de Koude Oorlog tussen Oost en West	20
1.1 1945-1946: van intergeallieerde overlegdiplomatie naar nucleaire machtspolitiek	20
1.2 Het begin van de Koude Oorlog (1946-1948). De opdeling van het Europese machtsvacuüm tussen Oost en West en de Amerikaanse indijkingspolitiek ('containment policy'). De Truman-doctrine en het Marshall-plan (1947)	31
1.3 De strijd om het naoorlogse machtsvacuüm in Azië en het verlies van de Europese koloniale invloedssferen (1945-1953)	41
1.4 De strijd om het machtsvacuüm in het Midden-Oosten. Het totstandkomen van de onafhankelijke Joodse staat Israël (14 mei 1948) en de eerste oorlog tussen Israël en de Arabische staten	46
1.5 Naar een eerste climax in de Koude Oorlog: de blokkade van de territoriale toegangswegen naar West-Berlijn (1948-1949) en de oprichting van de Duitse Bondsrepubliek en de Duitse Democratische Republiek. Het totstandkomen van de Noord-Atlantische Verdragsorganisatie (1949) en het Comecon-verdrag tussen de Sovjet-Unie en de Oost-Europese staten	50
1.6 De oorlog in Korea (1950-1953) of de tweede climax in de Koude Oorlog. Het Amerikaanse indijkingsbeleid in Azië	57
1.7 De kortstondige ontspanning tussen Oost en West in 1953-1956. De Conferentie van Genève (juli 1955), de machtsstrijd in het Kremlin en het 20ste Partijcongres in de Sovjet-Unie (1956)	61

1.8 De nationale revoltes in de Midden-Europese satellietstaten: de opstanden in Polen en Hongarije en de gewapende interventie van de Sovjet-Unie in Hongarije (november 1956)	65
1.9 De Suez-crisis en de Israëlich-Brits-Franse oorlog tegen Egypte (november 1956)	67
1.10 Naar een derde climax in de Koude Oorlog: de mislukte ontwapeningsbesprekingen en de toenemende crisissen in Libanon (1957), Berlijn (1958-1961) en Cuba (1962)	70
INTERPRETATIES	
Het ontstaan van de Koude Oorlog	80
2. Europa 1945-1963: het Europese bewustwordingsproces en de eerste Europese 'supranationale' experimenten (Monnet-Schuman-plan). De eerste crisis en de heropstanding met het totstandkomen van de Europese Economische Gemeenschap en Euratom (de Verdragen van Rome, 1957). De mislukking van president de Gaulles Europese initiatieven (plan-Fouchet) en de mislukte Britse poging tot toetreding	
2.1 Churchills oproep tot Europese eenheid in Zürich (1946) en het Congres van de Europese Beweging in Den Haag (1948). De oprichting van de Raad van Europa in Straatsburg (1949)	87
2.2 1950-1954: het eerste supranationale experiment: de oprichting van de Europese Kolen- en Staalgemeenschap (1950-1952)	92
2.3 Het voorstel tot oprichting van een Europese Defensiegemeenschap (het plan-Pléven) en een Europese Politieke Gemeenschap	95
2.4 De oprichting van de Europese Economische Gemeenschap en de Europese Gemeenschap voor de Atoomenergie (Euratom). De Verdragen van Rome (1955-1958). Tegengestelde Franse en Britse reacties. De oprichting van de Europese Vrijhandelszone (EFTA) (1959)	100
2.5 President de Gaulles initiatieven voor Europese Politieke Samenwerking. Het Frans-Duitse akkoord van Bonn-Bad Godesberg (1961) en het plan-Fouchet	107
2.6 Het eerste Britse toetredingsverzoek tot de EEG (1961) en het veto van president de Gaulle (1963)	110
2.7 De vertrouwenscrisis in de Europese Gemeenschap en het Frans-Duitse vriendschapsverdrag (22 januari 1963)	113
INTERPRETATIES	
Het 'supranationaal' gerichte integratieproces in Europa: al dan niet een unieke (r)evolutie in de interstatelijke betrekkingen na de Tweede Wereldoorlog?	115

3. De Noord-Zuidverhoudingen 1945-1963: een 'Derde Wereld' in opkomst (de Conferentie van Bandoeng, 1955). De eigen ontwikkelingsstrategie van de Chinese Volksrepubliek en de breuk met de Sovjet-Unie (1960). Het dekoloniseringsproces in Afrika	122
3.1 De 'Derde Wereld' in opkomst: de Conferentie van Bandoeng (18-24 april 1955)	122
3.2 De dekoloniatiegolf bereikt Afrika (1957-1963)	123
3.3 De eigen ontwikkelingsstrategie van de Chinese Volksrepubliek (1957) en het conflict tussen de Chinese Volksrepubliek en de Sovjet-Unie (1960)	130
 HOOFDSTUK II: 1963-1973	 137
1. 1963-1973: 'coëxistentie' en nucleair evenwicht in de Oost-Westbetrekkingen, maar interne dissidenties (Frankrijk ten opzichte van de NAVO en Tsjechoslovakije ten opzichte van het Warschaupact). De Amerikaanse interventie in Vietnam	137
1.1 De bewapeningswedloop en de eerste Oost-Westverdragen betreffende het behoud van het nucleair evenwicht: het Kernstopverdrag van 1963 en het Non-proliferatieverdrag van 1968	137
1.2 President J.F. Kennedy's voorstel tot 'Atlantic partnership' en de Franse dissidentie binnen de Noord-Atlantische Verdragsorganisatie	139
1.3 De Zesdaagse Israëliisch-Arabische oorlog in 1967. De VN-resolutie 242 en de radicalisering van het Israëliisch-Arabisch conflict	142
1.4 Dissidentie in het communistische blok: de Praagse Lente van 1968 en de interventie van het Pact van Warschau in de herfst 1968. De Brezjnef-doctrine	143
1.5 De 'Ostpolitik' van de nieuwe Duitse bondskanselier Willy Brandt. De 'tweepijlersstrategie' van de NAVO en de voorbereiding van de Conferentie over Veiligheid en Samenwerking in Europa	145
1.6 Het verdrag over de biologische wapens (1971) en de beperking van strategische wapens (het SALT-I-akkoord van 1972). De besprekingen over de wederzijdse evenwichtige vermindering van conventionele wapens in Centraal-Europa (MBFR)	148
1.7 De uitzichtloze escalatie in de Amerikaans-Vietnamese oorlog en president Nixons 'vietnamiseringsstrategie'	151

INTERPRETATIES

Is de periode 1968-1973 te beschouwen als het historisch breekpunt tussen de naoorlogse periode en het begin van een meer interdependent wereldsysteem?	159
---	-----

2. Europa tijdens de periode 1963-1973	163
2.1 Crisis in de Europese Economische Gemeenschap als gevolg van de Franse 'legestoelpolitiek'. Het Luxemburgse compromis (januari 1966)	163
2.2 De hernieuwde aanvraag tot toetreding van de Britse regering-Wilson	165
2.3 Het Europese integratieproces op zoek naar een nieuwe start. De Haagse topconferentie in 1969: een afdoend antwoord op een overgangscrisis?	166
2.4 De toetreding van Groot-Brittannië tot de Europese Economische Gemeenschap (1971)	169
2.5 De Europese Gemeenschap en de eerste naoorlogse crisis van het internationale economische systeem. Het Eerste Rapport van de Club van Rome en de Europese topconferentie in Parijs (1972)	170

INTERPRETATIES

De reacties van de EG-commissarissen Sicco Mansholt en Raymond Barre ten opzichte van de wereldproblemen (Eerste Rapport van de Club van Rome)	173
--	-----

3. De Noord-Zuidverhoudingen in 1963-1973: tegengestelde ontwikkelingsstrategieën. Het Eerste en Tweede VN-ontwikkelingsdecennium	176
3.1 De Chinees-communistische optie voor een 'self-reliance'-strategie	176
3.2 Pogingen tot internationale frontvorming van de derdewereldlanden	178
3.3 Het Tweede Ontwikkelingsdecennium (1970), de Conferentie van Lima (1971) en de derde UNCTAD-conferentie te Santiago de Chile (1972)	182

INTERPRETATIES

De ontwikkelingsmogelijkheden en het ontwikkelingsbeleid op het eind van de jaren zestig en het begin van de jaren zeventig	185
---	-----

HOOFDSTUK III: 1973-1989/1991	193
-------------------------------	-----

1. 1973-1989/1991: de internationale politiek-economische crisis. De implosie van het communistische systeem in Oost- en Midden-Europa en in de Sovjet-Unie	194
1.1 De Jom Kippoer-oorlog (oktober 1973) en het gebruik van het 'petroleumwapen' door de OPEC-staten	194

1.2	Climax en einde van de ontspanningspolitiek tussen Oost en West: de Conferentie over Veiligheid en Samenwerking in Europa (1973-1975) en de Akkoorden van Helsinki (augustus 1975)	198
1.3	President Carters mensenrechtenbeleid versus de islamfundamentalisten in Iran (de gijzeling van de Amerikaanse ambassade in Teheran, 1979-1980). De burgeroorlogen in Centraal-Amerika (Nicaragua en El Salvador) en de toenemende communistische penetratie in Afrika (Cuba in Angola en de Sovjet-Unie in Oost-Afrika)	200
1.4	De militaire interventie van de Sovjet-Unie in Afghanistan (december 1979) en het einde van het ontspanningsbeleid tussen Oost en West	202
1.5	President Reagans 'America First'-beleid. Amerikaanse interventies in Libanon (1982), Grenada (1983), Nicaragua en Afrika	203
1.6	De kentering in de Oost-Westverhoudingen: Gorbatsjovs vergeefse pogingen tot perestrojka en glasnost in de Sovjet-Unie. De topontmoeting tussen R. Reagan en M. Gorbatsjov in Reykjavik (1986)	209
1.7	De 'implosie' van de communistische regimes in de Midden- en Oost-Europese staten. Het einde van de Brezjnevdctrine	212
1.8	Het einde van de Sovjetrussische interventie in Afghanistan (1989). De 'implosie' van het communistische regime in en de ontbinding van de Sovjet-Unie (1991)	214
INTERPRETATIES		
	Het einde van de Koude Oorlog	216
2.	1973-1989/1991: Europa	221
2.1	De gevolgen van de eerste petroleumcrisis. De Europese topconferentie van Kopenhagen (december 1973) en de Conferentie van Washington (februari 1974) of de herbevestiging van het Amerikaanse 'leadership' over Europa	221
2.2	Economische crisis en een politiek verdeelde Europese Gemeenschap. De inzinking van het Europese integratieproces tijdens de jaren zeventig	223
2.3	De Britse premier Margaret Thatcher in rechtstreekse confrontatie met de Europese Gemeenschap (1979-1983)	227
2.4	De 'relance' van het Europese integratieproces: de Europese Raad te Fontainebleau (1984) en het nieuwe beleidsprogramma van de Commissie-Delors (het 'Europa '92' - of het 'Europa zonder grenzen'-project)	230

INHOUD

- 2.5 Het Akkoord over de Europese (Eenheids)Akte op de Europese Raad te Luxemburg (december 1985) als uitgangspunt voor de realisatie van het 'Europa zonder Grenzen'-project 232
- 2.6 De aanloop tot de oprichting van een Europese Monetaire Unie: de Europese Raad van Hannover (juni 1988) en Madrid (juli 1989). Het Delors-rapport 234
- 2.7 De toetreding van Spanje en Portugal in 1986 en het totstandkomen van de Duitse eenheid in 1990. De ex-DDR als 'dertiende lid' van de Europese Unie 236

INTERPRETATIES

De verdere ontwikkeling van de Europese Gemeenschap: de confrontatie tussen de Britse premier Margaret Thatcher en de EU-commissievoorzitter Jacques Delors 238

- 3. De Noord-Zuidverhoudingen tijdens 1973-1990 240
 - 3.1 Het Tweede VN-Ontwikkelingsdecennium: de Noord-Zuidconfrontatie met energie- en grondstofwapens, de Verklaring over de Nieuwe Internationale Economische Orde (1974) en de Akkoorden van Lomé (1975) 240
 - 3.2 De mislukking van het Tweede VN-Ontwikkelingsdecennium (1979) en het neoliberale of het elk-voor-zich ontwikkelingsbeleid 245
 - 3.3 Het 'gemoderniseerde' ontwikkelingsmodel van de Chinese Volksrepubliek: de 'vier modernisering' en het 'opendeurbeleid' van Deng Xiao-ping 248
 - 3.4 De doorbraak van een nieuwe generatie 'Aziatische Tijgers': Maleisië, Indonesië, Thailand 250
 - 3.5 De crisis in het Midden-Oosten: de Intifada of de Palestijnse opstand in de door Israël bezette gebieden (1988) en de gevolgen van de Koeweit-crisis (1990-1991) 251

INTERPRETATIES

De internationale rol van Japan 254

HOOFDSTUK IV: 1991-2000	261
1. 1991-2000: een 'Nieuwe Internationale Orde'?	261
1.1 Nieuwe internationale ontwapeningsakkoorden Start I (1991) en II (1993) en het Charter van Parijs betreffende een veilig Europa (1990)	262
1.2 De invasie en aanhechting van Koeweit door Irak. De Tweede Golfoorlog (1990-1991) als eerste test voor de Nieuwe Internationale Orde en de herwonnen consensus tussen de Verenigde Staten, Rusland en andere permanente leden van de VN-Veiligheidsraad	264
1.3 Verhoogde Amerikaanse diplomatieke druk op Israël en de PLO: de Conferentie van Madrid (1991) en de Akkoorden van Oslo (1993)	269
1.4 De Verenigde Naties en de eerste pogingen om het internationaal humanitair recht daadwerkelijk te doen naleven: de VN-operaties in Somalië (1992-1995) en in Rwanda (1993-1997)	274
1.5 Het omstreden einde van Joegoslavië: burgeroorlogen en etnische zuiveringen. De interventies van de Verenigde Naties, de NAVO en de Europese Unie	276
1.6 De oorlog in en om Kosovo (1998-1999) of de 'vooraf aangekondigde tragedie'	281
1.7 Rusland tijdens het beleid van president Boris Jeltsin en president Vladimir Poetin	286
1.8 De tweede Palestijnse Intifada en de mislukking van het Israëlisch-Palestijnse vredesproces (2000-2001)	288
1.9 Diplomatieke inertie betreffende nucleaire wapenbeheersing	294
INTERPRETATIES	
1. De post-Koude Oorlog-periode: de visie van Francis Fukuyama (<i>The end of history</i>) versus de interpretatie van Samuel P. Huntington (<i>The clash of civilizations</i>)	299
2. De militaire interventie van de NAVO in ex-Joegoslavië (Kosovo)	302
3. Gewapende internationale interventies om 'manifest humanitaire redenen' en de oprichting van het Internationaal Strafhof	306
2. Europa 1991-2000: het totstandkomen van de Europese Monetaire Unie en het perspectief op een meer uitgebreide en institutioneel versterkte Europese Unie met een eigen Europees veiligheids- en defensiebeleid	309
2.1 Het Verdrag van Maastricht (februari 1992), de basis voor de oprichting van de Europese Monetaire Unie en de verankering van het herenigd Duitsland in een sterker gestructureerde Europese Unie	310

2.2	De Europese Unie en de ontwikkelingen in Midden- en Oost-Europa	314
2.3	Verdere uitbouw van de Europese Unie: het Verdrag van Amsterdam (juni 1997)	315
2.4	De EU-Commissie in moeilijkheden voor het Europese Parlement: het verslag van het Comité van Wijzen en het ontslag van de Commissie-Santer (maart 1999)	317
2.5	1999-2000: de Europese Unie op een historisch keerpunt? Enerzijds gedurfde initiatieven voor een veiliger en uitgebreider Europese Unie (de Europese Raad te Berlijn en te Helsinki in 1999 en het Stabiliteitsplan voor de Balkan). Anderzijds een terugkeer van het nationalisme en een teleurstellende intergouvernementele conferentie te Nice (december 2000)	320
INTERPRETATIES		
	Het probleem van de uitbreiding en/of structurele versterking van de Europese Unie	331
3.	1991-2000: de Noord-Zuidverhoudingen en toenemende mondialisering	333
3.1	Afrika: internationaal steeds meer gemarginaliseerd en uitgeput door uitzichtloze oorlogen, epidemieën en genocides	333
3.2	Latijns-Amerika: hoopvolle economische ‘relances’, maar terugkerende monetaire en sociale problemen	337
3.3	Azië: de jonge Aziatische Tijgers in moeilijkheden (1997-1999)	342
3.4	De mondialisering en de Noord-Zuidrelaties en de onmacht van de bestaande internationale instellingen. Toenemende kritiek van de zogenaamde antiglobalisten	343
INTERPRETATIES		
	De crisis van de Zuidoost-Aziatische landen, 1997-2000	347
HOOFDSTUK V: 2001-2005		
1.	Het Amerikaanse ‘unilateralisme’	354
1.1	De terroristische aanslagen van 11 september 2001 op Washington en New York	354
1.2	De Amerikaanse militaire interventie in Afghanistan	357
INTERPRETATIES		
		362

INHOUD

1.3 De Amerikaans-Britse afrekening met het regime van Saddam Hoessein in Irak	365
1.4 Rusland onder het beleid van president Vladimir Poetin	377
1.5 De Oranje revolutie in Oekraïne, december 2004	379
1.6 Het Israëliisch-Palestijns conflict: het plan-Sharon, de dood van Yasser Arafat (november 2004) en de ontruiming van de Gazastrook	381
INTERPRETATIES	
Het omstreden Amerikaans-Britse initiatief een oorlog te beginnen tegen het Saddam-regime in Irak	386
2. De Europese Unie in een nieuwe dimensie	
2.1 De invoering van de Europese munteenheid	391
2.2 De aanloop naar een verruimde Europese Unie: de aanpassing van de EU-instellingen en het Europese besluitvormingsproces (de Europese Conventie en het project van Europese Grondwet)	392
2.3 De terroristische aanslagen van 11 maart 2004 in Madrid	394
2.4 De uitbreiding van de Europese Unie naar Midden- en Oost-Europa (1 mei 2004). Mogelijkheden en risico's	395
2.5 Het nieuw verkozen Europees Parlement (juni 2004) en de omstreden start van de EU-Commissie Barroso (oktober-november 2004)	398
2.6 De toetredingsaanvraag van Turkije	402
2.7 Terreuracties in London (7 en 21 juli 2005)	406
2.8 De Europese Unie in een moeilijke overgangstijd (2005-2006)	407
INTERPRETATIES	
De Turkse toetreding tot de Europese Unie, een vraag naar 'Europese' identiteit?	410
3. De Noord-Zuidverhoudingen 2001-2005	414
NAWOORD	421
BIBLIOGRAFIE	423
KAARTEN	435
INDEX	459

Inleiding

“Voor het eerst beleeft de mensheid één gemeenschappelijke geschiedenis. Wereldgeschiedenis. Voor het eerst heeft de mensheid de wapens in handen om zichzelf te vernietigen ...”

HENDRIK BRUGMANS in *Blijvend engagement* (1980)¹

De eenvoudigste methode om in het soms chaotische beeld van de internationale politieke verhoudingen enig inzicht te verwerven blijft het volgen van een chronologische leidraad. In dit werk heb ik dan ook gepoogd de chronologische leidraad vanaf 1945 tot heden na te speuren op de drie belangrijkste geopolitieke niveaus: de Oost-West- en de Noord-Zuidverhoudingen en het Europese integratieproces.

Om de tijdstroom van internationale feiten vanaf 1945 tot op heden enigszins overzichtelijk te houden werd gekozen voor een viervoudige tijdsindeling. Vier fases, die meteen ook de aandacht vestigen op de belangrijkste overgangsmomenten. Zo is er vooreerst de start van de Amerikaanse ‘nucleaire diplomatie’ en de Koude Oorlog, of de confrontatie tussen het Westen en de Sovjet-Unie over het naoorlogse machtsvacuüm in Europa, het Midden-Oosten en Azië. Een periode die eindigt met de gevaarlijkste climax uit de Koude Oorlog, met name de Amerikaanse reactie op de installatie van Sovjetrussische raketten op Cuba (1962) met het reële risico op een nucleaire oorlog. Een tweede fase wordt meestal aangeduid als een periode van coëxistentie, die na een aantal crisismomenten in en buiten Europa² moet wijken voor het begin van een ‘mondiale’ of ‘globale’ ontwikkeling van het wereldsysteem. Deze derde fase wordt gekenmerkt door de ‘implosie’ van de communistische regimes in Oost- en Midden-Europa, het definitieve einde van de Koude Oorlog en de ontmanteling van de Sovjet-Unie. Ten slotte wordt vanaf 1989-1991 in een vierde fase duidelijk dat er met het einde van de Koude Oorlog niet meteen een ‘Nieuwe Internationale Orde’ is totstandgekomen. Etnische tegenstellingen, ambities en afrekeningen al dan niet met een terugkeer van nationalisme of cultureel-religieus fundamentalisme en tal van andere factoren blijven immers een rol spelen in de op- en neergang van internationale machtsverhoudingen.

Net zoals in *Internationale politiek 1815-1945. Feiten en interpretaties* (1998)³ heb ik op het einde van elk hoofdstuk het chronologisch opgebouwde relaas gere-

lativeerd door de inbreng van verschillende interpretaties. Het is inderdaad mijn overtuiging dat alleen een historische benadering die recht doet aan verschillende en soms tegengestelde standpunten, een voldoende genuanceerd inzicht kan bieden in het complexe netwerk van meer dan een halve eeuw internationale politieke ontwikkelingen. De onmiddellijke historische betrokkenheid, die bij de studie van het eigentijdse gebeuren moeilijk uit te sluiten is, kan alleen maar gecorrigeerd en aangevuld worden door een verwijzing naar verschillende interpretaties en mogelijke controverses. Het is hierbij niet de bedoeling om alle mogelijke interpretaties van alle belangrijke internationale politieke gebeurtenissen aan bod te laten komen; wél om de aandacht te vestigen op de complexe achtergrond van een uiteraard beperkte selectie historische feiten. Deze betreft onder meer:

- het ontstaan en de oorzaken van de Koude Oorlog;
- de aanvang van het Europese integratieproces, al dan niet de enige (r)evolutie in de ontwikkeling van de interstatelijke betrekkingen na de Tweede Wereldoorlog;
- de periode 1968-1973, al dan niet een historische breuklijn tussen de naoorlogse periode en het begin van een versnelde globalisering ('global village');
- de confrontatie van de Europese Gemeenschap met het begin van de mondiale interdependentie of globalisering;
- de mislukking van de internationale ontwikkelingsstrategie voor de Derde Wereld;
- de implosie van de communistische regimes in Europa en het einde van de Sovjet-Unie;
- de invloed van het Japanse model op de Oost- en Zuidoost-Aziatische wereld;
- het einde van de Koude Oorlog en de ontmanteling van de Sovjet-Unie als het einde van de ideologische tegenstellingen op wereldvlak (cfr. Francis Fukuyama) of het begin van nieuwe confrontaties tussen beschavingen (cfr. Samuel Huntington);
- de interventie van de NAVO in ex-Joegoslavië (Kosovo);
- de prioriteiten van de Europese Unie na 1989-1991: geopolitieke uitbreiding en/of institutionele uitbouw;
- de oorzaken van en verantwoordelijkheid voor de crisis in de Zuidoost-Aziatische staten (1997-2000);
- de aanpassings- en controlemogelijkheden voor de bestaande universele instellingen versus de toenemende mondialisering.

Uiteraard zullen navorsers en specialisten betreffende elk van deze internationale problemen enigszins op hun honger blijven. Nogmaals, niet de volledigheid, maar wel het relativeren van het chronologische verhaal was hierbij mijn streefdoel.

De bibliografie werd niet opgevat als een illustratie van de belezenheid van de auteur, maar als een mogelijke wegwijzer voor al wie zelf één of ander internationaal thema of probleem zou willen uitdiepen.

Ten slotte houd ik eraan iedereen van harte te danken die me heeft gesteund bij het realiseren van dit boek. Een bijzonder woord van dank gaat naar B. Kerremans, H. Van de Voorde, T. Sauer, J. De la Haye en P. Haesbroek, die de moeite hebben genomen om het manuscript – geheel of gedeeltelijk – te lezen en te beoordelen. Uiteraard ben ikzelf verantwoordelijk voor de mogelijke lacunes en vergissingen. Uitgeverij Acco te Leuven dank ik voor de vlotte samenwerking.

Zoals steeds was mijn echtgenote, Hilde Van Wonterghem, mijn trouwste lector en geduldige critica.

Leuven, 2 januari 2002

Voorwoord bij de herziene uitgave

Wie een synthese wil bieden van de internationale, de Europese en de Noord-Zuid ontwikkelingen van 1945 tot op heden neemt ongetwijfeld risico's. De rechtstreekse betrokkenheid bemoeilijkt immers de mogelijkheid om afstand te nemen in de tijd. Een onvermijdelijke handicap, die echter gedeeltelijk kan ondervangen worden door meer ruimte te bieden aan verschillende interpretaties en standpunten van waaruit men het internationaal politieke gebeuren kan benaderen.

Uiteraard heb ik getracht om – naar best vermogen – rekening te houden met de bemerkingen betreffende de eerste uitgave van *'Internationale Politiek 1945-2001. Feiten en interpretaties'*. Wellicht zouden ook deze keer het feitenrelaas nog uitvoeriger en de interpretaties nog dieper uitgewerkt kunnen worden.⁴ Alleen mag wellicht ook herhaald worden, dat met dit werk geen encyclopedische volledigheid wordt nagestreefd. Ook diepgaande analyses van het besluitvormingsproces van het internationaal en Europees beleid zijn binnen de perken van dit werk niet aan de orde. Wél blijft het mijn bedoeling een over- en inzichtelijk uitgangspunt te bieden betreffende het internationaal en Europees tijdsgewricht waarvan we deelgenoten zijn.

Schrijven op de roltrap van het wereldgebeuren is niet eenvoudig. Ik dank dan ook iedereen die me heeft aangemoedigd mijn inspanningen niet voortijdig te staken. Bijzondere dank ben ik verschuldigd aan mijn collega's, maar als enig auteur ben ik ook de enige die verantwoordelijk is voor mogelijke vergissingen en lacunes.

Ik ben Acco zeer dankbaar voor haar inspanning eenentwintig kaarten voor deze herziene editie te laten maken. Het invoegen van deze kaarten is meer dan een vormelijke verbetering. De kaarten sluiten aan bij de belangrijke problemen van de internationale politiek tussen 1945 en 2005 en vergemakkelijken het begrijpen van de tekst.

Een laatste woord van dank ben ik verschuldigd aan mijn echtgenote, Hilde Van Wonterghem, evenals aan Rob Berrevoets en Bart De Prins van Acco, te Leuven.

Paul VAN DE MEERSSCHE

Januari 2006

NOTEN

1. H. Brugmans en P. Van de Meerssche, *Blijvend engagement*, Leuven, 1980, p. 172.
2. Het betreft onder meer het voor het eerst openlijk in vraag stellen van de stalinistische regimes door een nieuwe generatie communisten (de Praagse Lente); verder de laatste en mislukte maoïstisch geïnspireerde poging om de Chinese Volksrepubliek een eigen revolutionaire koers uit te sturen (de zogenaamde Culturele Revolutie); de eerste energiecrisis en het gebruik van het 'oliewapen' door de petroleumproducerende derdewereldlanden (de VN-Verklaring over de Nieuwe Internationale Economische Orde); de internationale bewustwordingsschok als gevolg van de vaststelling dat er ook 'grenzen aan de groei' van het wereldsysteem zijn (Eerste Rapport van de Club van Rome); de mislukte poging de Europese identiteit te affirmeren tegenover de Verenigde Staten (de Verklaring van Kopenhagen), de oorlog in Vietnam en de Nixon-Kissinger-verantwoordelijkheden betreffende Laos en Cambodja.
3. Leuven/Amersfoort, Acco, 2000 (derde druk), 331 p.
4. Voor twee actuele internationale problemen verkies ik te verwijzen naar recente en degelijke studies in ons taalgebied. Het eerste probleem betreft de dreiging van het terrorisme waarover collega Rik Coolsaet een historisch verhelderend en vlot geschreven essay publiceerde (*De Mythe Al-Qaeda, Terrorisme als symptoom van een zieke samenleving*, Leuven, 2004.) Voor het aanslepend Israëliisch-Palestijns conflict verwijs ik naar kritische beschouwingen van Ludo Abicht en Lucas Catherine, Hans Kuitert en Mouin Rabbani. In een opmerkelijk essay stelde Lander Corlyu drie Joods-Israëliische 'new historians' voor: B. Morris, I. Pappé en Avi Shlaim hebben het officiële beeld van de recente Joods-Israëliische geschiedenis op enkele belangrijke punten in vraag gesteld (*De strijd om het geheugen van Israël. De New Historians en het Israëliisch-Palestijns conflict*, Leuven/Leusden, 2003).

De Koude Oorlog tussen Oost en West. Begin van het Europese integratieproces. Het dekolonisatie- en bewustwordingsproces van de Derde Wereld.

“Paix impossible, guerre improbable”
Raymond ARON in ‘Le Grand Schisme’ (1948)

In tegenstelling tot de Eerste Wereldoorlog eindigde de Tweede Wereldoorlog niet met een internationale vredesconferentie en de ondertekening van een reeks vredesverdragen. De geallieerde overwinnaars waren het immers oneens over de invulling van het door de nazi's in Europa en van het Japans nationalistisch-militaristische regime in Azië achtergelaten machtsvacuüm. Uit de vertrouwenscrisis tussen de ex-geallieerden ontwikkelde zich weldra een latente conflictsituatie, een Koude Oorlog tussen de nieuwe machtscentra in Oost en West. Verschillende crisismomenten volgden elkaar op en de deling én van Europa én van Duitsland werd een feit. Ook Korea onderging hetzelfde lot en vijf jaar later werd de scheidingslijn tussen Noord- en Zuid-Korea de inzet van een gewapend conflict.

Ondanks het feit dat het in Europa, Azië, Latijns-Amerika en het Midden-Oosten meer dan eens tot een gevaarlijke climax kwam tussen de nucleaire mogendheden, kwam het niet tot een Derde Wereldoorlog. Een nucleaire oorlog werd vermeden, ook al duurde het een tweetal decennia vooraleer de coëxistentie tussen Oost en West voor een bipolaire stabiliteit zorgde.

1. 1945-1963: de Koude Oorlog tussen Oost en West

“Deze oorlog is anders dan de vorige: wie een grondgebied bezet, brengt ook zijn eigen politiek-economisch systeem mee en dit zover als zijn militaire macht reikt.”

J. STALIN tijdens een gesprek met Milovan Djilas

“I believe that it must be the policy of the United States to support the free peoples who are resisting attempted subjugation by armed minorities or by outside pressures.”

H. TRUMAN voor het Amerikaanse Congres, 12 maart 1947

1.1 1945-1946: van intergeallieerde overlegdiplomatie naar nucleaire machtspolitiek

Het operationeel worden van het atoomwapen in 1945 – hét historische moment in de ontwikkeling van de massale destructiecapaciteit van de 20ste eeuw – betekende niet alleen een versneld einde van de oorlog met Japan. Het daadwerkelijke gebruik van het atoomwapen tegen de burgerbevolking van Hiroshima en Nagasaki wijzigde ook – en ten gronde – de machtsverhoudingen tussen de overwinende mogendheden. De overlegdiplomatie tussen de westerse mogendheden en de Sovjet-Unie werd nu vrij snel verdrongen door de nucleaire diplomatie, die aanvankelijk op het Amerikaanse atoommonopolie kon steunen. Een atoommonopolie waarop de leiders van de Sovjet-Unie met eigen politieke en militaire machtsmiddelen poogden te reageren (cfr. het bovenvermelde citaat van J. Stalin in zijn gesprek met Milovan Djilas).

Na het einde van de Tweede Wereldoorlog bleek aldus noch in Europa, noch in Azië het moment gekomen voor meer stabiele internationale verhoudingen. De overlegdiplomatie in en buiten de Organisatie van de Verenigde Naties kreeg nauwelijks nog een kans. Met het begin van het nucleaire tijdperk startte een nieuwe wapenwedloop. De Sovjet-Unie was niet van plan het monopolie van het atoomwapen in kapitalistische handen te laten. Machtsgrepen, dreigingen en verkeerd begrepen signalen tussen de ex-geallieerden uit Oost en West werden de overheersende realiteit. Overigens, hoe kon in een wereld waarin miljoenen burgers hetzij door nucleaire wapens, hetzij door totalitaire regimes werden gegijzeld, nog echt sprake zijn van ‘internationale ontspanning’ en een wereldwijde ‘collectieve veiligheid’?

Vooraleer verder deze naoorlogse ontwikkelingen te bestuderen is het noodzakelijk enig idee te hebben over de internationale stand van zaken in 1945.

✓ *De overlegdiplomatie tussen de geallieerde mogendheden op het einde van de Tweede Wereldoorlog: de afspraken tussen de geallieerden in 1945: de topontmoetingen te Jalta (februari 1945) en te Berlijn-Potsdam (juli 1945)*

De topconferenties en de besprekingen tussen de ‘Grote Drie’, die te Jalta op de Krim en te Berlijn (Potsdam) plaatsvonden, zijn nog tijdens de Tweede Wereld-

oorlog te situeren. Dit toponverleg tijdens het jaar 1945 moet dan ook in samenhang gezien worden met vorige onderhandelingen en afspraken, zoals onder meer het Atlantisch Handvest (augustus 1941), de conferentie van Washington of zogenaamde Arcadia-conferentie (december 1941 – januari 1942), de conferentie van Casablanca (januari 1943), de conferentie van Teheran (november 1943), de onderhandelingen over de oprichting van de Verenigde Naties te Dumbarton Oaks (USA), de besprekingen tussen Churchill en Stalin te Moskou (oktober 1944) en andere diplomatieke contacten tussen de geallieerden (cfr. Paul Van de Meerssche, 2006).¹

✓ *De Conferentie van Jalta (4-11 februari 1945)*

Over weinig topconferenties is meer gepubliceerd dan over de ontmoeting van de ‘Grote Drie’ te Jalta. Inderdaad, in nagenoeg alle analyses betreffende de naoorlogse tegenstellingen tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie (de Koude Oorlog) komt men steeds *Terug naar Jalta* (cfr. C.L. Sulzberger).² Het is echter de vraag of de afspraken die te Jalta in februari 1945 werden gemaakt, nog bestand waren tegen het atoommonopolie waarover de Verenigde Staten vanaf midden 1945 beschikten.

Hoe dan ook, wie de betekenis van de topontmoeting te Jalta op een objectieve manier wil inschatten, zal in elk geval rekening moeten houden met de volgende feiten.

Ondanks de succesrijke landing in Normandië en Zuid-Frankrijk waren de Amerikaanse en Britse regeringsleiders in februari 1945 niet in de verhoopte sterkere militair-strategische positie om hun visie aan Stalin op te dringen. Integendeel zelfs. In tegenstelling tot het Westfront, waar zowel in de Ardennen (het von Rundsted-offensief) als in Nederland de opmars naar de Rijn vrij moeizaam verliep, boekte het Rode Leger opvallende successen. In januari 1945 werd Polen geheel ‘bevrijd’ en begin februari bereikte het Rode Leger de oevers van de Oder. Berlijn was nauwelijks nog een honderdtal kilometer verwijderd, terwijl de westerse troepen nog niet eens de Rijn bereikt hadden. Diplomatiek overleg werd aldus een dwingende noodzaak. Alleen door diplomatieke afspraken over de naoorlogse situatie kon immers nog vermeden worden dat ook het grootste gedeelte van Duitsland door het Rode Leger bevrijd en bezet zou worden. Dat dit dringende diplomatieke toponverleg op Stalins verzoek in de Sovjet-Unie (op de Krim) zou plaatsvinden, was dan ook een toegeving van de westerse bondgenoten.

De ‘Jalta-mythe’, waarbij wordt beweerd dat Stalin van het thuisvoordeel op de Krim zou hebben geprofiteerd om president Roosevelt – wiens gezondheid sterk ondermijnd was – tot verregaande toegevingen te dwingen, klopt echter niet. De principiële overeenkomst die te Jalta betreffende de verdeling van Duitsland in bezettingszones werd bereikt, evenals de beloofde medewerking van de Sovjet-

Unie aan de nieuw op te richten wereldorganisatie voor collectieve veiligheid en vrede en vooral de door Stalin nogmaals herhaalde belofte om drie maanden na de overwinning op nazi-Duitsland, Japan de oorlog te verklaren, werden als een succes voor de Amerikaanse diplomatie beschouwd. Te Jalta werd de thesis bevestigd van westerse politici en diplomaten, die stelden dat met Stalin en zijn adviseurs nog steeds te praten viel. Diplomatiek overleg met de sovjetleiders was meer dan ooit gewenst op een ogenblik dat de oorlog tegen Japan nog een hoge tol aan Amerikaanse mensenlevens met zich kon brengen. Een oorlogsverklaring van de Sovjet-Unie aan Japan en een aanval van het Rode Leger op de Japanse legereenheden in Mantsjoerije (Mansjoekwo) en in China werden door de Amerikaanse politieke en militaire leiders als een basisvoorwaarde beschouwd om met succes een eindoffensief tegen Tokyo te kunnen lanceren.

Ook de medewerking van Stalin aan de nieuw op te richten wereldorganisatie en het collectieve veiligheidssysteem waarover te Dumbarton Oaks op 9 oktober 1944 een ruim akkoord werd bereikt, gaf ruime voldoening aan de Amerikaanse diplomatie. In het kader van de Organisatie van de Verenigde Naties, belast met het handhaven van de vrede en de 'collectieve veiligheid' in de wereld, zouden de regelingen voor de naoorlogse situatie verder uitgewerkt worden. Een akkoord over de basisstructuur van deze nieuwe wereldorganisatie – onder meer het principe dat aan de permanente leden van de Veiligheidsraad een vetorecht zou worden voorbehouden – leek de Amerikaanse diplomatie belangrijker dan de eindeloze discussies over de afbakening van nieuwe nationale grenzen in Europa.

In zekere zin kan zelfs gesteld worden dat te Jalta niet zozeer de contacten met Stalin, maar wél de betrekkingen tussen de Britse en Amerikaanse regeringsleiders en hun adviseurs tegenvielen. Inderdaad, de Amerikaanse diplomaten hadden alle moeite met de Britse visie over de naoorlogse situatie, die vooral op twee doelstellingen gericht was: vooreerst het zoveel mogelijk intact houden van de Britse overzeese belangen en verder het zoveel mogelijk inperken van Stalins ambities in Midden- en Oost-Europa, dit op basis van realistische en concrete afspraken.

Dat Duitsland en Europa op de Conferentie van Jalta verdeeld werden, is in dit verband een tweede en al even hardnekkige mythe. Uiteraard waren Stalins voornaamste doelstellingen gericht op het behoud van zijn machtspositie en de veiligheid en heropbouw van de door de oorlog fel verzwakte Sovjet-Unie. De eisen van de Kremlinleiders waren dan ook concreet: het kwam er voor hen op aan om zo snel mogelijk te kunnen beschikken over de helft van alle herstelbetalingen waartoe nazi-Duitsland zou gedwongen worden. Deze nadrukkelijke claim hield dan ook niet de verdeling, maar wél het behoud in van de eenheid van het overwonnen Duitsland (de rijkste en geïndustrialiseerde centra waren immers in het Westen gesitueerd). Het principiële akkoord over bezettingszones hield dan ook geen economische of politieke verdeling in van Duitsland. Een dergelijke verdeling kon alleen maar de uitvoering van de door Stalin opgeëiste schadevergoedin-

gen bemoeilijken. Tijdens de Conferentie van Jalta toonden de Amerikaanse en Britse onderhandelaars hiervoor alle begrip. Pas later, wanneer de Amerikaanse financiële en industriële belangengroepen hun voormalige contacten met Duitse bedrijven wensten te hernemen, bleek het behoud van de Duitse eenheid een ernstige handicap. Niet de Jalta-akkoorden, maar de overschakeling naar nucleaire diplomatie en de wederzijdse dreiging leidden tot de feitelijke deling van Duitsland en Europa (cfr. infra, de aanloop tot de Koude Oorlog).

Op de Conferentie van Jalta werd niet over de verdeling van Duitsland en Europa, maar wél over Stalins eisen betreffende de grenzen en het statuut van Polen open en hard onderhandeld. De westerse bondgenoten wisten overigens vooraf dat Stalin niet bereid was om na de oorlog terug te keren tot de geopolitieke situatie van voor 1939. De tussen 1939 en 1945 verworven Sovjetrussische posities en invloedssferen in Midden- en Oost-Europa en in Azië (onder meer in Iran) beschouwde Stalin als een noodzakelijke bufferzone voor de veiligheid van de Sovjet-Unie. De Britse en Amerikaanse diplomaten toonden begrip voor deze uitgangssituatie. Rekening houdend met het enorme verlies aan mensenlevens en de barbaarse bezettingsmethoden van de nazi-troepen, kon Stalin op enige toegevingen rekenen: de in 1939 gedwongen inlijving van de Baltische staten, Estland, Letland en Litouwen, werd niet meer in vraag gesteld.

Wél werd over de grenzen en het statuut van Polen uitvoerig en hard onderhandeld, omdat Churchill de naar Londen uitgeweken Poolse regering niet in de steek wou laten. Stalin, die ingevolge de bezetting van Polen door het Rode Leger de facto meester was over Polen, had de westerse geallieerden voor een voldongen feit gesteld door reeds op 31 december 1944 de pro-Sovjetrussische voorlopige regering van Lublin als de enige officiële Poolse regering te erkennen. Stalin stond immers op het standpunt dat alleen de door hem opgerichte pro-Sovjetcommunistische Nationale Raad van Lublin de nodige waarborgen kon bieden voor blijvende vriendschappelijke betrekkingen tussen de Sovjet-Unie en Polen. De Britse premier bleef echter alleen de pro-westerse Poolse regering in ballingschap te Londen als de enig wettelijke Poolse regering erkennen.

De ‘Grote Drie’ werden het te Jalta niet volledig eens over de Poolse problemen, maar uiteindelijk werd een compromis aanvaard zowel betreffende de toekomstige Poolse regering als betreffende de Poolse grenzen. De nieuwe Poolse regering zou voor twee vijfden worden samengesteld uit de naar Engeland gevluchte democraten en voor drie vijfden uit leden van de communistische Nationale Raad van Lublin.

Als oostgrens van Polen werd de Curzon-linie aanvaard. Dit betekende dat Roosevelt en Churchill bereid waren om Stalin de voordelen van zijn niet-aanvalsakkoord met nazi-Duitsland (augustus 1939) toe te kennen (een toegeving die formeel door de Poolse regering in ballingschap te Londen verworpen werd). Als compensatie voor deze toegeving aan Stalin zou de westgrens van Polen worden opgeschoven ten nadele van Duitsland. De precieze afbakening hiervan zou op

een latere vredesconferentie worden geregeld, met andere woorden: de Oder-Neisse-grens werd te Jalta nog niet als formele grens aanvaard tussen Polen en Duitsland.

Betreffende het ‘Duitse probleem’ werd vooralsnog een principiële beslissing genomen. In principe werd men het eens dat na de Duitse overgave het nazisme zou worden uitgeroeid, de democratie hersteld en het grondgebied in verschillende bezettingszones verdeeld zou worden. Aanvankelijk was Stalin niet bereid ook aan Frankrijk de controle over een bezettingszone toe te kennen. Uiteindelijk gaf Stalin toe, op voorwaarde dat de Franse bezettingszone van de Amerikaans-Britse zone zou worden genomen. Te Jalta werd dus tot geen definitieve verdeling van Duitsland beslist, maar wel tot een bezetting en tot een onttakeling van het nazi-systeem. Principieel was men het er ook over eens dat de helft van alle herstelbetalingen aan de Sovjet-Unie zou worden toegekend.

De verdere uitwerking van het Duitse bezettingsstatuut (uiteraard ook de regeling in verband met Berlijn) zou verder worden gepreciseerd door een Intergeallieerde Commissie die te Londen zou samenkomen. Ook de verdere precisering van de Duitse herstelbetalingen werd toevertrouwd aan een dergelijke commissie, die te Moskou zou vergaderen.

Overlegdiplomatie tussen alle geallieerde mogendheden werd te Jalta als basis voor verdere regelingen gezien. Zo was men het erover eens dat – in het belang van het behoud van de vrede en de collectieve veiligheid – een nieuwe wereldorganisatie opgericht zou worden: de Organisatie van de Verenigde Naties (United Nations Organization). Deze nieuwe wereldorganisatie zou op basis van een eensgezinde houding van de grote mogendheden belangrijke beslissingen kunnen treffen inzake collectieve veiligheid. De grote mogendheden zouden dus in deze belangrijke materie een vetorecht (veto-power) behouden. Belangrijk was dat de ‘Grote Drie’ het te Jalta erover eens waren dat hun ministers van Buitenlandse Zaken elkaar “zoveel als noodzakelijk” in de toekomst zouden ontmoeten. Aan deze ministers van Buitenlandse Zaken werd opgedragen meer concrete en reële oplossingen uit te werken op basis van en in de geest van de te Jalta aanvaarde principes. Dit betrof alvast de regelingen betreffende ‘de Europese staten bevrijd van de Duitse overheersing’. Te Jalta werd overeengekomen dat in deze staten het ‘democratisch’ regime terug zou worden hersteld overeenkomstig de principes vastgelegd in de zogenaamde *Declaration on Liberated Europe*. Hierin werden in al de bevrijde gebieden vrije verkiezingen in het vooruitzicht gesteld als basis voor regeringen “responsive to the will of the people”.³

Betreffende de oorlog in Japan herhaalde Stalin zijn belofte de oorlog te verklaren binnen de termijn van drie maanden na het beëindigen van de vijandelijkheden met nazi-Duitsland. Ook de prijs hiervoor werd duidelijk bepaald: de Verenigde Staten en Groot-Brittannië zouden aan de Sovjet-Unie toelaten de Russische gebieden te herwinnen die het in 1905 als gevolg van de nederlaag in de Japans-Russische oorlog had verloren, meer bepaald de vlootbasis Port Arthur, de

controle over de spoorlijn in Mantsjoerije en ten slotte het zuidelijke gedeelte van Sachalin en de Koerilen-eilanden.⁴

✓ *De evolutie van de intergeallieerde betrekkingen en de Conferentie van San Francisco (25 april – 26 juni 1945)*

Het project van een nieuw op te richten wereldorganisatie met het oog op het behoud van de vrede en collectieve veiligheid (de Organisatie van Verenigde Naties) was vooral een doelstelling van de Amerikaans-Britse diplomatie. Een viertal maanden na de ondertekening van het Atlantisch Handvest (augustus 1941) werd reeds de Verklaring van de Verenigde Naties ter ondertekening voorgelegd. In deze Verklaring van de Verenigde Naties van 1 januari 1942 werd een nieuw systeem van collectieve veiligheid in het vooruitzicht gesteld.

Tijdens verdere besprekingen te Dumbarton Oaks (september-oktober 1944) werd tussen Amerikaanse, Britse, Franse, Chinese en Sovjetrussische diplomaten een project uitgewerkt en op de Conferentie te Jalta werd het Dumbarton Oaks-project in principe aanvaard. Bovendien werd over een paar belangrijke politieke knelpunten een akkoord bereikt. Zo werd overeengekomen het vetorecht alleen aan de grote mogendheden (de permanente leden van de Veiligheidsraad) voor te behouden. Ook werd een compromis bereikt over de vertegenwoordiging van de lidstaten in de Algemene Vergadering. In tegenstelling tot het Sovjetrussische voorstel om elk van de zestien deelstaten van de Sovjet-Unie een zetel en stem te verlenen, ging Stalin uiteindelijk akkoord met (slechts) een drievoudige vertegenwoordiging (naast de Sovjet-Unie zouden ook Oekraïne en Wit-Rusland een vertegenwoordiging hebben).

Het Handvest van de Verenigde Naties werd uiteindelijk aanvaard op de Conferentie van San Francisco (25 april – 26 juni 1945). Dit akkoord kwam er slechts door bemiddeling van de Amerikaanse gezant Harry Hopkins, die voor de problemen betreffende Roemenië en Polen nog een oplossing met Stalin kon bereiken.

De 'Roemeense kwestie' (februari-maart 1945). Op 27 februari 1945 kwam Vysjinski naar Boekarest om er de eis van de communistische partij, namelijk het ontslag van minister-president generaal Radescu, kracht bij te zetten. Onder druk van het Rode Leger bleef koning Michaël van Roemenië geen andere mogelijkheid dan Radescu te ontslaan en de communist Groza met een regeringsopdracht te belasten. Aldus kregen de communisten de sleutelposities in handen, namelijk de departementen Oorlog, Binnenlandse Zaken en Justitie. Dit ondanks het protest van de Amerikaanse en in mindere mate van de Britse diplomaten te Moskou en te Boekarest.

De crisis om Polen (februari-juni 1945) was van een heel wat ernstiger aard. De ambiguïteit van de te Jalta aanvaarde beslissingen betreffende Polen werd voor het eerst duidelijk toen de westerse afgevaardigden met de Sovjetrussische minister van Buitenlandse Zaken, Molotov, op 23 februari te Moskou samenkwamen

om de uitvoering van de besluiten van Jalta inzake Polen te bespreken. Uiteindelijk stelde het Kremlin voor dat de niet-communistische leiders van het Poolse verzet naar het hoofdkwartier van maarschalk Joekov zouden komen om er te beraadslagen over de eventuele samenwerking met de communisten in de Poolse regering. Onder voorwendsel de zaken te Moskou verder te gaan bespreken werden generaal Okoelicki en zestien anderen met een Sovjetrussisch toestel naar Moskou overgevlogen. In plaats van besprekingen op het hoogste vlak wachtte hen te Moskou de gevangenis, veroordeling en dood. (Pas een maand later lekte de zaak uit en op 28 april vroeg Winston Churchill dringend om nadere inlichtingen over de verdwijning van generaal Okoelicki en zijn gezellen. Stalin berichtte dat deze zaak “een groep saboteurs en provocateurs” betrof, die overeenkomstig de wetten van de Sovjet-Unie gevonnist werden.)

Bovendien plaatste Stalin de westerse bondgenoten opnieuw voor een voldongen feit in verband met de westgrenzen van Polen (op de Conferentie van Jalta alleen in principe aanvaard). Op eigen initiatief had Stalin aan de pro-Sovjetrussische Poolse regering de toelating gegeven om ook de Duitse gebieden ten oosten van de Oder en de Neisse onder Pools bestuur te brengen. Op 21 april 1945 sloot Stalin met de Poolse regering een wederzijds bijstandsverdrag af voor de duur van twintig jaar. Een akkoord dat Polen volledig binnen de Sovjetrussische invloedssfeer bracht.

Aanvankelijk bleef president Roosevelt de diplomatieke lijn van Jalta aanhouden. In feite hield Stalins houding ten opzichte van Roemenië en Polen niet zoveel nieuws in. (De eenzijdige interventies van Stalin in Roemenië lagen in de lijn van zijn mondelinge afspraken met Churchill tijdens de oorlog. Voor president Roosevelt bleef – in verband met de oorlog tegen Japan – het behoud van positieve contacten met de Sovjet-Unie een topprioriteit. Wel werd – vooral betreffende het Poolse probleem – afstand genomen van het al te eenzijdige optreden van Stalin.

Stalin nam echter de Brits-Amerikaanse reacties niet en weigerde de minister van Buitenlandse Zaken, Molotov, naar de Conferentie van San Francisco te sturen. Na de dood van president Roosevelt, op 12 april 1945, gaf hij toe, maar al spoedig bleek dat Molotov helemaal niet geneigd was om nog verder in de geest van Dumbarton Oaks aan de oprichting van de Verenigde Naties mee te werken. Stalin nam het immers niet dat de Amerikaanse regering amper vier dagen na de capitulatie van nazi-Duitsland de ‘Lend-lease-Act’-hulp aan de Sovjet-Unie zonder voorafgaande waarschuwing had onderbroken.

Om een mislukking van de Conferentie te San Francisco te vermijden, werd – zoals eerder reeds vermeld – Harry Hopkins als persoonlijk gezant van de Amerikaanse president naar Moskou gezonden. De opdracht van Hopkins, die van 26 mei tot 7 juni te Moskou verbleef, had niet alleen als doel de betrekkingen tussen Oost en West weer vlot te krijgen, maar ook Stalins ware bedoelingen te peilen. Ondanks zijn ziekte slaagde Harry Hopkins erin de Conferentie van San

Francisco uit het slop te helpen: er werd afgesproken om de oprichting van de nieuwe wereldorganisatie los te koppelen van eventueel nog af te sluiten vredesverdragen. Dit in tegenstelling tot de oprichting van de Volkenbondorganisatie, die een inherent deel uitmaakte van het Verdrag van Versailles. De nieuwe wereldorganisatie zou aldus – althans in principe – een meer autonoom bestaan kunnen leiden en onmiddellijk maatregelen kunnen treffen in het belang van de naoorlogse vrede en de collectieve veiligheid.

Ook werd een nieuwe ontmoeting van de ‘Grote Drie’ in het vooruitzicht gesteld om de regeling van de Duitse problemen te bespreken.

✓ *De Berlijn-Potsdam-conferentie (17 juli – 2 augustus 1945)*

Nadat nazi-Duitsland definitief overwonnen was – op 8 mei 1945 – drong de tijd om tot een akkoord te komen over het bezettingsstatuut van Duitsland en het probleem-Berlijn op een meer concrete wijze te regelen.

Aan de rand van de Berlijnse oorlogspuinen, in Potsdam, werd een nieuwe topconferentie georganiseerd. Niet alleen de ‘Duitse kwestie’, maar ook de erkenning van de communistische regeringen in Bulgarije en Roemenië, het versoepelen van de bezettingscontrole in Italië, de controle over Tanger en de voogdij over Libië, een eventuele Vier-Mogendheden-controle over het Ruhrgebied, het vestigen van basissen op de Bosforus en Dardanellen, de oorlog in het Verre Oosten en nog andere problemen werden besproken.

Zoals reeds eerder werd aangestipt, was de verstandhouding tussen de ‘Grote Drie’ op de Potsdam-conferentie niet langer deze van Jalta. Formeel heette de sfeer er nog ‘ontspannen’ en daar was ongetwijfeld enige reden toe: het Handvest van de Organisatie van de Verenigde Naties was goedgekeurd en nazi-Duitsland was definitief overwonnen. Toch voelde iedereen aan dat het vertrouwen tussen de westerse geallieerden en de Sovjet-Unie enigszins zoek was. Vooral uit de problemen rond de Poolse en Roemeense zaak bleek een duidelijk gemis aan een betrouwbare en gemeenschappelijke basis voor wederzijdse informatie en communicatie. ‘Potsdam’ werd weldra de conferentie van de ‘verloren vrede’ genoemd (cfr. de titel van van het boek van Charles Mee).⁵

Voor de meeste westerse diplomaten bleef het Kremlinbeleid ondoorgrondelijk. Tal van westerse adviseurs hadden de indruk dat Stalin wou terugkeren naar een meer orthodoxe communistische strategie. Zo pleitte de Franse stalinist Jacques Duclos in *Les cahiers du communisme* van april 1945 er opnieuw voor om de eenheid van de communistische partijen rond de Sovjet-Unie te versterken.

Anderzijds bleek er ook vanuit het Kremlin enige reden te bestaan tot wantrouwen en wrevel ten opzichte van de westerse geallieerden. Waarom was er geen positief antwoord gegeven op Stalins vraag in januari 1945 om langlopende Amerikaanse kredieten te verkrijgen met het oog op de heropbouw en het herstel van de Sovjet-Unie? En waarom stuitten de Kremlin-beslissingen betreffende Polen en

Roemenië op zulke heftige westerse reacties, terwijl de westerse bondgenoten zelf na de overgave van de fascistische regering in Italië geen inspraak van Stalin hadden geduld?

Intussen was er ook de wijziging aan de top van de Amerikaanse regering: de nieuwe Amerikaanse president Harry Truman had ongetwijfeld een meer nuchtere visie op het internationaal-politieke gebeuren dan president Roosevelt en zijn medewerkers. President Truman was opgegroeid in het hart van Amerika, in Missouri, “waar eer en gangsterisme geen abstracties waren, maar bittere realiteit” (cfr. H. Truman in zijn gedenkschriften). Tijdens de Eerste Wereldoorlog had hij in Frankrijk gestreden, maar later was hij nooit meer in het buitenland geweest. President Truman hield niet van een omzichtige diplomatieke taal. Dit blijkt alvast uit één anekdote: Molotov, die zijn reis naar San Francisco had onderbroken om de president te ontmoeten, werd hard aangepakt over de toestand in Polen. “Nog nooit in mijn leven ben ik op zo’n manier geïnterpelleerd”, beklagde zich Molotov. “Houd u aan uw afspraken”, antwoordde Truman, “en u wordt niet meer zo toegesproken.”⁶

Tijdens de Conferentie van Potsdam zelf werden van Sovjetrussische zijde twee eisen geformuleerd betreffende het bezettingsstatuut van Duitsland: de Intergeallieerde Controleraad, die reeds te Berlijn was geïnstalleerd om de bezetting van geheel Duitsland te organiseren, zou – in tegenstelling tot een Amerikaanse voorstel – geen grotere bevoegdheid mogen verwerven dan de militaire bezettingsautoriteiten. Bovendien zouden voorlopig geen verkiezingen gehouden mogen worden. Stalin toonde zich echter wel voorstander om opnieuw politieke partijen toe te laten. Deze houding wekte het vermoeden dat de sovjetautoriteiten de militaire bezetting wilden bevestigen, in afwachting dat de door het Kremlin gesteunde Communistische Partij klaar was om haar rol te spelen. Een vermoeden dat vanuit westers oogpunt begrijpelijk was: in het door de westerse bondgenoten bevrijde Italië en Griekenland hadden ook zij alles ondernomen om de nochtans verdienstelijke communistische verzetsstrijders het onmogelijk te maken om politiek door te breken.

Tijdens de besprekingen bleek steeds duidelijker dat één gemeenschappelijk ‘intergeallieerd’ beleid in de bezette gebieden in feite niet haalbaar was. De discussie werd dan ook toegespitst op de afbakening van de bezettingszones. Het akkoord dat hierover werd bereikt, kwam in feite neer op een compromis: enerzijds werd aanvaard Duitsland op te delen in bezettingssectoren en anderzijds werd een Intergeallieerde Raad voor geheel Duitsland aanvaard (in afwachting dat er een Duitse regering gevormd zou worden). Dit compromis zou echter niet bestand blijken tegen de ‘nucleaire’ diplomatie en de toenemende tegenstellingen tussen de geallieerden.

De besprekingen over het economische aspect van het Duitse bezettingsstatuut verliepen al even moeilijk. Van westerse zijde was men intussen teruggekomen op de extreme standpunten, zoals de tijdens de oorlog geformuleerde plannen van de

Amerikaanse staatssecretaris H. Morgenthau.⁷ Geconfronteerd met de diepe ellende van de Duitse bevolking en onder druk van de Amerikaanse financiële en economische belangen in Duitsland waren de westerse geallieerden van oordeel dat het onverantwoord zou zijn het Duitse industriële potentieel verder te ontmantelen.

De sovjetleiders, die in hun bezettingszone reeds de ontmanteling van de Duitse industriële vestigingen en ondernemingen begonnen waren, konden echter weinig begrip opbrengen voor het Amerikaanse standpunt, dat afweek van de Jalta-akkoorden. Uiteindelijk werd het compromis van de Amerikaanse staatssecretaris Byrnes aanvaard: iedere bezettende macht zou in de haar toegewezen sector de vergoedingen in natura kunnen opleggen die ze noodzakelijk achtte. Een compromis dat, gezien de belangrijker economische en industriële vestigingen in de westerse bezettingszones, in het nadeel was van de Sovjet-Unie.

Enigszins als compensatie werden de Sovjetrussische aanspraken op het Oost-Pruisische Koningsbergen – door de Sovjets voortaan Kaliningrad genoemd – aanvaard. De erkenning van de Oder-Neisse-grens als de nieuwe Pools-Duitse grens leidde echter tot heftige discussies. De Oder-Neisse-grens werd slechts ten voorlopige titel aanvaard, namelijk in afwachting van een vredesconferentie met Duitsland, waarop de grens tussen Polen en Duitsland definitief zou worden vastgelegd.

In feite betekende het aanvaarden van deze voorlopige regeling de gewelddadige uitdrijving van miljoenen Duitsers naar de overzijde van de Oder-Neisse-grens. Stalin, die in de Sovjet-Unie zelf verantwoordelijk was voor de gedwongen uitwijzing van duizenden sovjetburgers en dit in de meest inhumane omstandigheden, was blijkbaar niet van plan zich te bekommeren om het lot van de zogenaamde Duitse ‘Ost-Vertriebenen’. Pas op het einde van de 20ste eeuw werd ook van communistische zijde in het Westen erkend dat het optreden van Stalin tegenover bepaalde bevolkingsgroepen en minderheden in en buiten de Sovjet-Unie ronduit barbaars en inhumain was.

Ten slotte en niet in het minst was er het probleem van de oorlog in het Verre Oosten. Net zoals tijdens de Jalta-conferentie bleef ook president H. Truman herinneren aan Stalins belofte om binnen de drie maanden na de oorlog in Europa de aanval tegen Japan te beginnen. Een nieuw en belangrijk strategisch gegeven was echter het operationeel worden van het atoomwapen. Precies enkele dagen voor de opening van de Potsdam-conferentie werd het voor het eerst met succes getest te Alamogordo in de woestijn van New Mexico. Ook een nog zwaardere test, die tijdens de Conferentie van Potsdam op 17 juli werd uitgevoerd, bleek succesvol. President Truman liet niet na Stalin hiervan op de hoogte te brengen. Stalin – die wellicht via zijn spionagenet op de hoogte was van de ontwikkelingen van het Amerikaanse Manhattan-project – gaf geen krimp.

Het daadwerkelijk inzetten van het atoomwapen tegen de Japanse burgerbevolking van Hiroshima op 6 augustus en van Nagasaki op 9 augustus 1945 beteken-

de een historische wending én op militair-strategisch én op diplomatiek vlak. Op 14 augustus gaf de Japanse regering zich zonder voorwaarden over aan de Verenigde Staten.

De snelle overgave van Japan bevestigde aanvankelijk de argumentatie van de Amerikaanse president, die niet had gearzeld het atoomwapen te gebruiken “om de oorlog snel te kunnen beëindigen en aldus het leven van heel wat militairen en burgers, Amerikanen en Japanners, te sparen”. Blijkbaar werd pas later ingezien dat het atoomwapen niet zomaar te vergelijken is met conventionele wapens. Begin augustus 1945 was vooral het onmiddellijke effect duidelijk: van de 300.000 burgers die zijn blootgesteld aan de bom, stierven er ongeveer 45.000, terwijl 130.000 ernstige verwondingen opliepen. Op 1 september is het aantal doden reeds hoger dan 70.000 en eind 1945 is dit aantal nog verdubbeld. Uiteindelijk zullen ruim 200.000 (Hiroshima) en 100.000 (Nagasaki) Japanners overlijden aan de gevolgen van het gebruik van het kernwapen.

Terecht werd later uitvoerig gediscussieerd of het gebruik van het atoomwapen wel te verantwoorden is. Meer dan een halve eeuw later heeft het Internationaal Hof hierover een befaamd arrest geveld, dat de veroordeling van het gebruik van kernwapens inhoudt.

Ook wanneer men zich tot het oorlogsgebeuren van 1945 beperkt, blijven belangrijke vragen omstrede. Was het gebruik van het atoomwapen in augustus 1945 nog echt nodig om de Japanse autoriteiten tot overgave te dwingen? Was deze overgave diplomatiek zo goed als zeker? Waarom dan nog meer slachtoffers eisen van de Japanse burgerbevolking? Volstond niet de tragische tol aan mensenlevens als gevolg van de conventionele luchtaanvallen op Tokyo, Nagoya en andere belangrijke Japanse steden? Tijdens de laatste negen oorlogsmaanden werd 160.000 ton conventionele bommen afgeworpen met als gevolg: 225.000 doden en 650.000 gewonden. Vooral de nachtelijke raids met brandbommen waarbij vanop lage hoogte een welbepaald deel van de stad werd geïsoleerd, waren moordend. Zo veroorzaakte het bombardement op Tokyo, vooral het district Shitamachi, tijdens de nacht van 9 op 10 maart 1945, meer slachtoffers dan de atoombom op Hiroshima. Deze operatie, uitgevoerd met B-29 bommenwerpers en te vergelijken met het absurde bombardement op Dresden, joeg meer dan 83.000 onschuldige Japanse burgers de dood in. Ruim 300.000 werden zwaargewond.

Waarom werd nog een tweede atoombombardement uitgevoerd op Nagasaki? Om te tonen dat er nog meer atoombommen in reserve waren? Of wou men het resultaat kennen van dit tweede type (plutonium)bom, verschillend van het op Hiroshima ingezette atoomwapen? Of waren het vooral de strategisch-diplomatieke argumenten die de doorslag gaven? Inderdaad, door het herhaaldelijke gebruik van het atoomwapen kon druk uitgeoefend worden op Stalin, die klaarstond om Japan door sovjettroepen te laten bezetten. Stalin had – zoals beloofd op 8 augustus, twee dagen na Hiroshima en één dag voor Nagasaki door een atoombom werd getroffen – de oorlog verklaard aan Japan. De troepen van het Rode Leger

waren meteen Mantsjoerije (Mansjoekwo) en het door Japan bezette Koreaanse schiereiland binnengedrongen. Alleen het gebruik van het atoomwapen maakte deze interventie van de Sovjet-Unie overbodig. Op diplomatiek vlak kon aldus – op het nippertje – de aanwezigheid van Stalin aan de onderhandelingstafel vermeden worden. Stalins verzoek om samen met de Verenigde Staten Japan te bezetten werd door de Amerikaanse president formeel afgewezen. Het werd meteen de eerste toepassing van de Amerikaanse ‘nucleaire diplomatie’ (cfr. *infra*, verschillende interpretaties betreffende het ontstaan van de Koude Oorlog).

1.2 Het begin van de Koude Oorlog (1946-1948). De opdeling van het Europese machtsvacuüm tussen Oost en West en de Amerikaanse indijkingspolitiek (‘containment policy’). De Truman-doctrine en het Marshall-plan (1947)

“There is nothing they admire so much as strength, and there is nothing for which they have less respect than for weakness.”

WINSTON CHURCHILL

“Only two great powers remained in the world (...) For the United States to take steps to strengthen countries threatened with Soviet aggression or communist subversion (...) was to protect the security of the United States – it was to protect freedom itself.”

DEAN ACHESON

Terwijl de Amerikaanse troepen zich massaal uit Europa terugtrokken, maakte de Sovjet-Unie geen aanstalten tot demobiliseren. Het bezette gebied in Oost- en Midden-Europa onderging dan ook steeds meer de druk van het Rode Leger. Terwijl er begin maart 1946 van de respectievelijk ruim 3.100.000 en 1.320.000 man tellende Amerikaanse en Britse legers slechts een bezettingsleger van respectievelijk 390.000 en 485.000 manschappen overbleef, werden de Sovjetrussische divisies er onverminderd op peil gehouden. In alle door het Rode Leger bezette gebieden werden de niet-communistische krachten geleidelijk uitgeschakeld of geïnfiltrerd door de communistische partijleden. In de Oost- en Midden-Europese staten werden de contacten met westerse landen of partijen systematisch bemoeilijkt en onmogelijk gemaakt.

De Baltische staten, een deel van Polen en een deel van Oost-Pruisen met Koningsbergen, werden gewoon bij de Sovjet-Unie ingelijfd. Intussen werden talloze Duitsers uit Polen en andere Midden-Europese staten verdreven. Eindeloze colonnes ‘Vertriebenen’ en ‘Heimatlosen’ uit Oost-Duitsland tekenden aldus het pijnlijke beeld van het einde van een oorlog zonder vrede.

Het probleem van de vluchtelingen zou na de Tweede Wereldoorlog niet alleen in Europa, maar ook in het Midden- en Verre Oosten, evenals in Afrika een nog grotere en schrijnendere dimensie krijgen. Het probleem van de vluchtelingen

was en blijft dan ook voor de Verenigde Naties één van de eerste en belangrijkste opdrachten.

Het eerste ernstige incident tussen de ex-geallieerden in de Verenigde Naties betrof echter niet Europa, maar het Midden-Oosten. Op 19 januari 1946 werd door de Iraanse delegatie in de VN-Veiligheidsraad een klacht ingediend tegen de blijvende bezetting van het noordelijke gedeelte van het Iraanse grondgebied door het Rode Leger. De Sovjet-Unie werd er tevens van beschuldigd zich op onrechtmatige wijze met de binnenlandse aangelegenheden van Iran te hebben ingelaten.

De overschakeling naar nucleaire diplomatie liet dan ook niet op zich wachten. Merkwaardig genoeg was het de voormalige Britse premier Winston Churchill – tijdens de oorlog een voorstander van realistische afspraken over invloedssferen met J. Stalin – die openlijk het signaal gaf voor een ‘harde lijn-diplomatie’. Op 5 maart 1946 protesteerde Winston Churchill tijdens zijn historisch gebleven ‘Iron Curtain speech’ te Fulton in Missouri, waar president H. Truman ooit student was, tegen het agressieve bezettingsbeleid van de Sovjet-Unie in Oost- en Midden-Europa. In ondubbelzinnige termen vroeg Winston Churchill – waarvan het prestige bijzonder groot was gebleven – aan de Amerikaanse president (die niet beter wenste) een krachtadiger houding aan te nemen tegenover de Sovjet-Unie. Want “from Stettin in the Baltic to Trieste in the Adriatic, an iron curtain has descended across the Continent”.

De Amerikaanse president, Harry Truman, hoefde echter niet meer overtuigd te worden. Onmiddellijk na de Conferentie van Berlijn-Potsdam had Truman zijn medewerkers reeds laten horen dat hij er genoeg van had de Sovjets te ‘vertroetelen’: “I’m tired of babying the Soviets.” Vanuit machtspolitiek oogpunt een vrij logisch besluit: waarom zouden de Verenigde Staten, die nu over het atoommonopolie beschikten, verder gaan met de overlegdiplomatie? President H. Trumans overschakeling naar nucleaire diplomatie en hardelijnstrategie tegenover de Sovjet-Unie werd echter later omstreden (cfr. infra, verschillende interpretaties betreffende het ontstaan van de Koude Oorlog).

De orthodoxe interpretatie, die officieel nog steeds wordt volgehouden, sluit aan bij de verantwoording die de president zelf voor het Amerikaanse Congres gaf in zijn historische boodschap van 12 maart 1947: de Verenigde Staten zijn vastbesloten het op te nemen voor de verdediging en het instandhouden van de democratische regimes tegen de communistische dreiging. Dit principiële uitgangspunt – de zogenaamde Truman-doctrine – werd de ideologische fundering voor het Marshall-plan op het economisch-sociale vlak en voor de Noord-Atlantische Verdragsorganisatie (NAVO) op militair vlak.

In termen van ‘power politics’ ligt een meer realistische interpretatie voor de hand. Door het Amerikaanse atoomwapenmonopolie was de machtspositie van H. Truman duidelijk verschillend van deze van president Roosevelt. Zo schrijft onder meer Peter Calvocoressi: “Truman’s position was automatically different

from Roosevelt's as soon as Hiroshima had been destroyed. The relationship between the United States and the USSR had been altered: how should this alteration be exploited?"⁸

In dissidente of revisionistische interpretaties werd later beweerd dat het er voor de Amerikaanse regering vooral op aan kwam een nieuw vijandbeeld te creëren. "Een vijandige Sovjet-Unie was voortaan veel nuttiger dan een bevriende Sovjet-Unie. Vooreerst kon men zo in de Verenigde Staten zelf niet alleen het handvol Amerikaanse communisten, maar ook – en dit was veel belangrijker – de talrijke yankees die enigszins links of radicaal waren als 'on-Amerikaans' discrediteren. En voorts kon men op die wijze de reusachtige staatsuitgaven voor landsverdediging rechtvaardigen, vereist om de Amerikaanse economie ook na de oorlog op gang te houden." (Cfr. de bekende standpunten van W.A. Williams, Gabriel Kolko, G. Alperovitz en andere 'revisionisten'⁹) (Cfr. infra, verschillende interpretaties betreffende het ontstaan van de Koude Oorlog.)

Over de aanleiding van de terugkeer naar de meer uitgesproken machtspolitiek van president H. Truman is men het echter vrij eens. Het was de crisissituatie in Turkije en in Griekenland die de aanleiding werd tot het doordrukken van een hardere Amerikaanse beleidslijn tegenover de Sovjet-Unie.

In Turkije was vanaf augustus 1946 de spanning toegenomen als gevolg van de druk van Stalin op de door Turkije gecontroleerde zee-engten aan de Zwarte Zee, namelijk de Dardanellen en de Bosforus. Reeds in oktober 1944, toen Churchill met Stalin een onderhoud had over de machtsverhoudingen in het Balkangebied, had Stalin een herziening van de Akkoorden van Montreux (betreffende de verbinding tussen de Zwarte Zee en de Middellandse Zee) in het vooruitzicht gesteld.¹⁰ Ook op de Conferentie van Potsdam had Stalin het probleem van de Bosforus en Dardanellen ter sprake gebracht. Naast een gemeenschappelijke verantwoordelijkheid betreffende de doortocht van de Bosforus en Dardanellen, eiste Stalin ook nog het bezit van een militaire basis in de Egeïsche Zee op. Op 7 augustus 1946 – een paar weken voor de mogendheden tot de herziening van de Akkoorden van Montreux zouden overgaan – werd aan de regeringen in Ankara, in Londen en in Washington een Sovjetrussische nota gestuurd, waarin een 'gemeenschappelijke verdediging' van de Turkse zee-engten werd voorgesteld. De Turkse regering, hierin gesteund door het Britse Foreign Office en het Amerikaanse State Department, beschouwde dit als een Sovjetrussische inmenging in een voor haar veiligheid vitale sector van het Middellandse-Zeegebied.

President Truman greep het probleem rond de Bosforus en Dardanellen aan om het Amerikaanse beleid tegenover de Sovjet-Unie te heroriënteren. Macht zou tegenover macht worden gesteld. Het vliegdekschip Franklin Roosevelt, vier kruisers en een aantal torpedojagers kregen het bevel om zich naar het betwiste gebied te begeven. Intussen was immers ook de toestand in Griekenland uiterst kritisch geworden. Amper een jaar na de Akkoorden van Jalta en Berlijn (Potsdam) werd Europa de inzet van tegengestelde machtsverhoudingen.

Niet alleen werd Europa tussen de twee belangrijkste machtspolen – de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie – verdeeld, maar op de Europese deling volgde nu vrij snel de inlijving van West- en Oost-Europa binnen deze tegengestelde machtsblokken. Vanaf 1947 werden aldus de internationale politieke verhoudingen gekenmerkt door het totstandkomen van een zogenaamde ‘bipolaire’ machtsstructuur op wereldschaal.

In president H. Trumans ‘message’ aan het Amerikaanse Congres werd op 12 maart 1947 de formele verklaring gegeven voor het gewijzigde buitenlandse beleid van de Verenigde Staten. “I believe that it must be the policy of the United States to support free peoples who are resisting attempted subjugation by armed minorities or by outside pressures.” In deze zin werd de kerngedachte samengevat die het officiële uitgangspunt zou worden van president Trumans nieuwe buitenlandse beleid. Ongetwijfeld waren de druk van het Rode Leger in Midden-Europa, de strategische positie van de communistische partijen in geheel Europa (ook in Frankrijk en in Italië), de benarde financieel-economische en sociale situatie waarin alle Europese landen zich bevonden, niet te ontkennen feiten. Maar ook de wil van president Harry Truman om op basis van het atoommonopolie het ‘America first-beleid’ een meer krachtdadige uitdrukking te geven tegen de Sovjet-Unie, de angst voor een economische recessie in de Verenigde Staten en het uitschakelen van sociale radicalen of voorstanders van een ‘wellfare state’ en een sterker klassenbewustzijn bij de Amerikaanse ‘workers’ waren niet minder belangrijke factoren, die in 1947 leidden tot een herformulering van het Amerikaanse buitenlandse beleid (cfr. infra, verschillende interpretaties betreffende het ontstaan van de Koude Oorlog).

Eind 1946 was de Griekse burgeroorlog in een gevaarlijke fase getreden. Sedert 1945 was het Grieks-Nationale Bevrijdingsfront (ELAS) in handen van de communisten. Deze waren in een echte guerrillaoorlog verwickeld met het Griekse nationale leger onder leiding van maarschalk Papagos, die gesteund werd door de meer conservatieve krachten en door de Britse regering. Op het einde van 1946 werd het de Britse regering evenwel duidelijk dat zij niet langer de financiële inspanningen kon opbrengen om maarschalk Papagos verder te steunen en Griekenland binnen de Britse imperiale invloedssfeer van het Middellandse-Zeegebied te behouden. Op 21 februari 1947 overhandigde de Britse ambassadeur in Washington, Lord Inverchapel, aan George Marshall, de toenmalige Amerikaanse staatssecretaris, een memorandum waarin de Britse regering meedeelde dat zij haar ‘commitments’ in Griekenland niet meer kon nakomen. De Griekse regering in ballingschap was onder Britse bescherming uit Caïro naar Athene teruggekeerd en het communistisch verzet werd op harde wijze door de Britse generaal R. Scobie, in samenwerking met de Griekse royalisten, onderdrukt. Op 31 maart 1946 werden in Griekenland verkiezingen gehouden waarbij de royalisten met 70 procent van de stemmen als overwinnaars uit de bus kwamen. De communisten hadden echter tot een boycot van de verkiezingen opgeroepen en een ruim deel

van de linkse oppositie had er niet aan deelgenomen. Met de terugkeer van de koning naar Athene begon een ware burgeroorlog tussen Griekse communisten en royalisten.

Toen de Britse regering aan de Amerikaanse regering meedeelde dat de Britse troepen nog voor april 1947 uit Griekenland teruggeroepen zouden worden, werd meteen door de Amerikaanse regering de vraag gesteld: kan het vrije Westen erin berusten dat in Griekenland de communisten desgevallend aan de macht zouden komen en Griekenland aldus van West-Europa zou worden afgehaakt?

Voor de Amerikaanse regering was het in elk geval duidelijk dat er dringend ingegrepen moest worden. Op 12 maart 1947 richtte president Truman zich in een befaamd gebleven boodschap tot het Amerikaanse Congres. "Ik ben van oordeel", zo verklaarde de Amerikaanse president, "dat het tot het beleid van de Verenigde Staten moet behoren, de vrije volkeren te steunen in hun weerstand tegen de pogingen tot verknechting uitgaande van gewapende minderheden of ingevolge een van buitenaf uitgeoefende druk." Over wat Truman hiermee bedoelde, liet hij geen twijfel bestaan: "De Sovjet-Unie moet begrijpen dat wij ons allen zullen verzetten tegen elke nieuwe uitbreiding van de sovjetheerschappij, of dit nu een gevolg is van militaire of van diplomatieke acties." Op verzoek van president H. Truman werd – zonder al te veel weerstand van de voorstanders van het isolacionisme – door het Amerikaanse Congres een buitengewoon hulpverleningskrediet van 400 miljoen dollar aan Griekenland en Turkije toegekend.

Het belang van president Trumans verklaring van maart 1947 kan moeilijk onderschat worden. Achteraf gezien werd het immers het historische moment waarop de Amerikaanse regering definitief afstand nam van haar traditioneel Amerikaans isolationistisch beleid. De Amerikaanse regering bevestigde haar wil om voortaan als machtigste natie in het Westen hiervoor verantwoordelijkheid op te nemen. Aan alle landen waar de democratische instellingen door de communisten bedreigd werden, beloofde de Amerikaanse regering hulp om het Sovjetrussische imperialisme in te dammen.

De Amerikaanse steun aan de Griekse anticommunistische partisanen werd het begin van wat later de Amerikaanse indammingspolitiek ('containment policy') werd genoemd. Reeds op 22 februari 1946 had de Amerikaanse diplomaat George F. Kennan vanuit Moskou een uitvoerige nota gestuurd. In dit 'Long Telegram' werd naar de diepere grond en motivering van Stalins buitenlands beleid gepeild. De jonge diplomaat waarschuwde ervoor dat Stalins buitenlands beleid een gevaarlijk amalgaam bleef van communistische ideologie en aloude expansionistische tsarenpolitiek. Deze waarschuwing viel bij presidentiële medewerkers, zoals Clark Clifford, en staatssecretaris Dean Acheson niet in dovemansoren. (Later publiceerde George F. Kennan – onder schuilnaam 'X' – in het befaamde tijdschrift *Foreign Affairs* een artikel waarin hij zijn analyse van Stalins buitenlands beleid samenvatte. George F. Kennan besloot met de waarschuwing: "The U.S. must continue to regard the Soviet Union as a rival, not as a partner." George Kennans op-

roep tot “firm and vigilant containment of Russian expansive tendencies” werd dan ook later als het uitgangspunt gezien van het Amerikaanse ‘containment policy’ of indammingsbeleid.¹¹⁾

Door het Marshall-plan en het Noord-Atlantisch Pact werd weldra vorm én inhoud gegeven aan een Atlantische strategie die de toenemende communistische druk op de West-Europese landen zou afweren. Terwijl in de West-Europese staten de communisten uit de regeringscoalitie werden gezet (in België op 12 maart 1947, in Frankrijk op 4 mei 1947, in Italië op 31 mei 1947) werden de West-Europese staten zowel financieel-economisch (door het Marshall-plan) als militair (door het NATO-verdrag) in het Atlantisch bondgenootschap opgenomen.

✓ *Het Marshall-plan en de Organisatie voor Europese Economische Samenwerking*

“The restoration of Europe involves the restoration of Germany. Without a revival of German production there can be no revival of Europe’s economy. But we must be very careful to see that a revived Germany can not again threaten the European Community.”

Staatssecretaris GEORGE C. MARSHALL

Wie opgegroeid is in de westerse consumptiemaatschappij, heeft nauwelijks nog enig idee van de uitputting en de ellende waarin de Europese bevolking poogde te ‘overleven’ na de Tweede Wereldoorlog. Ongetwijfeld was ‘das Jahr Nul’ vooral een Duitse, maar niet uitsluitend Duitse realiteit. In geheel Europa kende de bevolking na de Tweede Wereldoorlog een fysieke en morele ellende als nooit tevoren. Verwoesting en uitputting, uitzichtloze toestanden voor miljoenen vluchtelingen, verminkten, daklozen, kinderen van oorlogsslachtoffers en vermisten. Vooral in Oost- en Midden-Europa, maar ook in Italië, Griekenland, Nederland en andere staten ontbraken de meest noodzakelijke levensmiddelen.

Intussen waren de door de Verenigde Staten tijdens de oorlog toegestane leningen (‘Lend-lease Act’) stopgezet. Overigens op zo’n bruuske manier dat de schepen die nog op weg waren, bevel kregen onmiddellijk naar hun thuishaven terug te varen. Een maatregel die op 8 mei 1945 – amper enkele uren na de capitulatie van het Duitse Reich – door president H. Truman werd genomen. Ook de internationale hulpverlening via de United Nations Relief and Rehabilitation Administration (UNRRA) werd opgeschort. De Amerikaanse regering, die deze VN-hulpverlening voor 78 procent financierde, ergerde zich aan het gebrek aan controle over de besteding ervan. Intussen bracht de strenge winter voor de Europese energievoorziening enorme problemen met zich mee. De voor een heropleving van het economische leven noodzakelijke infrastructuur ontbrak of voldeed niet meer. De werkloosheid, de inflatie en de schuldenlast waren niet minder belangrijke factoren die bijdroegen tot het uitzichtloze van de Europese financieel-economische situatie.

De Amerikaanse onder-staatssecretaris voor Economische Zaken W. Clayton adviseerde een massale en gecoördineerde hulp aan Europa. Het was een genereus voorstel waarvan de kostprijs evenwel astronomisch bleek te zijn. Alleen reeds de schuldenlast van de Europese staten ten opzichte van de Verenigde Staten (de zogenaamde ‘dollargap’) werd in 1947 op ongeveer 11.500.000.000 dollar geschat! Bijkomende leningen, die onder borg van de Amerikaanse schatkist aan de Britse Treasury werden toegestaan, bleken een druppel op een gloeiende plaat. Medio 1947 werd het de Amerikaanse regering steeds duidelijker dat voor de enorme materiële, economische en financiële problemen van de Europese staten niet langer via de klassieke leningen en binnen de eng-nationale grenzen een oplossing te vinden was.

✓ *Het Marshall-plan (juni 1947)*

Inhakend op de fundamentele opties zoals deze door president Truman in zijn boodschap aan het Congres enkele weken tevoren waren uitgetekend, lanceerde de Amerikaanse staatssecretaris George Marshall een origineel voorstel. Op 5 juni 1947 – precies op het ogenblik dat president Truman heftig reageerde op de communistische staatsgreep in Hongarije – hield George Marshall zijn befaamd geworden rede aan de Harvard-universiteit. Hij ontvouwde er zijn plan voor een verstrekkende economische en financiële hulpverlening aan alle Europese staten: de Amerikaanse regering verklaarde zich bereid aan alle Europese landen financiële en materiële hulp te bieden en dit over een middellange termijn. In principe was dus de door de staatssecretaris Marshall aangeboden hulp aan Europa “noch tegen één of andere staat, noch tegen één of andere doctrine gericht”, maar wel “tegen de honger, de armoede, de wanhoop en de chaos”. De Europese staten, die Amerikaanse hulp wensten te ontvangen, zouden echter vooraf en onderling de nodige afspraken moeten maken betreffende de verdeling van de totale Amerikaanse hulp- en kredietverlening.

Het feit dat de Verenigde Staten weigerden om met de Europese staten afzonderlijk over herstelprogramma’s te onderhandelen, dwong de Europese staten om met elkaar overleg te plegen betreffende de omvang van de hulp die zij behoeften. Precies dit gedwongen overleg werd in feite het begin van een reële Europese samenwerking, die allerminst tot het financiële en het strikt economische beperkt zou blijven.

Inhakend op Marshalls voorstel namen de Franse en Britse regeringen het initiatief om voorbereidende besprekingen te beginnen met de andere Europese staten. Ook de Sovjet-Unie en de Oost-Europese staten werden uitgenodigd op de voorbereidende besprekingen, die op 27 juni 1947 in Parijs begonnen. Ondanks de kritiek die intussen door de *Pravda* tegen de Amerikaanse plannen was gepubliceerd, verscheen Molotov aan het hoofd van een sterke Sovjetrussische afvaardiging in Parijs. Van meet af aan verklaarde de Sovjetrussische minister van

Buitenlandse Zaken zich niet akkoord met de methode die – overeenkomstig Marshalls plan – de Franse en Britse regering bij monde van E. Bevin en G. Bidault wel aanvaardden, namelijk het opstellen van een overzichtelijk, gemeenschappelijk en nauwkeurig basisdocument waarin de noden, de mogelijkheden, de economische plannen en de vooruitzichten van de betrokken Europese landen omschreven zouden worden. Een dergelijke methode leek de Sovjetrussische delegatie niet verenigbaar met het voor hen onaantastbaar geachte principe van nationale soevereiniteit.

Op 2 juli 1947 verlieten Molotov en de Sovjetrussische delegatie de Parijse voorbereidende besprekingen. Echter niet voordat de Amerikaanse, Franse en Britse regering er openlijk van werden beschuldigd de Europese staten onderling te verdelen. Even hoopte men in Parijs dat Polen en Tsjechoslovakije, landen die blijkbaar positief stonden tegenover het Amerikaanse plan, toch nog aan de op 12 juli 1947 in het vooruitzicht gestelde conferentie van de ‘Europese nood’ in Parijs zouden kunnen deelnemen. Enkele dagen later evenwel greep Stalin in en werden de Oost-Europese delegaties – ook die van Polen en Tsjechoslovakije – gedwongen thuis te blijven. Daardoor waren op de conferentie van de ‘Europese nood’ in Parijs alleen de zestien Europese landen (uitgezonderd Spanje) vertegenwoordigd die niet door de Sovjet-Unie werden gecontroleerd. Op 12 juli 1947 begon de conferentie in Parijs met delegaties uit Groot-Brittannië, Frankrijk, Oostenrijk, België, Nederland, Griekenland, Ierland, IJsland, Italië, Luxemburg, Noorwegen, Zweden, Zwitserland, Denemarken, Portugal en Turkije.

Op de Parijse conferentie van juli 1947 zou weldra blijken dat het economische en het politieke een niet te scheiden eenheid vormen. De eerste taak van de conferentie was het uitwerken van een basisprogramma voor economisch herstel en van een gemeenschappelijk aanvaardbare verdeelsleutel van de Amerikaanse gelden die, overeenkomstig het voorstel van generaal Marshall, ter beschikking gesteld zouden worden. Het feit echter dat de Sovjet-Unie en de Europese staten die reeds tot de Sovjetrussische machtssfeer behoorden, niet meer bij de Parijse besprekingen betrokken waren, maakte het mogelijk een grotere homogeniteit te bereiken. Zo drong de Amerikaanse delegatie – onder leiding van William Clayton – niet alleen sterk aan op een Europees overleg met het oog op de regeling van de actuele economische problemen, maar ook op een politiek geïnstitutionaliseerde vorm van Europese samenwerking.

Na enkele weken overleg werden de zestien Europese staten het in Parijs uiteindelijk eens over een Europees basisprogramma voor economisch herstel (‘European Recovery Program’). In het op 22 september 1947 goedgekeurde basisverslag werd de noodzakelijk geachte dollarsteun voor Europa op 20,4 miljard dollar geschat. President Truman zou dit gevraagde bedrag reduceren tot ongeveer 17 miljard dollar, gespreid over een periode van vier en een half jaar.

✓ *De oprichting van de Organisatie voor Europese Economische Samenwerking (OEES) op 16 april 1948*

De OEES was het antwoord van zestien Europese staten op de goedkeuring van het Marshall-plan door het Amerikaanse Congres (3 april 1948). De Organisatie voor Europese Economische Samenwerking zou namelijk fungeren als een ‘conferentie van soevereine staten in permanente vergadering’ met als onmiddellijke opdracht: het uitvoeren van het Europese herstelprogramma. Overeenkomstig de conceptie van ‘conferentie van soevereine staten in permanente vergadering’ werd alle beslissingsmacht toevertrouwd aan een Raad van Ministers. De OEES-ministerraad zou, als een intergouvernementeel orgaan, alleen maar bij eenstemmigheid beslissingen kunnen nemen. Supreme toegeving: een lidstaat zou het recht hebben zich te onthouden zonder dat deze onthouding de unanimiteit in het gedrang zou kunnen brengen.

✓ *De betekenis en gevolgen van het Marshall-plan en de oprichting van de OEES kunnen moeilijk worden overschat*

Allereerst werd aan zestien West-Europese staten een unieke mogelijkheid geboden om in versneld tempo hun infrastructuur en productiemogelijkheden te moderniseren. Hiertoe behoorde ook de Duitse Bondsrepubliek (vanaf 1949) met ruim 1,39 miljard dollar. De voornaamste begunstigden waren: Groot-Brittannië (3,19 miljard), Frankrijk (2,71 miljard), Italië (1,50 miljard), Nederland (0,98 miljard), Griekenland (0,70 miljard), Oostenrijk (0,67 miljard), België en Luxemburg (0,56 miljard).

Belangrijker nog waren de politieke implicaties van het Marshall-plan en de oprichting van de OEES. Zo is het meer dan waarschijnlijk dat, indien er geen oplossing zou zijn gevonden voor de toenmalige Europese sociaal-economische moeilijkheden, de linkse en communistische partijen in West-Europa meer invloed hadden kunnen verwerven. Het was ongetwijfeld de bedoeling van de Amerikaanse diplomatie dit te voorkomen en Stalins eventuele ambities in Europa in te dammen. De politieke bedoeling van het Marshall-plan sloot aldus rechtstreeks aan bij de door ambassadeur George Kennan verdedigde ‘containment policy’ of indammingspolitiek ten opzichte van de Sovjet-Unie.

De politieke oogmerken van het Marshall-plan werden overigens geenszins verzwegen bij het goedkeuren ervan (‘Economic Cooperation Act’) door het Amerikaanse Congres: “Het Congres is van oordeel dat de actuele toestand in Europa het vestigen van een duurzame vrede in gevaar brengt, alsook het algemeen welzijn en de nationale belangen van de Verenigde Staten. Het blijvend herstel van de grondbeginselen betreffende individuele vrijheden evenals die van vrije en onafhankelijke politieke instellingen berust in hoofdzaak op een gezonde economische basis.”

Door de oprichting van de Organisatie voor Europese Economische Samenwerking werd de splitsing tussen Oost- en West-Europa als het ware geïnstitutionaliseerd. Het Marshall-plan betekende een stevige impuls voor de West-Europese integratie en de Europees-Atlantische samenwerking, die werd geconcretiseerd in de in Parijs gevestigde Organisatie voor Europese Economische Samenwerking.

- ✓ *De Sovjetrussische reactie: de oprichting van de Kominform (oktober 1947) en de inplanting van het Sovjetrussische systeem in de Midden- en Oost-Europese staten*

In de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties werd het aanvaarden van het Marshall-plan door de West-Europese staten door de sovjetafgevaardigde, Andrei Vysjinski, gebrandmerkt als een poging van de kapitalistische en imperialistische krachten om Europa te verdelen. "It is becoming more and more evident to everyone that the implementation of the Marshall Plan will mean placing European countries under the economic and political control of the United States and direct interference by the latter in the internal affairs of those countries. Moreover, this Plan is an attempt to split Europe into two camps and, with the help of the United Kingdom and France, to complete the formation of a bloc of several European countries hostile to the interests of the democratic countries of Eastern Europe and most particularly to the interests of the Soviet Union."¹²

Terwijl aldus op het wereldforum van de Verenigde Naties het Marshall-plan werd bekritiseerd, begon de Sovjetrussische diplomatie haar riposte voor te bereiden. Op 5 oktober 1947 werd de oprichting van de 'Kominform', het internationale communistische partijorgaan, aangekondigd. De Kominform was bedoeld om in de plaats te treden van de 'Komintern', die in 1943, als blijk van welwillendheid tegenover het Westen, door Stalin was opgedoekt. De gevolgen voor de binnenlandse politieke verhoudingen in de West-Europese staten bleven niet uit. Communistisch geïnspireerde stakingsacties – niet zelden met gewelddadige afloop – werden op touw gezet en het Marshall-plan werd hierbij rechtstreeks geviiseerd (cfr. de oproepen van de communistische leiders Maurice Thorez en Palmiro Togliatti).

Intussen werd in de Oost-Europese staten de inplanting van het Sovjetrussische model systematisch voortgezet. Eén voor één werden er de oppositiegroepen uitgeschakeld. Deze fameuze 'salamitactiek', zoals de Hongaarse communistische leider Matyas Rakosi het noemde, verliep in verschillende fases.

In een eerste fase – de gemakkelijkste – werden alle nazi-collaborateurs en overblijfselen van het zogenaamde 'ancien régime' als tegenstrijdig met de volkswil uitgeschakeld. Aldus werd de monarchie in Joegoslavië op 29 november 1945 geliquideerd, in Bulgarije op 15 september 1946, in Roemenië op 30 december 1947. In een verder stadium kwam het erop aan alle niet-communistische invloedrijke figuren uit te schakelen. Dit was natuurlijk niet eenvoudig, vooral wan-

neer het bekende persoonlijkheden of leiders van één of andere agrarische partij betrof. Maar ook dit leek niet onoverkomelijk. Zo werd in Joegoslavië generaal Michailovitsj, die de eerste leider van het georganiseerd verzet was geweest, op 17 juli 1946 gefusilleerd; de leider van de agrarische partij in Polen, Mikolajczyk, werd in januari 1947 gedwongen naar Londen te vluchten; in Hongarije werd Ferencz Nagy, leider van de Partij van Kleine Landeigenaars, op 31 mei 1947 met geweld aan de dijk gezet; in Bulgarije werd op 6 juni 1947 de agrarische leider Petkov geëxecuteerd en in Roemenië werd Maniu op 15 juli 1947 tot levenslange hechtenis veroordeeld.

Verder werden in een volgende fase de bestaande socialistische partijen geïnfiltreerd door communistische agenten. Aanvankelijk werden nog wel niet-stalinisten op de eenheidslijsten en in de socialistische regeringen geduld, maar weldra zouden zij worden geliquideerd. In de diverse staten van Oost- en Midden-Europa zou tijdens de eerstvolgende jaren een enorm aantal politieke processen en zuiveringsoperaties worden gevoerd, die de herinnering aan de uitzuiveringsprocessen in de Sovjet-Unie uit de jaren dertig op pijnlijk afschuwwekkende wijze weer opriepen. Later werd hierover in het Westen meer bekend, onder meer door de getuigenis van Arthur Londen (cfr. de bekende Franse film *L'Aveu*).

Uiteindelijk bereikten de Oost-Europese staten de ultieme fase, waarin het stalinistische staatsmodel kon worden toegepast onder de misleidende benaming 'volksdemocratie'. Dit was met name in 1945 het geval met Albanië en Joegoslavië, in 1946 met Bulgarije, in 1947 met Roemenië, in 1949 met Polen en Tsjecho-Slovakije, in 1949-1950 met Hongarije. Het hoeft wellicht geen verder betoog dat in deze landen met totalitaire regimes naar Sovjetrussisch model elk politiek, ideologisch of godsdienstig pluralisme uitgeschakeld werd. De ophefmakende processen tegen de Kroatische aartsbisschop Stepinac in Joegoslavië (18 september 1946) en tegen de Hongaarse kardinaal Mindszenty (17 december 1948) lieten er in het Westen geen twijfel over bestaan dat voor de rooms-katholieke Kerk in deze 'volksdemocratische' republieken een nieuwe catacombentijd begonnen was.

Begin 1948 bestond het Europese machtsvacuüm niet meer. Europa was definitief in een Westelijke en Oostelijke sector verdeeld. Tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie – de nieuwe machtskernen van de internationale politiek – was echter het machtssevenwicht nog niet bereikt.

Niet alleen in Europa, maar ook in Azië werd echter strijd geleverd om het na de Tweede Wereldoorlog ontstane machtsvacuüm.

1.3 De strijd om het naoorlogse machtsvacuüm in Azië en het verlies van de Europese koloniale invloedssferen (1945-1953)

Na de Japanse overgave op 15 augustus 1945, of het einde van de Tweede Wereldoorlog, werd pas de ware omvang duidelijk van het in Azië ontstane machtsvacuüm. Het feit dat de oorlog in Azië op een vrij bruuske manier werd

beëindigd – als gevolg van de atoombommen op Hiroshima en Nagasaki – had belangrijke gevolgen voor de door het Japanse leger bezette gebieden. Vooral in China en in Nederlands-Indië speelde dit in het voordeel van de reeds ter plaatse georganiseerde politiek-militaire groeperingen.

De strijd om het naoorlogse machtsvacuüm in Azië wordt meestal in de eurocentrische geschiedschrijving onderschat. Het voornaamste argument hiervoor wordt zelden nadrukkelijk aangeduid: de West-Europese koloniale imperia waren in Azië de grote verliezers. Ook de Verenigde Staten verkeken zich – ondanks de toepassing van hun ‘containment policy’ in Europa – op de naoorlogse ontwikkelingen in China.

In China konden inderdaad de communisten – met de onrechtstreekse steun van het Rode Leger – nagenoeg onmiddellijk het door Japan achtergelaten machtsvacuüm in Mantsjoerije (door de Japanse bezetters ‘Mansjoekwo’ genoemd) innemen. Mantsjoerije, waar de Japanse voorraden en wapens door de Chinese communisten in beslag werden genomen, werd het bruggenhoofd van waaruit de Chinese communisten verder geheel China veroverden. (Uiteraard speelden ook heel wat andere factoren mee in de ongeveer vier jaar durende machtsstrijd tussen het communistische volksleger en de nationalistische Guomintang.)

Het feit dat tijdens de periode 1945-1949 – een periode die parallel loopt met de eerste fase van de Koude Oorlog – de Chinese communisten erin slaagden de Guomintang-troepen en hun pro-Amerikaanse leider, Tsjang Kai-sjek, van het Chinese vasteland te verdrijven, werd in de Amerikaanse publieke opinie een onbegrijpelijke en omstreden zaak. Omstreden, omdat een ruim deel van de Amerikaanse publicisten moeilijk konden aannemen dat de Chinese communisten dit op eigen krachten hadden klaargespeeld. Dat Mao Zedong en het Chinese Volkseleger hulp hadden ontvangen van het Rode Leger, was geen geheim, maar hoe was dit te rijmen met het feit dat Stalin in 1945 duidelijk wantrouwig stond tegenover de Chinese communisten en hun leider Mao Zedong? Hadden bepaalde Amerikaanse diplomaten informatie over de reële toestand in China achtergehouden? Of hadden bepaalde Amerikaanse adviseurs soms geheime sympathieën voor de Chinese communisten? Tal van vragen die onbeantwoord bleven en later aanleiding gaven tot de communistenjacht van de demagogische senator Joseph R. McCarthy.

Pas vanaf 1950 – het begin van de oorlog in Korea – begon de Amerikaanse publieke opinie te reageren. Er was duidelijk iets misgelopen in Azië na het beëindigen van de Tweede Wereldoorlog. Terwijl alle aandacht ging naar de communistische machtsgreep op Midden- en Oost-Europa en de Amerikaanse indijkingpolitiek er een succes werd, bleek uiteindelijk geheel China verloren voor het Westen. Moeilijk te begrijpen en nog minder makkelijk te aanvaarden.

In Nederlands-Indië was het echter geen toeval dat Soekarno reeds op 17 augustus 1945 – amper twee dagen na de Japanse overgave – zijn onafhankelijkheidsverklaring kon proclameren. Tijdens de voorbije oorlogsjaren had de natio-

nalistische leider een belangrijke rol kunnen spelen in het Japans bezettingsbeleid en nu de oorlog plots teneinde was, trachtten de Japanse bezetters hun veiligheid te ruilen voor een vlotte machtsoverdracht aan de Indonesische nationalisten. In de onafhankelijkheidsverklaring van Soekarno heette het dat de Indonesische onafhankelijkheid of 'Merdeka' gedragen zou worden door de 'Pantja Shila'-principes van verdraagzaamheid en wederzijdse erkenning. De realiteit was echter minder fraai: terwijl op verschillende eilanden etnische en religieuze conflicten werden uitgevochten, nam de nieuwe Indonesische Republiek meer dan tweeduizend Japanse (!) adviseurs in dienst.

Intussen werd niet aan Nederlandse, maar aan Britse militairen opgedragen de overgave van de Japanse bezettingsmacht te regelen. Een operatie die pas in oktober 1945 van start kon gaan. Aanvankelijk hoopte de Nederlandse regering nog dat er een 'confederatie' tussen Nederland, Suriname, de Nederlandse Antillen en Nederlands-Indië gerealiseerd kon worden. Toen dit echter mislukte, werd onder druk van een meer conservatieve samenstelling van de Nederlandse regering aan het Nederlandse leger toestemming verleend tot het ondernemen van zogenaamde 'politieele acties', die in de periode van juli 1947 tot december 1948 weinig positieve resultaten boekten. Niet alleen de problemen bij het overbruggen van de enorme afstanden, maar ook en vooral de tegenkanting van de Amerikaanse regering betekenden vrij snel het einde van een op zich uitzichtloze onderneming.

De Nederlandse 'politieele acties' hadden echter een negatieve weerslag op de onderhandelingen die tussen de Nederlandse en Indonesische regeringen van augustus tot november 1949 werden gevoerd. Terwijl op de Molukken en meer bepaald op het met het Nederlands gezag sterk verbonden Ambon opstanden uitbraken, werd de onafhankelijke Indonesische Republiek op 27 december 1949 door de Nederlandse overheid erkend.

De door de Tweede Wereldoorlog sterk afgezwakte financiële en economische middelen van de belangrijkste koloniale mogendheden en het antikoloniale beleid van de Verenigde Staten hebben ongetwijfeld een belangrijke rol gespeeld bij het dekolonisatieproces in Azië. Ook het feit dat, zowel in Groot-Brittannië als in Frankrijk, linkse regeringen aan de macht kwamen, was een belangrijke factor. De politieke partijen die aan de naoorlogse regeringen hun machtsbasis verleenden – Labour in Groot-Brittannië en de socialisten en communisten in Frankrijk – gaven immers prioriteit aan de sociaal-economische heropbouwprogramma's in eigen land.

In Groot-Brittannië was de labourregering dan ook niet van plan zich met militaire middelen tegen een onafwendbaar onafhankelijkheidsstreven van haar kolonies te verzetten. Dit gold in eerste instantie voor Groot-Brittanniës kroonkolonie, India.

Op 20 februari 1947 liet de Britse premier, Clement Attlee, er geen enkele twijfel meer over bestaan: ten laatste in juni 1948 zou de volledige soevereiniteit

aan India worden overgedragen. Aan Lord Mountbatten werd opgedragen om ter plaatse deze soevereiniteitsoverdracht voor te bereiden. Uit de besprekingen van Lord Mountbatten met de twee belangrijkste onafhankelijkheidspartijen, de Moslim League en de Congress Party en hun respectievelijke leiders, Jinnah en Gandhi, werd vrij snel duidelijk dat geen van beide partijen bereid was om samen in eenzelfde onafhankelijke staat te leven. De Britse regering legde zich neer bij de onvermijdelijk geworden splitsing van India en de oprichting van een aparte hindoe- en moslimstaat. Op 15 augustus 1947 werden India en Pakistan twee onafhankelijke staten.

Terwijl het dekolonisatieproces van de voornaamste Britse kolonie zonder noemenswaardige problemen en zelfs in relatief goede verstandhouding met de voormalige koloniale macht verlopen was, waren de gevolgen ervan voor de plaatselijke bevolking soms bijzonder tragisch. Het totstandkomen van Pakistan en India bracht immers een enorme volksmigratie op gang waarbij ongeveer twintig miljoen mensen betrokken waren. Op bepaalde plaatsen, onder meer waar de wegen van de massa's vluchtelingen elkaar kruisten, kwam het tot bloedige incidenten. Het aantal doden werd op meer dan één miljoen geraamd, terwijl ongeveer 13 miljoen mensen hun oorspronkelijke regio ontvlucht hadden.

Bovendien bleef de strijd om belangrijke vorstendommen, zoals Hyderabad (met ongeveer 80 procent hindoes) en Kasjmir (met ongeveer 80 procent moslims, maar met een hindoeregering) onopgelost. Ook na meer dan een halve eeuw onafhankelijkheid blijven deze staten een omstreden gebied. De oproep van Mahatma Gandhi en andere erkende onafhankelijkheidsleiders tot meer verdraagzaamheid haalde niets uit. Mahatma Gandhi, die steeds de methode van gewelddoos verzet had bepleit, werd op 30 januari 1948 door een extremistische hindoe vermoord.

Het begin van de Indische en Pakistaanse onafhankelijkheid werd meteen ook het einde van de 'non violence-strategie' waarmee Gandhi zijn voornaamste successen had behaald tegen het Britse koloniale bewind.

Aanvankelijk lag het buitenlands beleid van Gandhi's opvolgers, meer bepaald de optie van Pandit Nehru om een 'niet gebonden' buitenlands beleid ('positive neutrality') te voeren, enigszins in de lijn van Gandhi's denken. Vrij snel bleek echter dit beleid niet haalbaar tegenover sterk bewapende buurstaten zoals Pakistan en de Chinese Volksrepubliek.

Tijdens dezelfde periode verwierven ook Birma en Ceylon (Sri Lanka) zonder al te veel moeilijkheden met de voormalige Britse koloniale macht, hun onafhankelijkheid. Alleen in Maleisië werd het dekolonisatieproces gehinderd door een jarenlange en aanslepende guerillaoorlog tussen communisten en nationalistten. Na heel wat 'ups' en 'downs' in de Maleisische jungle werd uiteindelijk een zekere stabiliteit bereikt. Pas in augustus 1957 verwierf Maleisië de onafhankelijkheid.

Twee jaar later werd ook aan de stadstaat Singapore de onafhankelijkheid toegekend.

✓ *De dekolonisatie van Indochina en Algerije kende een nog moeizamer en tragischer verloop*

Heel wat Franse legeraanvoerders bleven in de kolonies overtuigd van hun militaire superioriteit. De meesten waren niet bereid om gehoor te geven aan de zwakke partijcoalities en regeringsleiders van de Vierde Franse Republiek. De Franse koloniale oorlogen in Indochina en vooral in Algerije hadden dan ook verregaande gevolgen voor de eenheid én van de politiek-militaire elites én van de Franse natie.

De Algerijnse opstand, die begon in november 1956, werd bloedig onderdrukt door het Franse leger. Het FLN ('Front de Libération Nationale') voerde een guerrillaoorlog om de onafhankelijkheid, terwijl de Franse legereenheden de orde poogden te herstellen. De Franse methodes (foltering en willekeurige arrestaties) lokten bij de linkse intellectuelen (H. Alleg, J.P. Sartre, e.a.) en politieke partijen heftig verzet uit. Frankrijk raakte steeds meer verdeeld tussen vóór- en tegenstanders van 'l'Algérie, partie intégrale de la France'.

De confrontatie tussen gefrustreerde generaals en de verschillende regeringen van de Vierde Franse Republiek leek zelfs in 1958-1960 uit te draaien in het voordeel van de harde militaire kern. President Charles de Gaulle slaagde er echter in de militaire machtsgreep in Algiers ongedaan te maken en een tweetal jaar later de onafhankelijkheid van Algerije te laten erkennen.

In Indochina erkende de communistisch-nationalistische leider Ho Chi Minh niet langer het Franse koloniaal gezag. In de zomer 1946 kwam hij naar Parijs om er met de Franse regering over de onafhankelijkheid van Vietnam te onderhandelen. Intussen kwam het in Indochina zelf tot zware incidenten tussen de Vietminh en Franse legereenheden. Niet de Franse regering in Parijs, maar de Franse militaire bevelhebbers in Haïphong en andere steden saboteerden het dekolonisatieproces. De zwakte van de regeringen in de Vierde Franse Republiek was dan ook duidelijk: van 1946 tot 1958 – het begin van de Vijfde Franse Republiek – zou geen enkele Franse regering nog echt vat krijgen op enkele generaals, die ver van Parijs hadden beslist om de Indochinese kolonies onder uitsluitend Frans gezag te behouden.

Na jarenlange zinloze koloniale oorlogen werd respectievelijk in 1954 – met de Akkoorden van Genève – voor Indochina en in 1962 – met de Akkoorden van Evian – voor Algerije, een diplomatieke regeling gevonden. Intussen waren echter de politieke en economische, en vooral de menselijke gevolgen schrijnend voor beide partijen. In Indochina sneuvelden meer dan 80.000 Franse militairen, terwijl het verlies aan mensenlevens voor de Vietminh en de burgerbevolking vier à vijf keer hoger was (cfr. Yves Benot en anderen, *Massacres coloniaux, 1944-1950*).

De Frans-Algerijnse oorlog (1956-1962) leidde nog tot tragischer gevolgen voor beide partijen. Tot op heden blijven overigens voor beide landen de gevolgen van dit traumatische gebeuren nog nawerken. Zo weegt tot op heden in Frankrijk

een quasi-officieel taboe op de systematische folterpraktijken van het Franse leger tegenover de Algerijnse bevolking. Franse intellectuelen die, zoals Henri Alleg (*La question*), deze inhumane praktijken aanklaagden, werden uitgescholden als “porteurs de valises pour le FLN” en bedreigd door de extremisten van de OAS (Organisation de l’Armée Secrète), die in ruime mate getolereerd werden door de Franse politiediensten. Momenteel blijft in de Franse handboeken geschiedenis de ‘vuile oorlog’ in Algerije nog steeds een blinde vlek.¹³

In Algerije zelf heeft de onafhankelijkheidsstrijd van het FLN tegen het Franse leger een golf van geweld en terreur op gang gebracht, die sedert 1956 nooit meer heeft opgehouden. Het jaarlijks aantal vermoorde en verminkte Algerijnen overtreft ruim het aantal slachtoffers van de confrontaties tussen Israëli’s en Palestijnen, waarover heel wat meer internationale berichtgeving bestaat.

Het politieke en demoraliserende effect van de Franse koloniale oorlogen had uiteraard ook internationale gevolgen. De zwakke Vierde Franse Republiek kon nog makkelijker onder druk worden gezet door de grote mogendheden. De toenmalige Franse minister-president Pierre Mendès-France heeft steeds ontkend dat in ruil voor een honorabel wapenbestand met de Vietminh toegevingen werden gedaan aan de Sovjet-Unie. Toch blijft hierover enige twijfel. Inderdaad, waarom zou in het andere geval Mendès-France geen ernstige inspanning hebben geleverd om de Europese Defensie-gemeenschap te redden, waarvan de Sovjet-Unie onder geen beding wou weten (cfr. infra)?

1.4 De strijd om het machtsvacuüm in het Midden-Oosten.

Het totstandkomen van de onafhankelijke Joodse staat Israël (14 mei 1948) en de eerste oorlog tussen Israël en de Arabische staten

Reeds eerder werd – naar aanleiding van de Griekse burgeroorlog en de Sovjetrusische druk op de Dardanellen en Bosforus – gewezen op het feit dat de Britse regering ernstige problemen had om haar voormalige imperiale rol van dominerende mogendheid in het oostelijke deel van de Middellandse Zee weer op te nemen. Vooral de naoorlogse toestand in Griekenland (cfr. supra) en het Britse mandaatgebied Palestina konden door de Britse legereenheden niet langer onder controle gehouden worden.

✓ *De Israëliëse onafhankelijkheidsstrijd*

Reeds na de Eerste Wereldoorlog was de Britse invloed over Palestina problematisch gebleken (cfr. de ‘Balfour Declaration’). Zowel de Arabische als de Joodse bevolking te vriend houden was er een onhoudbare zaak. Tijdens de Tweede Wereldoorlog, in mei 1942, werd te New York door de zionisten het zogenaamde ‘Biltmore-programma’ goedgekeurd. Ben Goerion en andere zionistische leiders

eisten dat na de oorlog een Joodse staat op het grondgebied van het Britse mandaatgebied Palestina zou totstandkomen. Een onafhankelijke Joodse staat, waarheen het Joodse volk onbeperkt zou kunnen emigreren.

Anderzijds werd, in maart 1945 te Caïro, de Arabische Liga opgericht, die na het einde van de oorlog als politiek instrument van het Arabisch réveil zou fungeren tegen de gevestigde belangen van de koloniale mogendheden. In concreto stonden twee doelstellingen voorop: een hoger aandeel in de door niet-Arabische staten beheerde petroleumexploitatie en het verhinderen van verdere Joodse immigratie op Palestijns grondgebied.

Na het einde van het 'Dritte Reich', in mei 1945, werd de Britse regering geconfronteerd met de diametraal tegenover elkaar gestelde standpunten van de zionisten en de Arabische Liga. Bovendien beperkte de intussen internationaal bekend geworden waarheid over de 'Shoah' of de genocide op de Joden tijdens de Tweede Wereldoorlog de manoeuvreerruimte van de Britse diplomatie. De Amerikaanse regering, geconfronteerd met de zionistische drukkingsgroepen in de USA en de tragedie van de uitroeiingskampen in Europa, vroeg de Britse regering om honderdduizend Joodse immigranten in het Britse mandaatgebied Palestina toe te laten. De Britse regering weigerde en wou zich houden aan het in 1939 ingenomen standpunt: de jaarlijkse immigratie van Joden moest beperkt worden tot maximum 15.000 immigranten.

Dit harde en in feite pro-Arabische standpunt van de Britse regering lokte gewapend verzet uit van gewapende Joodse organisaties, zoals de Irgoen (waarin onder meer de latere Israëliische premier M. Begin een leidende rol speelde) en de Lehi- of Stern-groep. Zo was het Joodse terrorisme verantwoordelijk voor de bomaanslag die op 22 juli 1946 werd gepleegd op het Britse hoofdkwartier in het King David Hotel te Jeruzalem. Bilan: 93 doden en meerdere zwaargewonden waaronder tal van hogere Britse officieren.

De Britse regering poogde het escalerende Joodse terrorisme enigszins te ontzenuwen door een nieuw voorstel: Groot-Brittannië zou tijdens de periode van vijf jaar waarin het nog verder het mandaat over Palestina zou uitoefenen, aan Joodse en Arabische zones ruime autonomie verlenen. Dit in afwachting dat de Joodse en Arabische bevolking het eens zouden worden over de oprichting van een binationale Palestijnse onafhankelijke staat. Dit voorstel haalde niets uit en in het jaar 1947 werd de toestand voor de Britse bezetter ronduit onhoudbaar. (In deze periode situeert zich onder meer de tragedie van de 'Exodus', een overbevolkt schip met 4.555 Joodse immigranten aan boord, dat van de Britse autoriteiten geen toestemming kreeg om in Haïfa aan te meren en tot een ellendige terugtocht veroordeeld werd.) Ook de westerse publieke opinie keerde zich nu meer en meer tegen de als inhumane gebrandmerkte houding van de Britse regering.

Intussen werd in de Verenigde Naties naar een oplossing gezocht. Zoals meestal met dit soort problemen het geval is – zoals bijvoorbeeld de VN-plannen die in de jaren negentig voor Bosnië-Herzegovina werden ontworpen – opteerde de in-

ternationale gemeenschap voor een verdeelplan. Het VN-plan omvatte een aantal verschillende sectoren, waarbij wel met bepaalde indicatoren rekening werd gehouden, maar dat op het terrein zelf te ingewikkeld en in feite onuitvoerbaar bleek. Dit verdeelplan, dat op 29 november 1947 door de VN-Algemene Vergadering werd aanvaard, werd afgewezen door de Arabische staten: de meest vruchtbare regio's gingen grotendeels naar Joodse deelgebieden waarvan de Joodse meerderheid overigens heel relatief was. Aan Joodse zijde werd het VN-plan niet afgewezen, wellicht omdat de Joodse leiders hierin een mogelijkheid zagen om zich intussen op een beslissende militaire 'oplossing' voor te bereiden. Inderdaad, aan Joodse zijde werd druk gewerkt om een geïntegreerd leger tot stand te brengen, dat over de nodige wapens zou beschikken om zich met enig succes te kunnen verdedigen. De wapens voor de Joodse verzetsorganisaties werden hoofdzakelijk via Tsjecho-Slovakije naar Palestina gesmokkeld.

De Britse regering, die geen mogelijkheid meer zag om de Britse militairen en de Joodse en Arabische bevolkingsgroepen in het mandaatgebied een minimum aan veiligheid te waarborgen, gaf de strijd op en besloot op 14 mei 1948 haar mandaat aan de Verenigde Naties terug te geven. Op dezelfde dag riep de Joodse Nationale Raad de onafhankelijkheid uit van de Joodse staat, Israël. David Ben Goerion werd tot eerste minister en Chaïm Weizmann tot president verkozen. Opmerkelijk feit: in volle Koude Oorlog werd Israël, zowel door de Verenigde Staten als door de Sovjet-Unie, vrijwel onmiddellijk erkend.

De onafhankelijkheidsverklaring van de Joodse staat Israël werd echter door de Arabische staten als een oorlogsverklaring beschouwd. Zonder verdere besprekingen vielen de Arabische buurlanden de Joodse nederzettingen aan. De Israëli's leken aanvankelijk in een moeilijke situatie te verkeren, maar de Joodse verzetsgroepen boden weerstand aan de verdeelde en minder goed getrainde Arabische legereenheden. Er was ook het feit dat Emir Abdallah van Transjordanië, die over de best bewapende manschappen beschikte, zich hield aan zijn woord: aan de door de VN aan Israël toegewezen gebiedsdelen van Palestina werd niet geraakt.

Door tussenkomst van de Verenigde Naties werd een bestand bereikt, dat al spoedig door de Israëli's zelf werd geschonden. Het Israëlische Dalet-plan kon aldus gerealiseerd worden (cfr. Walid Khalidi en Elias Sanbar in *Palestine 1948. L'expulsion*, 1984). Ook de jongste generatie Israëlische historici, zoals Simha Flapan, Ton Segev, Avi Schlaïm, Ilan Pappé en Benny Morris, heeft de mythe van de eerste Israëlisch-Arabische oorlog sterk gerelativeerd. Zo heeft Simha Flapan in zijn boek *The birth of Israel. Myth and realities* (1987) afgerekend met de wijdverspreide mythe als zou het in 1948-1949 om een strijd tussen David tegen Goliath zijn gegaan.¹⁴

Onder druk van de grote mogendheden, die het voor één keer eens waren, volgden onderhandelingen over een wapenbestand op het eiland Rhodos. De eerste Israëlisch-Arabische oorlog eindigde aldus met een wapenbestand, maar geen

vrede werd bereikt tussen Israël en zijn Arabische burens. In 1948 niet, en ook later niet. De kern van het probleem bleef immers onveranderd: voor de Arabische staten was en blijft de Joodse staat Israël een aan de Arabische wereld opgedrongen entiteit, die sedert 1948 in de plaats is getreden van de westerse imperialistische mogendheden. Voor de zionisten is de staat Israël niet alleen de vervulling van een eeuwenoude bijbelse belofte, maar ook de meest tastbare waarborg voor een veilig bestaan na de tragische ervaring van de Shoah tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Een blijvend gevolg van de vestiging van de Joodse staat Israël op Arabisch grondgebied is het tot op heden omstreden en onopgeloste probleem van de Palestijnse vluchtelingen. Vluchtend voor het oorlogsgeweld en onder druk van het Joodse terrorisme onder leiding van Menahem Begin (de 'Irgoen') en Itzak Shamir (de 'Lehi') – de Palestijnse bevolking van het dorp Deir Jassin werd nagenoeg volledig uitgemoord – ontvluchtten in 1948 ruim 726.000 Arabische inwoners Palestina (Palestijnse thesis, die in ruime mate wordt bijgetreden door de Israëlische historicus Benny Morris in zijn boek *The birth of the Palestinian refugee problem, 1947-1949* (1987). Vluchtend op bevel van Arabische leiders en militairen (officiële Israëlische thesis) werden deze Palestijnse vluchtelingen in kampen ondergebracht aan de grenzen van Israël. Terwijl hun terugkeer naar Israël – in tegenstelling tot hun verwachtingen – onmogelijk werd, weigerden ook de Arabische buurlanden hun opname en integratie. Aan de grenzen van Israël vormden aldus vanaf 1948 de Palestijnse vluchtelingenkampen niet alleen een blijvende aanklacht tegen, maar ook een blijvende bedreiging voor de Joodse staat.

Een verder gevolg van de eerste Israëlisch-Arabische oorlog is enigszins te vergelijken met de reactie van de jongere generatie Turkse militairen na de Eerste Wereldoorlog. De jongere generatie Egyptische militairen kon geen vrede nemen met de militaire vernedering in de oorlog van 1948 waarvoor het toenmalige pseudo-koloniale regime van koning Faroek de schuld werd gegeven. Het Comité van Vrije Officieren onder leiding van kolonel G. Nasser ijverde dan ook voor een nationalistisch Arabisch réveil en een militaire weerwraak op Israël.

Het ontstaan van de Joodse staat gaf aldus mede de aanzet tot de doorbraak van het Arabisch nationalisme. In Egypte werd het regime van koning Faroek door het Comité van Vrije Officieren onderuit gehaald. Onder impuls van kolonel Nasser werd Egypte het bolwerk voor een verdere confrontatie én met de imperiale mogendheden én met Israël (cfr. *infra*, de Suez-crisis in 1956).

1.5 Naar een eerste climax van de Koude Oorlog in Europa: de blokkade van de territoriale toegangswegen naar West-Berlijn (1948-1949) en de oprichting van de Duitse Bondsrepubliek en de Duitse Democratische Republiek. Het totstandkomen van de Noord-Atlantische Verdragsorganisatie (1949) en het Comecon-verdrag tussen de Sovjet-Unie en de Oost-Europese staten

Op de bijeenkomst van de ministers van Buitenlandse Zaken in Londen in november-december 1947 werd geen overeenkomst meer bereikt over het sluiten van een vredesverdrag met Duitsland. De Amerikaanse en Britse regering waren echter van oordeel dat niet langer gewacht kon worden om aan het ‘Duitse probleem’ een passende oplossing te geven.

In de lente 1948 werd dan ook besloten tot samenwerking tussen de westerse bezettingszones, evenals de inschakeling ervan in het Amerikaanse plan voor economisch herstel in Europa (Marshall-plan). Intussen lokte de communistische machtsgreep in Tsjechoslovakije, het enige Oost-Europese land waar de democratische krachten nog vrij konden optreden, heftige reacties uit. Terwijl het Kremlin ervoor waarschuwde dat de Sovjet-Unie niet zou toestaan dat de westerse mogendheden in de binnenlandse problemen van Tsjechoslovakije zouden tussenkomen, werd op 17 maart 1948 het zogenaamde Pact van Brussel gesloten.

Met de zogenaamde blokkade van de territoriale toegangswegen tot West-Berlijn door de Sovjet-Unie kwam het in 1948-1949 tot een eerste climax in de Koude Oorlog. Tijdens dezelfde periode 1948-1949 manifesteerde zich voor het eerst een Europese bewustwording met onder meer het Congres van de Europese Beweging in Den Haag (cfr. *infra*).

✓ *De communistische staatsgreep in Praag (februari-maart 1948)*

Ten gevolge van de opsplitsing van Europa in twee tegengestelde kampen bleek het weldra voor Tsjechoslovakije niet langer mogelijk nog verder én met de Sovjet-Unie én met de West-Europese staten goede betrekkingen te onderhouden. President Benes, overigens een overtuigd Europeaan en bekommerd om de onafhankelijkheid van zijn land, was niet langer opgewassen tegen de politieke druk van de Sovjet-Unie en de buitenparlementaire acties van de communistische militanten in Praag.

De Communistische Partij controleerde in ruime mate het politicapparaat en de massamedia, gebruikte chantage en geweld tegenover politici uit het democratische blok, schakelde de niet-communistische leiders uit Slovakije uit, mobiliseerde haar aanhang in het leger en de vakbonden, infiltreerde andere politieke partijen en voorzag de ‘Volksmilitie’ van wapens. Het tijdstip van de beslissende krachtmeting liet niet lang op zich wachten.

Toen op 20 februari 1948 een kabinetscrisis uitbrak en de democratische ministers uit de regering stapten – in de overtuiging dat president Benes hun ontslag

niet zou aanvaarden – ging de communistische partij over tot de openlijke confrontatie. De niet-communistische leiders klampten zich vast aan Benes en de democratische spelregels, maar stonden weldra machteloos. Het Tsjechoslovaakse leger – de enige machtsfactor die wellicht nog orde op zaken kon stellen – hield zich teruggetrokken in de kazernes. De bewapende eenheden van de Volksmilitie en van de communistische mobiele politie kregen zodoende vrij spel. Na zware pressie van communistische zijde ging ook president Benes op 25 februari door de knieën. Hij nam het ontslag van de democratische ministers aan en gaf met deze handeling aan de staatsgreep de nodige schijn van legaliteit. De these van de ‘vreedzame en constitutionele oplossing van de regeringscrisis’ was geboren en kreeg meteen een vaste plaats in de officiële Tsjechoslovaakse geschiedschrijving. Toen vanaf februari 1948 de communisten zich meester hadden gemaakt van de regeringsmacht, kon alleen Jan Masaryk, de zoon van de stichter van de Tsjechoslovaakse staat en minister van Buitenlandse Zaken, zich als niet-communist handhaven in de nieuwgevormde regering. Op 10 maart 1948 evenwel werd Jan Masaryk dood aangetroffen op de binnenplaats van de ministeriële gebouwen waar hij zijn werkkamer had. Moord of zelfmoord? In de officiële versie van zelfmoord konden zowel in Tsjechoslovakije als in het Westen alleen maar communistische militanten geloven.

Op 30 mei 1948 gebeurde wat voorheen in andere Oost-Europese staten de bekroning heette van de ‘volksdemocratische’ krachten: de zogenaamde Socialistische Eenheidslijst behaalde de absolute stemmenwinst. Op 7 juni 1948 legde president Benes zijn functie neer en onder zijn opvolger K. Gottwald werd nu ook Tsjechoslovakije na Polen, Hongarije, Roemenië en Bulgarije verder uitgebouwd tot een volksdemocratische republiek naar het model van de Sovjet-Unie.

✓ *De West-Europese reactie: het Pact van Brussel, 17 maart 1948*

“Savez-vous quelle est la base de notre politique? C’est la peur. La peur de votre gouvernement, la peur de votre politique.”

P.H. SPAAK in zijn antwoord aan de sovjetafgevaardigde Vysjinski tijdens de zitting van de VN-Algemene Vergadering te Parijs (28 september 1948)

De West-Europese regeringen waren er in 1948 niet erg gerust in. Het gevaar voor een machtsgreep naar het Praagse model was ook in hun eigen staat niet meer uit te sluiten. De Franse en Italiaanse communistische partijen beschikten zelfs over een relatief sterkere aanhang dan de Tsjechoslovaakse Communistische Partij. Dit keer bleef de westerse reactie dan ook niet beperkt tot een protestnota.

Amper zeven dagen na de moord (?) op Jan Masaryk werd het Pact van Brussel ondertekend. Op 17 maart 1948 besloten Frankrijk, Groot-Brittannië en de Benelux zich te verenigen in een wederkerig en militair bijstandsverdrag, dat als een

eerste stap werd gezien naar een noodzakelijk geachte gemeenschappelijke Atlantische verdediging tegenover de steeds sterker wordende communistische dreiging. Opmerkelijk was dat in het Pact van Brussel een automatische wederzijdse militaire bijstandsverplichting werd aanvaard. Een automatische wederzijdse militaire bijstand, die later niet in het NAVO-verdrag of in de West-Europese Unie werd aanvaard.

De blokkade van de territoriale toegangswegen naar West-Berlijn op 24 juni 1948 zou spoediger dan verwacht een acuut karakter verlenen aan de sovjetdreiging. In het Amerikaanse Congres moest de weerstand van de isolationisten definitief wijken ten voordele van de verdedigers van een Atlantisch bondgenootschap.

✓ *Het Duitse probleem en de blokkade van West-Berlijn (1948-1949)*

Het blokkeren van de territoriale toegangswegen naar West-Berlijn op 28 juni 1948 door het Rode Leger en door de zogenaamde Duitse Volksmilitie leidde tot een eerste climax in de Koude Oorlog. In 1948 werden de inwoners van West-Berlijn als gijzelaars in een mogelijke confrontatie met het Westen beschouwd (cfr. 'Berlin, Hostage for the West').

De aanleiding tot het blokkeren van de territoriale toegangswegen naar de Westelijke bezettingszones van de voormalige Duitse hoofdstad – waarvan reeds vanaf 31 maart 1948 het personenvervoer door de sovjetadministratie werd belemmerd – was de door de westerse mogendheden eenzijdig doorgevoerde munthervorming. Een munthervorming die door de westerse geallieerden noodzakelijk werd geacht, maar waarover met de Sovjet-Unie geen akkoord kon worden bereikt. (Reeds op 20 maart had de Sovjetrussische afgevaardigde zich uit de Intergeallieerde Controleraad teruggetrokken.) Op 21 juni 1948 werd in de Westelijke bezettingszones de 'Reichsmark' door de 'Deutsche Mark' als enig wettig betaalmiddel vervangen.

De oorzaken van de Berlijnse blokkade lagen natuurlijk heel wat dieper. Meer bepaald ging het om een diametraal tegengesteld beleid van de ex-geallieerden betreffende het 'Duitse vraagstuk'. De interpretaties hierover leken onverzoenlijk.

In de westerse orthodoxe interpretatie heette het dat een opdeling van Duitsland de enige mogelijkheid was om de Westelijke bezettingszones in Duitsland een kans te geven hun industrieel potentieel te herstellen en terug een economisch welvarende regio te worden. De opbouw van een sociaal-economisch welvarend gebied in Duitsland zou de beste dam zijn tegen de toenemende sovjetdreiging in het midden van Europa.

In de Sovjetrussische interpretatie werd beklemtoond dat tegen de afspraken van Jalta in, Lucius Clay, de Amerikaanse militaire topverantwoordelijke in Duitsland, op 3 mei 1946 aan de Sovjet-Unie eenzijdig het recht had ontzegd om nog verder in de westerse bezettingszones de oorlogsvergoedingen op te eisen.

In de zogenaamde revisionistische interpretaties werd later beklemtoond dat de verdeling van Duitsland langsheen de demarcatielijnen van de respectievelijke bezettingszones, perfect paste in de lijn van de Amerikaanse en West-Europese industriële en commerciële belangengroepen. Amerikaanse en Britse belangengroepen, die aandrongen om zo snel mogelijk en opnieuw ‘business as usual’ te kunnen bedrijven met de industrieel belangrijkste regio van Duitsland. Ook op politiek-strategisch vlak kwam – steeds volgens de latere revisionisten – de feitelijke verdeling van Duitsland het best uit: “Een onverdeeld Duitsland had tegenover alle overwinnaars onpartijdig en neutraal moeten zijn. In het niet onwaarschijnlijke geval van een linkse regering had een dergelijk Duitsland eventueel met de Sovjet-Unie kunnen sympathiseren. Voor de Verenigde Staten was dit vooruitzicht weinig aantrekkelijk, zeker in vergelijking met de mogelijkheden die een verdeling van Duitsland bood.”¹⁵

Op het vlak van de historische feiten kan in elk geval verwezen worden naar de rede van de Amerikaanse staatssecretaris James F. Byrnes in Stuttgart op 6 september 1946. De Amerikaanse staatssecretaris bepleitte er toen openlijk en voor het eerst een meer constructief beleid in het door de westerse geallieerden bezette Duitse gebied: “Duitsland moet weer de kans krijgen te exporteren om zelf op afdoende wijze te kunnen importeren. De Duitse economie moet in staat worden gesteld in haar eigen behoeften te voorzien. Anderzijds is het duidelijk dat Duitsland deel uitmaakt van Europa. Welnu, de wederopstanding van Europa en meer in het bijzonder van België, Nederland en de overige buurstaten zal ongetwijfeld vertraagd worden indien Duitsland met zijn enorme mogelijkheden inzake kolenen staalproductie een armenhuis zou blijven.”¹⁶ In feite was deze wending in het beleid van de westerse geallieerden ten opzichte van het Duitse probleem onvermijdelijk geworden. Tijdens de bijeenkomsten van de ministers van Buitenlandse Zaken werd het immers duidelijk dat de westerse geallieerden het met de Sovjet-Unie niet eens konden worden over de fundamentele problemen die de Duitse bezetting betroffen, met name het vluchtelingenprobleem – in West-Duitsland was één op vier inwoners een vluchteling – en de ontmanteling van de Duitse industrie.

Ook de Intergeallieerde Controleraad (‘Allied Control Council’), die als het opmerste bestuursorgaan voor Duitsland zou fungeren, bleek in zijn werking ernstig gehandicapt. De Sovjet-Unie bleef immers de Intergeallieerde Controleraad ondersgeschikt zien aan de respectievelijke militaire bevelhebbers van de diverse bezettingszones. Bovendien konden in de Intergeallieerde Controleraad de beslissingen slechts met eenparigheid getroffen worden. In feite kwam het er dus vrij spoedig op neer dat de militaire opperbevelhebbers in hun respectievelijke bezettingszones de wet stelden.

Vanaf juli 1946 was het Amerikaanse State Department tot het besluit gekomen dat het Duitse probleem niet langer overeenkomstig de Akkoorden van Potsdam kon worden geregeld. Aan de Franse en Britse regering werd de economische

fusie van hun sectoren voorgesteld. Na de fusie van de Amerikaanse en Britse bezettingszones wensten de westerse geallieerden ook de nodige munthervormingen door te voeren, teneinde het economische leven in de door hen bezette Duitse gebieden een gezond monetair uitgangspunt te bezorgen. Ingevolge de goederenschaarste nam de ruilhandel op de zwarte markt steeds grotere afmetingen aan. Ook de inflatie nam onrustwekkende vormen aan. Kortom, een muntsanering drong zich op. De munthervorming van 17 juni 1948 werd zo de ultieme maatregel die de verschillende bezettingspolitiek van de voormalige geallieerden in verband met het Duitse probleem voor iedereen duidelijk maakte.

De sovjetautoriteiten reageerden heftig op deze schending van het akkoord van Potsdam. De kolen- en elektriciteitstoevoer naar de westelijke sectoren van Berlijn werd onderbroken en vanaf 24 juni 1948 werd ook alle verkeer te land verboden om herstelwerken aan de wegen uit te voeren. De westerse mogendheden reageerden op deze eenzijdige blokkade door een tegenblokkade en vooral door het organiseren van een zogenaamde luchtbrug tussen de westelijke bezettingssectoren en West-Berlijn. Maandenlang werd – om de Westelijke sector van Berlijn via de lucht te kunnen bevoorraden – een gigantische luchtoperatie op touw gezet: dagelijks werden meer dan 5.000 ton goederen (onder meer steenkool) over de drie open gebleven luchtwegen overgevoerd om de 2 miljoen Berlijners te bevoorraden en er het economische leven op peil te houden. Van 24 juni 1948 tot 12 mei 1949 werden niet minder dan 277.204 (!) vluchten uitgevoerd.

Het is de vraag of deze gigantische operatie op zichzelf zou hebben volstaan om West-Berlijn binnen het westerse kamp te behouden. Eerder werd verwezen naar het atoomwapen, dat in een eigen functie werd bevestigd, namelijk de nucleaire afschrikking. Belangrijk was intussen het politiek-psychologische effect: de vooral door Amerikaanse vliegtuigen en piloten georganiseerde en door de Amerikaanse regering bekostigde operatie gaf de West-Europese en vooral de West-Duitse bevolking nieuw vertrouwen in de Amerikaanse slagvaardigheid. Berlijn, eens het symbool van het 'Dritte Reich', groeide vanaf 1949 in de westelijke sectoren uit tot het symbool van de strijd voor de vrijheid. De blokkade werkte aldus contra-productief voor het communistische blok, dat na 318 dagen de operatie opgaf.

✓ *De oprichting van een Duitse Bondsrepubliek en een Duitse Democratische Republiek*

De Berlijnse blokkade had intussen een belangrijk gevolg: op 1 augustus 1948 werd op uitnodiging en onder toezicht van de westerse geallieerden een Duitse grondwetgevende vergadering bijeenroepen, en minder dan een jaar later, op 8 mei 1949, werd een voorlopig 'Grundgesetz' voor West-Duitsland aanvaard. Nog tijdens dezelfde maand werd in de Oostzone een Congres van het Duitse Volk in de sovjetzone georganiseerd om een volksdemocratische grondwet goed te keuren. Op 14 augustus 1949, precies twee dagen na het einde van de Berlijnse blokkade,

werd in de Bondsrepubliek voor het eerst een Bundestag verkozen die voorlopig in Bonn zou zetelen.

Een paar maanden later werden ook in de Duitse Democratische Republiek verkiezingen georganiseerd. De Sozialistische Einheitspartei Deutschlands (SED) domineerde er als de in feite enige toegelaten partij. In de Westelijke sector van Berlijn, waar de SED met een sociaal-democratische partij rekening moest houden, behaalde de SED slechts 19,8 procent.

Zowel op sociaal-economisch als op politiek vlak groeiden de Duitse Bondsrepubliek en de DDR na 1949 snel uit elkaar. De Duitse Bondsrepubliek werd reeds in 1949 opgenomen in de Organisatie voor Europese Economische Samenwerking en ontving voor ruim 1.390 miljoen Amerikaanse dollar aan Marshallhulp. Onder de leiding van Konrad Adenauer en Ludwig Erhard zou de Duitse Bondsrepubliek het ‘Wirtschaftswunder’ beleven: van 1949 tot 1963 werd de industriële productie verzesvoudigd en het West-Duitse BNP verdrievoudigd, terwijl ruim 10 miljoen vluchtelingen werden geïntegreerd.

De Duitse Bondsrepubliek werd in 1950-1952 verankerd in de supranationaal gerichte Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal en de Frans-Duitse samenwerking werd de feitelijke basis van het supranationaal gerichte Europese integratieproces. In een vijftal jaar had zich een historische wending voltrokken: het Europese integratieproces werd aldus de belangrijkste bijdrage tot een constructief vredesproces (cfr. *infra*).

✓ *Het totstandkomen van een Noord-Atlantische Verdedigingsorganisatie (NAVO) onder leiding van de Verenigde Staten (1949)*

“Unity in Europe required the continuing association and support of the United States, without it free Europe would split apart.”

DEAN ACHESON

De communistische staatsgreep in Praag (februari-maart 1948) en de maandenlange Berlijnse blokkade (juni 1948 – augustus 1949) hadden diepe sporen nagelaten in de westerse publieke opinie. Vooral de blokkade van Berlijn door de sovjetautoriteiten werd door de Amerikaanse regering uitgespeeld als argument om het Pact van Brussel een Atlantische dimensie te geven. President Truman en de National Security Council lieten er inderdaad geen twijfel over bestaan: het communisme in Europa vormde een ernstige bedreiging en het militair-financiële engagement van de Amerikaanse regering was een noodzakelijke voorwaarde om de expansie van de Sovjet-Unie doeltreffend in te dammen.

Zowel in de Verenigde Staten als in heel wat West-Europese staten werd echter voorbehoud gemaakt tegen al te verre gaande militaire verbintenissen. De op 18 maart 1949 bekendgemaakte verdragstekst lokte heel wat reserves uit in de parlementaire vergaderingen van Noorwegen, Denemarken, IJsland en Italië. De Ierse en de Zweedse regeringen weigerden zelfs ronduit hun deelname. Het betwiste ar-

tikel 5 van het NAVO-Verdrag was nochtans minder bindend dan het op 17 maart 1948 gesloten Pact van Brussel. In artikel 5 werd immers niet in een automatisch militair engagement voorzien. De Amerikaanse leiders hadden hierop aangedrongen, omdat zij bevreesd waren om tegen hun zin in door de Europeanen in een oorlog meegesleurd te worden. In het Noord-Atlantische Verdrag werd aanvankelijk niet in een geïntegreerd defensiestelsel voorzien. Dit laatste kwam er echter wel onder druk van de oorlog in Korea. Op 19 december 1950 werd generaal Dwight Eisenhower benoemd tot militair opperbevelhebber van de Supreme Headquarters Allied Powers in Europe (SHAPE). Formeel werd echter steeds benadrukt dat de Noord-Atlantische Verdragsorganisatie geenszins supranationaal genoemd kon worden aangezien de beslissingen door alle lidstaten unaniem moesten worden goedgekeurd. In feite werd echter nooit betwist dat de Verenigde Staten – als militair sterkste mogendheid – ook de effectieve leiding van de Alliantie op zich zouden nemen. Op 4 april 1949 werd het NAVO-Verdrag te Washington formeel ondertekend en nooit voorheen hadden de Verenigde Staten zich in vredetijd zo sterk geëngageerd.

Intussen werden vooral de Britse en Franse regeringen door de sovjetdiplomatie onder druk gezet. De bekende tegenargumenten – het NAVO-Pact zou strijdig zijn met het VN-Handvest en de tussen Frankrijk en Groot-Brittannië afgesloten hulp- en vriendschapsverdragen – maakten minder indruk dan de opheffing van de Berlijnse blokkade (12 mei 1949). Blijkbaar hoopte de sovjetdiplomatie door deze ‘good will-operatie’ het wantrouwen van de westerse mogendheden enigszins te milderen. Tevergeefs echter. De argumenten ten voordele van de ratificatie van het NAVO-Verdrag wogen uiteindelijk het zwaarst.

De motieven waarom uiteindelijk de Verenigde Staten, Canada, Groot-Brittannië, Frankrijk, de Beneluxlanden, Noorwegen, Denemarken, IJsland, Turkije en Italië het NAVO-Pact ratificeerden, waren in feite vrij complex. In hoofdzaak kan gezegd worden dat voor elk van de betrokken lidstaten specifieke belangen aan de orde waren, die eerder met de diplomatieke reorganisatie van de Atlantisch-Europese regio, dan met de Sovjetrussische dreiging te maken hadden.

Voor Parijs betekende het Amerikaanse engagement in Europa uiteraard een waarborg tegen een mogelijk militair avontuur van Duitsland. De Britse regering maakte zich niet te veel illusies: de NAVO kon alvast enig evenwicht op het Europees continent verzekeren en alleen via het Atlantisch ‘partnership’ kon Londen er nog aan denken een rol te spelen in de wereldpolitiek. In België en andere ‘kleine’ West-Europese staten werden de Verenigde Staten als de meest betrouwbare bondgenoot en ook de beste waarborg gezien voor de uitbouw van een nauwe economische samenwerking in Europa en tussen Europa en de Verenigde Staten. Vrij spoedig werd echter de hele discussie tussen voor- en tegenstanders van de goedkeuring van het NAVO-Verdrag in de schaduw gesteld door het uitbreken van het eerste militaire conflict tussen Oost en West. Niet in Europa, maar wél in het Verre Oosten.

1.6 De oorlog in Korea (1950-1953) of de tweede climax in de Koude Oorlog. Het Amerikaanse indijkingsbeleid in Azië

Na de Japanse overgave in augustus 1945 werd het Koreaanse schiereiland bevrijd van de Japanse bezetting door het Rode Leger en door Amerikaanse legereenheden. Na moeilijke onderhandelingen werd de 38ste breedtegraad als voorlopige demarcatielijn aanvaard tussen de bezettende legereenheden. De toenemende spanning tussen Oost en West bleef echter niet zonder gevolgen en deze voorlopige demarcatielijn werd vrij snel een verlengstuk van het IJzeren Gordijn.

Net zoals in Europa kwamen nu ook in Korea aan beide zijden van de demarcatielijn tegengestelde regimes tot stand: een pro-communistisch bewind in het noorden en een pro-Amerikaans bewind in het zuiden van het Koreaanse schiereiland. Vanaf de zomer 1948 eiste zowel Syngman Rhee, president van het zuidelijke deel, als Kim Il Soeng, president van het noordelijke deel van Korea, de volledige soevereiniteit op over het Koreaanse schiereiland.

In tegenstelling tot de ontwikkeling in Europa leek de Koreaanse situatie geen topprioriteit voor het buitenlands beleid van de Amerikaanse regering. Integendeel zelfs. Tijdens een uiteenzetting betreffende zijn buitenlands beleid bevestigde de toenmalige Amerikaanse staatssecretaris, Dean Acheson, dat de eerste bekommernis van de Verenigde Staten nog steeds Europa betrof.

Einde 1949 had echter het communistische Volksleger praktisch geheel China veroverd op de Guomindang-troepen van Tsjang Kai-sjek, die loyaal aan de zijde van de Verenigde Staten was gebleven tijdens de Tweede Wereldoorlog. In december 1949 liet Mao Zedong zich tot eerste president uitroepen van de Chinese Volksrepubliek. Kon deze historische overwinning van de Chinese communisten zonder gevolgen blijven voor de ontwikkeling op het Koreaanse schiereiland in het algemeen en het communistisch regime van Kim Il Soeng in het bijzonder? Blijkbaar niet, want toen de aanhang van Syngman Rhee na de verkiezingen van mei 1950 ietwat geringer werd, klonk de eis tot Koreaanse eenheid vanuit het Noorden nog luider.

Wanneer op 25 juni 1950 de demarcatielijn tussen Noord- en Zuid-Korea werd geschonden, dacht men aanvankelijk in het Westen dat het om een grensincident ging. De Amerikaanse regering, gewaarschuwd door Syngman Rhee, nam echter geen risico's en de VN-Veiligheidsraad werd onmiddellijk samengeroepen. Eenstemmig – de Sovjet-Unie nam tijdens deze periode geen deel aan de VN-activiteiten – werden de beide Koreaanse regeringen dringend aangemaand hun manschappen achter de 38ste breedtegraad terug te trekken. De Noord-Koreaanse communisten stoorden zich echter niet aan deze VN-resolutie en enkele dagen later kwam het ontstellende bericht dat de communisten reeds Seoel, de hoofdstad van Zuid-Korea, hadden veroverd. Meteen werd door de Amerikaanse regering en in de West-Europese staten groot alarm gegeven en rees de cruciale vraag: betrof dit nog een lokaal conflict, of was dit bedoeld als tactisch manoeuvre dat in overleg met de Sovjet-Unie en de Chi-

nese Volksrepubliek werd uitgevoerd? Een afleidingsmanoeuvre voor een groot communistisch offensief, dat weldra zou volgen in Europa?

In dit verband moet verwezen worden naar het fameuze NSC-68-document, een vertrouwelijk document dat op vraag van de Truman-regering was voorbereid door de National Security Council. President H. Truman wou over een stevig basisdocument beschikken om het Amerikaanse en westerse ‘containment’- of indammingsbeleid verder gestalte te geven. Specifiek voor het NSC-document was de ideologische klemtoon op de verdediging van het Amerikaanse democratisch model en het westerse waardepatroon. Zo werd benadrukt dat “a defeat of free institutions anywhere is a defeat everywhere. The shock we sustained in the destruction of Czechoslovakia was not in the measure of Czechoslovakia’s material importance to us (...) It was in the intangible scale of values that we registered a loss more damaging than the material loss we already had suffered.”¹⁷

Terwijl aldus de verdediging van de Amerikaanse belangen een universele dimensie werd gegeven, werd er in dit NSC-68-document dat in april 1950 – dus nog voor de Noord-Koreaanse inval – klaar kwam, een communistische agressie vooropgesteld. Aangezien een communistische dreiging boven Eurazië niet zou uitblijven, impliceerde het behoud van een wereldwijde controle van de Verenigde Staten over het internationaal gebeuren een substantiële verhoging van de militaire en financiële inspanningen. In concreto werd dan ook een nieuw nucleair programma bepleit dat – in de lijn van de plannen van atoomfysicus Edward Teller – zou toelaten een nog krachtiger atoomwapen, een waterstofbom (H-bom), te produceren. Het NSC-68-document werd na de communistische aanval op Zuid-Korea het voornaamste basisdocument voor de legitimering van het Truman-beleid.

Na de Noord-Koreaanse aanval op zondag 25 juni 1950 werden op het terrein zelf Amerikaanse marines vanuit Japan ingezet. Na een geslaagde landingsoperatie werd op 15 september 1950 Seoel heroverd. De Amerikaanse opperbevelhebber, generaal Douglas MacArthur, die als ‘Amerikaanse vice-keizer van Japan’ een groot aanzien genoot, drong er meteen bij de Amerikaanse president op aan om een grootscheeps tegenoffensief te lanceren. Voor generaal MacArthur verdiende het communistische regime van Kim Il Soeng een duidelijke afstraffing. Het communistische gevaar in Azië kon maar best in de kiem gesmoord worden. Om duidelijk te zijn: niet alleen over de 38ste parallel, maar ook over de Jaloe-rivier – de grens tussen Noord-Korea en de Chinese Volksrepubliek – wou de Amerikaanse opperbevelhebber de communistische infrastructuur aanvallen en uitschakelen.

De pas opgerichte Chinese Volksrepubliek kon de Amerikaanse uitdaging niet zomaar aan zich laten voorbijgaan en Chinese ‘vrijwilligers’ werden massaal ingezet. Een escalatie dreigde en een oorlog met de Chinese Volksrepubliek leek onvermijdelijk. President Truman en zijn regering achtten het echter niet opportuun om in een oorlog met de Chinese Volksrepubliek verwickeld te worden. Generaal MacArthur werd aangemaand om zijn troepen terug te trekken. Toen generaal MacArthur weigerde zich neer te leggen bij een militair status-quo in Korea, greep

president Truman in: op 11 april 1951 werd MacArthur van het opperbevel ontheven en naar de Verenigde Staten teruggedreven. Deze beslissing hield meteen ook een signaal in aan het communistische blok om duidelijk te maken dat de Amerikaanse regering niet een militaire, maar een diplomatieke regeling verkoos.

Vanaf juli 1951 werden onderhandelingen gestart over de uitwisseling van krijgsgevangenen en intussen werd met spanning uitgekeken naar het resultaat van de Amerikaanse presidentsverkiezingen. De Republikeinse kandidaat, Dwight Eisenhower, haalde het en stelde een spoedig einde van de oorlog in het vooruitzicht.

Eén van president Eisenhowers eerste beleidsdaden betrof een inspectietocht doorheen Korea. Hij kwam terug met een enigszins verrassende boodschap: de Amerikaanse regering zou er de naar Taiwan gevluchte maarschalk Tsjang Kai-sjek moeilijk van kunnen weerhouden om offensieve acties te starten tegen het door communisten bezette China. Dit hield een diplomatieke, maar alleszins duidelijke weigering in van president Eisenhower om toe te geven aan de eisen van de Chinese Volksrepubliek. De Chinese communisten eisten intussen niet alleen een wederzijdse terugtrekking van de troepen aan de 38ste parallel, maar ook de toetreding van de Chinese Volksrepubliek tot de Verenigde Naties en het einde van de Amerikaanse steun aan Tsjang Kai-sjek en de Guomintang.

Terwijl in Korea, te Pan Moen Jom, moeizaam verder werd onderhandeld – president Eisenhower aarzelde overigens niet om met het atoomwapen te dreigen – ondergingen de posities op het terrein weinig wijzigingen. Uiteindelijk werd op 27 juli 1953 te Pan Moen Jom een wapenbestand ondertekend: de 38ste parallel bleef de voorlopige scheidingslijn tussen Noord- en Zuid-Korea. Verder werd alleen over de lotsbestemming van ongeveer 80.000 krijgsgevangenen, die weigerden terug te keren naar Noord-Korea, een akkoord bereikt.

De gevolgen van de oorlog in Korea waren niet alleen belangrijk voor de betrokken partijen, maar ook voor de verdere ontwikkelingen in Azië en in Europa.

Vooreerst was het duidelijk dat de Amerikaanse en ook andere militairen die in Korea onder VN-vlag gestreden hadden, geen overwinning hadden behaald, ondanks de enorme militaire inzet en het verlies aan mensenlevens (meer dan 37.000).

Verder was ook duidelijk geworden dat het bezit van kernwapens niet per se een voordeel betekende. Nochtans werd onder druk van de Koude Oorlog en meer bepaald de oorlog in Korea het onderzoek naar de ontwikkeling van een waterstofbom (H-bom) versneld. Reeds op 1 november 1952 werd een eerste Amerikaanse waterstofbom (H-bom) op één van de Marshall-eilanden in de Pacific tot ontploffing gebracht. Met een destructievermogen van ongeveer 3 megaton TNT, werd de kracht van de Hiroshima A-bom ruim tweehonderd keer overschreden!

Nauwelijks een zestal maanden later, in april 1953, bracht echter ook de Sovjet-Unie een gelijkaardig tuig tot ontploffing. Het ogenblik waarop beide mo-

gendheden in staat waren elkaar van de kaart te vegen, was bereikt. In het militair-strategisch jargon heette deze ‘Mutual Assured Destruction’ in afgekorte vorm heel toepasselijk: ‘MAD’.

Het feit dat in de oorlog op het Koreaanse schiereiland geen overwinning werd bereikt, was in ruime mate te wijten aan de steun die de Chinese Volksrepubliek aan Noord-Korea had verleend. Een feit dat bij heel wat Amerikaanse politici en de Amerikaanse publieke opinie opnieuw vragen deed rijzen over het ontstaan van de Chinese Volksrepubliek. Meer bepaald werd de vraag gesteld naar de oorzaken van de nederlaag van de Chinese nationalist, die toch de bondgenoten waren tijdens de Tweede Wereldoorlog. Was dit onder meer het gevolg van infiltraties van pro-communistische agenten in Amerikaanse openbare binnen- en buitenlandse diensten, zoals Joseph McCarthy beweerde? Tijdens een toespraak op 9 februari 1950 in Wheeling, West Virginia, beschuldigde deze Republikeinse senator uit Wisconsin het State Department ervan “geïnfilteerd te zijn door pro-communisten”. Bewijzen had hij niet, maar hij was er wel van overtuigd deze te kunnen leveren indien hij hiervoor over de nodige onderzoeksmiddelen zou beschikken. Een vinnige campagne werd niet alleen in Washington, maar ook in de verschillende deelstaten op touw gezet om de ‘verraders’ en ‘krypto-communisten’ in allerlei staatsdiensten, media, onderzoekscentra en universiteiten te ontmaskeren. Heel wat ambtenaren en diplomaten, bekende vorsers en professoren, zoals Robert Oppenheimer (de voormalige verantwoordelijke voor het ‘Manhattan-project’), werden aan een openbare screening onderworpen. Een anticommunistische psychose beheerste het Amerikaanse publieke leven. Een ware heksenjacht op vermeende communisten werd ontketend. “Er circuleerden zwarte lijsten met namen van hen die uitgeschakeld moesten worden; grijze lijsten bevatten de namen van verdachten. De taalvervuiling verraadt de tijdgeest. Een ‘liberaal’ is een ‘fellow-traveller’. Een ‘fellow-traveller’ is een communist. Een communist is een spion in dienst van de Sovjet-Unie.” (A. Kaspi)¹⁸

✓ *Het Amerikaanse ‘containment’-beleid in Azië: de oprichting van SEATO en CENTO*

Na het einde van de oorlog in Korea versterkte de Amerikaanse staatssecretaris Foster Dulles de harde anticommunistische lijn. Het ‘containment’-beleid dat in Europa met succes tegen het communistische blok werd gevoerd, werd nu uitgebreid tot het Midden- en Verre Oosten.

Te Manilla kwam de Zuidoost-Aziatische Verdragsorganisatie (SEATO) tot stand en door het Verdrag van Bagdad werden de reeds met Turkije, Irak en Groot-Brittannië gesloten akkoorden verruimd tot Pakistan en Iran. Dit in het raam van de Central Treaty Organization (CENTO). Het was er Foster Dulles duidelijk om te doen het communistische blok wereldwijd te isoleren.

Vooral Japan en Taiwan haalden profijt uit de oorlog in Korea. Beide staten fungeerden immers als de voornaamste toeleveringsbasis voor de hoofdzakelijk Amerikaanse VN-troepen en heel wat verbodsbepalingen op de organisatie van de Japanse economie werden afgeschaft. Het industriële leven kreeg er nieuwe impulsen en Japan en Taiwan werden de voornaamste handelspartners van de Verenigde Staten in Azië.

Niet alleen in de Verenigde Staten en in Azië, maar ook in Europa liet de oorlog in Korea diepe sporen na. Toen in de zomer van 1950 gevreesd werd dat het offensief in Korea de voorbode kon worden van een globaal communistisch offensief, nam de Amerikaanse regering het initiatief om de Duitse Bondsrepubliek zo snel mogelijk te integreren in de West-Europese defensie. Op 26 september verklaarden alle NAVO-lidstaten zich bereid het Amerikaanse militair oppercommando te aanvaarden. De vraag naar de herbewapening van de Duitse Bondsrepubliek, waarop van Amerikaanse zijde sterk werd aangedrongen, stootte echter op heel wat weerstand bij de West-Europese bondgenoten. Opnieuw met een Duitse ‘Wehrmacht’ te worden geconfronteerd was – amper vijf jaar na het einde van de Tweede Wereldoorlog – duidelijk te veel gevraagd van de West-Europese bondgenoten.

Op de moeilijke vraag hoe de Duitsers ingeschakeld konden worden in een westerse defensie tegen het communistische Oostblok, zonder daarom opnieuw met een Duitse ‘Wehrmacht’ geconfronteerd te worden, suggereerde de Franse socialistische afgevaardigde, André Philip, de oprichting van een ‘Europese legermacht’. In de pas opgerichte Raad van Europa werd na een memorabel debat een aanbeveling in die zin aanvaard. Deze aanbeveling, waarin “de onmiddellijke oprichting van een geïntegreerd Europees leger” dat “aan een Europese democratische controle zou onderworpen zijn”, inspireerde René Pléven (cfr. *infra*, het voorstel tot de oprichting van een Europese Defensiegemeenschap).

1.7 De kortstondige ontspanning tussen Oost en West in 1953-1956. De Conferentie van Genève (juli 1955), de machtsstrijd in het Kremlin en het 20ste Partijcongres in de Sovjet-Unie (1956)

Het onverwachte overlijden van J. Stalin op 5 maart 1953 was ongetwijfeld één van de belangrijkste feiten uit de historische ontwikkeling én van de Sovjet-Unie én van de internationale verhoudingen na de Tweede Wereldoorlog. Het einde van Stalins verkrampte partijdictatuur, personencultus en verstarde ideologie, afgeschermd door steeds mogelijke massale represaille-acties en niet te voorziene interventies van het geheime KGB-apparaat, werd aangevoeld als het begin van de “Grote Dooi” (Ilya Ehrenburg) in het politieke, sociale, economische en culturele leven van de Sovjet-Unie.

Vanaf 1953 trad inderdaad een periode van ontspanning in tussen de Sovjet-Unie en de niet-communistische staten. Even leek zelfs het einde van de Koude Oorlog in het zicht. Tijdens Malenkovs bewind – van 1953 tot februari 1955 –

had men het zelfs over de glimlachpolitiek van het Kremlin. Terecht overigens, want de Sovjet-Unie had tijdens deze periode een ruim aandeel in de onderhandelingen die een einde maakten aan de oorlogen in Korea (1953) en in Indochina (1954). Malenkovs opvolgers, de nieuwe 'trojka' met N. Chroesjtsjov, N. Boelganin en G. Joekov, ging zelfs nog een stap verder in hun 'goodwill'-politiek ten opzichte van het Westen: in 1955 bereikten de Vier Mogendheden een akkoord over het 'Staatsverdrag' waardoor Oostenrijk opnieuw als een volledig soevereine, zij het neutrale staat werd erkend.

Het culminerende moment van de ontspanning tussen Oost en West vond echter plaats tijdens de zomer van hetzelfde jaar 1955: de Conferentie van Genève werd de eerste naoorlogse topontmoeting tussen de politieke leiders uit Oost en West.

✓ *De Conferentie van Genève, juli 1955*

De eerste naoorlogse topconferentie waarop de regeringsleiders van de Vier Mogendheden elkaar ontmoetten, verliep in een uitstekende sfeer. Deze door president D. Eisenhower geroemde 'spirit of Geneva' was echter niet voldoende om een oplossing te bereiken over de ver uit elkaar liggende standpunten betreffende het Duitse en Berlijnse probleem. Wél werd een oplossing bereikt over Oostenrijk. Eisenhower en Chroesjtsjov waren bereid alle bezettingseenheden uit Oostenrijk terug te halen. Oostenrijk zou opnieuw als soevereine en onafhankelijke staat worden erkend, op voorwaarde dat het een 'permanente neutraliteit' zou handhaven. Chroesjtsjov streefde naar een gelijkaardige oplossing voor Duitsland en Berlijn, maar vrij snel werd duidelijk dat een 'herenigd en neutraal Duitsland' niet haalbaar was.

Bij gebrek aan een mogelijk compromis over het Duitse probleem werd vooral over ontwapening gesproken. Zoals steeds vormde het controleprobleem de grote moeilijkheid. Het was op dit punt dat president D. Eisenhower met zijn 'open sky-voorstel' voor enige verrassing zorgde. De Amerikaanse president stelde voor – bij gebrek aan controle ter plaatse – wederzijdse luchtcontrole door vliegtuigen op grote hoogte toe te laten. (Precies vijf jaar later zou Chroesjtsjov de Parijse topontmoeting verlaten, nadat bekend werd dat een U-2-spionagevliegtuig boven het grondgebied van de Sovjet-Unie was neergehaald.)

Uiteindelijk werd te Genève alleen een akkoord bereikt over het te Wenen op te richten Internationaal Agentschap voor de Atoomenergie.

✓ *De interne Sovjetrussische problemen en het 20ste Partijcongres te Moskou (1956)*

De moeilijkheden die weldra het einde betekenden van deze unieke ontspanningsperiode, situeerden zich echter niet zozeer in de verhoudingen met de westerse mogendheden, maar wél in de eigen communistische achterban.

Tijdens de eerste post-Stalinperiode greep een grote ommekeer plaats in de Sovjet-Unie. Vooreerst was er de afrekening met Beria, de beruchte kompaan van Stalin uit Georgië en het gewezen hoofd van de almachtige KGB. Weldra volgde de ‘verzoening’ van Chroesjtsjov met Stalins belangrijkste dissident in Europa, Brosz Tito. Ten slotte en niet in het minst werd het sovjetregime zelf heel wat menselijker: de aanzet werd gegeven voor een massale woningbouw, een nieuwe pensioenwetgeving en andere sociale maatregelen; de terugkeer van naar schatting 7 tot 8 miljoen politieke gevangenen uit de Goelag en andere werkkampen en KGB-gevangenis.

Het 20ste Partijcongres, dat te Moskou in februari 1956 werd georganiseerd, zou het sluitstuk worden van de hervormingen die de nieuwe Kremlin-leiders na de dood van Stalin hadden doorgevoerd. Aanvankelijk werd er op relatief gematigde toon afgerekend met het binnen- en buitenlands beleid tijdens de Stalin-tijd. Uiteraard werd de personencultus en het strakke ideologisch dogmatisme veroordeeld tijdens interventies van Mikoyan en de partij-ideoloog Soeslov. In het basisrapport van de Eerste Partijsecretaris, Nikita Chroesjtsjov, werden de nieuwe prioriteiten uiteengezet. Op binnenlands vlak werd een grondige aanpassing van het industrieel apparaat in het vooruitzicht gesteld, maar ook en vooral werd aandacht gegeven aan de hervormingen in de landbouwproductie. Op buitenlands vlak verdedigde Chroesjtsjov een nieuwe strategie, die als ‘vreedzame coëxistentie’ tussen de mogendheden uit Oost en West gepropageerd werd.

De ‘vreedzame coëxistentie-strategie’ steunde op het principe van niet-inmenging in het binnenlands beleid van andere staten. Belangrijk was dat de sedert Lenin aanvaarde stelling, als zou de oorlog met het kapitalistisch systeem ‘onvermijdelijk’ zijn, niet langer werd weerhouden. Aangezien nu een nucleair evenwicht was bereikt tussen communistische en kapitalistische mogendheden zag Chroesjtsjov de oorlog niet langer meer als een bruikbaar instrument in de confrontatie tussen beide politiek-economische systemen. Een nucleaire oorlog zou immers fataal tot wederzijdse vernietiging leiden. Chroesjtsjov stelde derhalve het ‘vreedzame coëxistentie-beleid’ voor als alternatief voor Lenins oorlogstheorie, die de ‘onvermijdelijke’ oorlog tussen het kapitalisme en het communisme vooropstelde.

Een beleid van ‘vreedzame coëxistentie’ hield echter geenszins in dat de confrontatie met de kapitalistische mogendheden uit de weg gegaan moest worden. Integendeel, ook Stalins defensieve strategie behoorde nu tot het verleden. Van nu af zou het Kremlin de wedloop met het kapitalisme een wereldwijde en globale dimensie geven. De nieuwe Kremlin-leiders waren er immers van overtuigd dat hun wetenschappelijk onderbouwd maatschappelijk systeem het beste was om het kapitalistische Westen “in te halen en voorbij te streven”. Voor Nikita Chroesjtsjov was het duidelijk dat de Sovjet-Unie het uiteindelijk zou halen op de Verenigde Staten. Vanuit dit optimistisch perspectief leek het dan ook verantwoord om onderwijl meer aandacht te geven aan de bevordering van het welvaartspeil in de Sovjet-Unie zelf.

Niet minder belangrijk was het nieuwe beleid in de verhoudingen met andere communistische staten. De eerste buitenlandse reis die Nikita Chroesjtsjov na de dood van Stalin had ondernomen, betrof Belgrado. De verzoening met de door Stalin als dissident gebrandmerkte Joegoslavische leider was meer dan een symbool. Op het 20ste Partijcongres werd nu ook de voorheen betwiste thesis van Tito aanvaard, met name dat “het socialisme langs verschillende (nationale) wegen kon gerealiseerd worden”.

Had Chroesjtsjov het verloop van het partijcongres, de reacties en interventies afgewacht om de meest gewaagde tussenkomst te plaatsen? Zag hij in het geheime rapport over Stalins wandaden een uniek instrument om zich voor eens en altijd te ontdoen van de oude stalinistische garde in de partij? Of aarzelde hij gewoon tot het laatste moment om dit risico op zich te nemen? Hoe dan ook, pas tijdens de voorlaatste dag werden de congresleden uitgenodigd voor een geheime samenkomst waarop Chroesjtsjov een geheim rapport voorlas over de “vergissingen en fouten van J. Stalin”. Niet alleen werd in dit rapport met de personencultus en de terreurmethode van Stalin afgerekend, maar ook werden op omstandige wijze de beoordelingsfouten en de manifeste vergissingen van Stalins binnen- en buitenlands beleid aangeduid en veroordeeld. Chroesjtsjov beperkte zich evenwel tot Stalins latere periode en aldus werden Lenin en de partij zelf ontzien. Het feit echter dat hijzelf en ook alle Politburo-leden rechtstreeks of onrechtstreeks betrokken waren geweest bij het misdadige beleid van Stalin, maakte een diepe indruk.

Het via Londen in het Westen bekend geraakte ‘geheim rapport’ bevestigde de thesis dat Stalins fouten en misdaden geenszins aan een paranoïde despot waren toe te schrijven. Het betrof wel degelijk “de tragedie van een communist, die dacht dat hij precies zo moest handelen in het belang van de partij, van de werkende massa en in naam van de bescherming van de revolutionaire verworvenheden in de Sovjet-Unie” (Chroesjtsjov). Geen ontspoorde terreur dus van een seniele dictator, maar wel ideologisch gewettigde criminaliteit.

De besluiten van het 20ste Partijcongres konden uiteraard niet zonder gevolgen blijven voor de verdere ontwikkeling van de communistische partijen en de politiek-economische regimes van de buurlanden.

De Chinese communisten waren het duidelijk niet eens met de destalinisatie en de besluiten van het 20ste Partijcongres in Moskou. De destalinisatie werd voor Mao en de Chinese leiders één van de onherstelbare barsten van het communistische blok. Ook in de West-Europese staten deden zich dissidenties voor: de zogenaamde maoïsten of zij die opteerden voor de revolutionaire koers van Beijing, verlieten de orthodoxe communistische partijen.

In de DDR, in Polen en vooral in Hongarije lokte niet alleen de destalinisatie, maar ook de aanvaarding van Tito’s dissidente thesis, namelijk dat er “verschillende (nationale) wegen mogelijk moeten zijn om het socialisme te verwezenlijken”, sterke reacties uit. In Polen dreigde een breuk in de communistische partij en een

sovjetdelegatie – onder leiding van Chroesjtsjov zelf – was nodig om de nationalistische lijn om te buigen. In Hongarije kon de dissidentie alleen nog door een militaire interventie van het Rode Leger beëindigd worden.

1.8 De nationale revoltes in de Midden-Europese satellietstaten: de opstanden in Polen en Hongarije en de gewapende interventie van de Sovjet-Unie in Hongarije (november 1956)

Het uitblijven van politieke en sociale hervormingen en het lage levenspeil leidden tot een toenemend onbehagen bij de bevolking van de DDR, Polen en Hongarije. Het 20ste Partijcongres in Moskou werd er aanleiding tot een aantal revoltes tegen het communistische regime.

✓ *De opstand in Polen (zomer 1956)*

Op 28 juni 1956 brak een opstand uit in de Poolse industriestad Poznan. Enkele duizenden arbeiders legden het werk neer en kwamen er op straat voor uiteenlopende eisen: betere voedselbevoorrading, vrije vakbonden en het vertrek van de Rode Leger-eenheden. De manifestanten raakten slaags met de ordehandhaving en de gevangenis en het politiecommissariaat werden ingenomen. De orde werd hersteld ten koste van enkele tientallen doden en gewonden.

De leiders van de Poolse communisten in Warschau 'begrepen' het signaal uit Poznan en Wladislaw Gomoelka, die in 1948 als dissident in ongenade was gevallen wegens zijn sympathie voor Tito en zijn beleid, werd nu verkozen tot de nieuwe partijleider. Intussen bleef echter de spanning stijgen, onder meer naar aanleiding van de traditioneel Poolse bedevaart in augustus naar Czestochowa. In de voornaamste Poolse steden bereidden de Rode Leger-eenheden zich voor op het ergste. Een indrukwekkende sovjetdelegatie geleid door Chroesjtsjov, met heel wat oud-stalinisten, reisde naar Warschau om er de besluiten van het 20ste Partijcongres toe te lichten. De nieuwe Poolse KP-leider, W. Gomoelka, evenals de vrijgekomen kardinaal Stefan Wyszynski poogden echter een open en gewelddadige confrontatie met Moskou te vermijden. Polen bleef lid van het Warschaupact en plooidde voor de waarschuwingen van het Kremlin mits enkele compensaties.

✓ *De opstand in Hongarije (oktober-november 1956)*

Reeds in 1953, onmiddellijk na de dood van Stalin en de spontane opstand van de bouwvakkers in Oost-Berlijn, was het tot spanningen gekomen binnen de Hongaarse KP. In juli 1953 had het Kremlin (onder invloed van Beria?) toegestemd in de vervanging van de 'stalinist' Matyas Rakosi door de meer populaire Imre Nagy.

In tegenstelling tot Polen, waar de opstand eerder als een spontane revolte van arbeiders ver van de hoofdstad begon, concentreerde zich het Hongaarse verzet in

Budapest onder impuls van een brede studentenbeweging. Op 23 oktober 1956 groeide de studentenbetoging uit tot een massale optocht van ongeveer tweehonderdduizend mensen, die het ontslag van de KP-top, het einde van de dictatuur en de herziening van de verdragen met de Sovjet-Unie eisten. De toespraak van de Hongaarse KP-leider Ernő Gerő werd weggehoond, het Stalin-gedenkteken neergehaald en de lokalen van de partijkrant en het radiogebouw werden bestormd. Erger nog: een deel van het leger deserteerde en schaarde zich onder het bevel van kolonel Pal Maleter, een oudgediende uit de internationale brigades tijdens de Spaanse burgeroorlog.

Vrij snel ruimde Ernő Gerő nu de plaats in voor Imre Nagy, die premier werd, terwijl Janos Kadar de nieuwe partijleider werd. De eisen van de studenten en hun aanhang werden nu maximaal ingewilligd: de eenheden van het Rode Leger, die niet tussenbeide waren gekomen, trokken zich terug. Vrije verkiezingen werden in het vooruitzicht gesteld en kardinaal Jozsef Mindszenty kreeg de vrijheid terug. Op 1-2 november scheen de rust in Hongarije teruggekeerd, maar het was eerder de stilte voor de storm. Nieuwe eisen werden geformuleerd en de nieuwe Hongaarse regering, onder leiding van Imre Nagy en met Pal Maleter als minister van Defensie, gaf al te snel toe. Een beslissende stap werd gezet toen de Hongaarse regering verklaarde zich voortaan neutraal te willen opstellen en de banden met het Warschaupact te verbreken. Ook in Polen werd opnieuw betoogd en opgeroepen om het Hongaarse voorbeeld te volgen. Premier Imre Nagy richtte zich rechtstreeks tot de VN-Veiligheidsraad.

Voor de sovjetleiders was nu de maat vol. Imre Nagy nam de verwittigingen van de sovjetmissie niet ernstig en was duidelijk té ver gegaan. Het Kremlin stond echter voor een moeilijk dilemma. Verder afwachten en geduld oefenen was onmogelijk geworden: weldra zouden Polen en wellicht nog andere Midden-Europese staten het Hongaarse voorbeeld volgen en het Warschaupact achter zich laten. In dat geval zouden de 'stalinisten' en de sovjetlegerleiding niet nalaten om Chroesjtsjov en zijn aanhang voor dit fiasco verantwoordelijk te stellen. Met alle gevolgen voor de betrokken leiders en hun hervormingsbeleid. Anderzijds zou een militair ingrijpen in Hongarije niet alleen heel wat slachtoffers eisen, maar ook het door Chroesjtsjov verdedigde 'vreedzame coëxistentie-beleid' alle geloofwaardigheid doen verliezen.

Uiteindelijk koos Chroesjtsjov voor het eerste alternatief. Op 4 november 1956 rukten ongeveer tweehonderdduizend manschappen, gesteund door honderden tanks en pantserwagens, Budapest binnen. Partijleider Janos Kadar werd gedwongen de sovjetinterventie te wettigen: de Hongaarse regering zou zelf gevraagd hebben om haar positie te verdedigen tegen 'reactionaire agenten'. Een groot deel van de bevolking, gesteund door enkele Hongaarse legereenheden, hield echter de opstand vol en poogde met ongelijke middelen nog verder weerstand te bieden. Toen duidelijk werd dat het Westen geen actieve steun aan de opstandelingen wou verlenen, werd de zaak hopeloos. Kardinaal Mindszenty en

premier Nagy vroegen asiel bij de Amerikaanse en Joegoslavische ambassade, terwijl enkele duizenden Hongaren hun land ontvluchtten. Ook de laatste dramatische oproep van de vrije Hongaarse radio aan het adres van de NAVO en West-Europa werd niet beantwoord. Intussen was ook de Frans-Brits-Israëliëse oorlog tegen Egypte begonnen (cfr. *infra*).

Op 9 november 1956 berichtte Janos Kadar dat de orde hersteld was in Hongarije. Premier Imre Nagy en zijn medewerkers verlieten, na formele waarborgen voor hun veiligheid, de Joegoslavische ambassade, maar werden meteen door sovjetmilitairen gearresteerd, weggevoerd en later terechtgesteld. Hetzelfde lot ondergingen ongeveer tweeduizend van de enkele duizenden Hongaarse opstandelingen, die naar de Sovjet-Unie werden weggevoerd. In Budapest en omgeving sneuvelden ongeveer 40.000 Hongaren. Meer dan 200.000 Hongaren vluchtten naar het buitenland.

De gevolgen van de Hongaarse Novembertragedie van 1956 waren niet gering: de ontspanningspolitiek tussen Oost en West leed onherstelbare schade. In de NAVO en de Europese Gemeenschap verloren Nikita Chroesjtsjov en zijn 'vreedzame coëxistentie-beleid' alle verworven krediet. In de Sovjet-Unie zelf poogde Chroesjtsjov met enkele gewaagde risico's – onder meer betreffende het statuut van Berlijn en het leveren van raketten aan Cuba – zijn gehavend prestige te herstellen.

Intussen werd ook in de communistische wereld de voorheen erkende eerste-rangsrol van de Sovjet-Unie en de Sovjetrussische Partij steeds meer aangevochten. Het Sovjetrussische model werd door Mao Zedong en de Chinese communisten formeel afgewezen als ongeschikt voor het nog hoofdzakelijk agrarische China. Vanaf 1957 lanceerden de Chinese communisten hun 'Grote Sprong Voorwaarts', die even prompt door de Sovjet-Unie werd veroordeeld (cfr. *infra*).

Ten slotte en niet het minst was de interventie van het Rode Leger tegenover de Hongaarse kameraden een stap te ver voor tal van westerse communisten. Heel wat bekende partijleden, vooral intellectuelen in Italië, Frankrijk, Groot-Brittannië en andere westerse landen, verlieten de communistische partij.

1.9 De Suez-crisis en de Israëliësch-Brits-Franse oorlog tegen Egypte (november 1956)

De Suez-crisis, die praktisch op hetzelfde moment als de opstand in Hongarije de internationale scène beheerste, werd uitgelokt door de Egyptische president Nasser. Nadat hij zijn machtsbasis in Egypte verstevigd had, ambieerde de Egyptische president een meer ambitieuze rol in de Arabische wereld. De beste strategie om zich snel als Arabisch leider te profileren leek hem het exploiteren van de collectieve haatgevoelens tegen Israël. Alleen een succesvolle militaire operatie zou de smadelijke Egyptische nederlaag van 1948 tegen Israël ongedaan kunnen maken.

Hiertoe waren echter wapens en financiële middelen een noodzakelijke voorwaarde.

Aanvankelijk zocht Nasser steun bij de Verenigde Staten en de eerste contacten tussen de Egyptische leider en de Amerikaanse staatssecretaris Foster Dulles ontwikkelden zich inderdaad in positieve zin. De Amerikaanse regering, die om de westerse petroleumbelangen veilig te stellen liefst wat afstand nam ten opzichte van de Joodse staat Israël, was bereid steun te verlenen aan president Nasser. Nassers ambities bleken echter niet gering: zijn project een stuwdam te bouwen op de Nijl bij Assoean nam inderdaad faraonische dimensies aan. Dulles en de Amerikaanse deskundigen zagen er echter een unieke kans in om vaste voet te krijgen in het Midden-Oosten.

Toen in de Verenigde Staten echter bekend werd over welk gigantisch project het in feite ging, bleken de banken, de katoenlobby en de meerderheid van de Congresleden minder enthousiast. Het werd duidelijk dat de Amerikaanse regering zou moeten inbinden. Er werd wel nog even verder onderhandeld, maar toen Nasser niet langer Tsjang Kai-sjeks legitieme bewind over geheel China wou erkennen, werd het nu ook voor Foster Dulles te veel. Op 19 juli 1956 werd aan de te Washington op bezoek zijnde Egyptische minister van Buitenlandse Zaken meegedeeld dat de Amerikaanse regering afzag van haar steun aan het Assoeanproject.

Het antwoord van Nasser volgde echter binnen de week: op 26 juli 1956 kondigde Nasser aan dat Egypte de Suez-kanaalmaatschappij nationaliseerde.

Vooraf de Britse en Franse regeringen reageerden nu verontwaardigd. De besprekingen over de vergoeding aan de aandeelhouders, de waarborgen inzake vrije doorvaart van het Suez-kanaal en andere verliepen moeizaam. Nasser was blijkbaar niet van plan om toegevingen te doen aan de Britse en Franse 'imperialisten'. Intussen was de Britse minister van Buitenlandse Zaken, Anthony Eden, tot de conclusie gekomen dat de Britse regering voor een beslissende keuze stond: ofwel de vergissing van 'Munchen 1938' herhalen en toegeven aan een 'Arabische Hitler', ofwel onmiddellijk en radicaal ingrijpen alvorens het te laat zou zijn.

De Franse regering, die maar al te goed wist dat de Algerijnse rebellen op de steun van Nasser konden rekenen en in Caïro hun bruggenhoofd tegen de Franse ordemacht in Algerije hadden uitgebouwd, voelden eveneens voor een militaire operatie. Een militaire operatie, waarvoor ongetwijfeld ook de Israëli's te vinden waren.

Met enkele vooraf afgesproken Israëli'sche provocaties en afleidingsmanoeuvres in de Sinaï begon op 29 oktober de Frans-Britse interventie tegen Egypte. Terwijl de Israëli'sche tanks doorheen de Sinaï rolden – zonder al te veel weerstand werd op 3 november de oostelijke oever van het Suez-kanaal bereikt – bestookten Britse en Franse vliegtuigen vanuit Cyprus de Egyptische stellingen in voorbereiding op een landingsoperatie tussen Port Saïd en Port Faoed aan de toegang tot het Suez-kanaal.

Alles verliep naar plan tot op het ogenblik dat Brits-Franse grondtroepen hun landingsoperaties uitvoerden. Reeds op het einde van de eerste dag van de landingsoperaties werd vanuit Londen het bevel gegeven alle verdere militaire acties te stoppen. Deze beslissing was het gevolg van de niet langer meer vol te houden Amerikaanse en internationale druk op de Britse en Franse regeringen. Inderdaad, op 2 november 1956, tijdens de Hongaarse opstand, werd op een bijzondere bijeenkomst van de Algemene VN-Vergadering te New York de onmiddellijke stopzetting van de vijandelijkheden geëist. De Amerikaanse regering dreigde met een algemene boycot en de Sovjet-Unie dreigde zelfs met een interventie “met alle middelen”. Het werd voor de Britse en Franse regering buigen of barsten.

In de Verenigde Naties werd een akkoord over het staakt-het-vuren aanvaard en de VN-organisatie werd met de verdere afwikkeling belast: nog tijdens dezelfde maand november kwamen VN-blauwhelmen ter plaatse om de terugtrekking van de militairen te begeleiden en VN-bufferzones te installeren. De opruimingswerken aan het Suez-kanaal zelf verliepen minder vlot: de opruiming van de op Nassers bevel gezonken schepen zou nog ruim zes maanden in beslag nemen.

✓ *De Suez-crisis had niet alleen belangrijke regionale, maar ook internationale gevolgen*

Op regionaal vlak vielen de gevolgen voor Israël en Egypte beslist mee. De Israëli's hadden bewezen dat hun strijdkrachten in snelheid en flexibiliteit het Egyptische militaire potentieel overtroffen. Het hele Sinai-gebied was nu onder Israëli'sche controle.

Anderzijds had president Nasser de gecoördineerde aanval van drie ‘imperialistische’ legers overleefd. Nassers prestige in de Arabische wereld nam dan ook toe en nieuwe initiatieven volgden: op 1 februari 1958 nam Nasser het initiatief om een Arabische Federatie op te richten waarvan Egypte, Syrië en Jemen de kern vormden. Vanuit deze kern hoopte Nasser een nog omvangrijker en machtiger Verenigde Arabische Republiek tot stand te kunnen brengen.

De internationale politieke gevolgen waren niet minder belangrijk. Na de mislukte Brits-Franse operatie tegen de Egyptische president was de rol van Groot-Brittannië en Frankrijk in het Midden-Oosten definitief ten einde. Alleen Cyprus bleef – voorlopig nog – in Brits bezit. Dit alles had als gevolg dat vanaf eind 1956 de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie rechtstreeks met elkaar geconfronteerd zouden worden in dit strategisch belangrijke gebied.

Nu de dramatische afloop van de Poolse en Hongaarse opstanden bewezen had dat de invloedssfeer van Oost en West in Europa vrij stabiel was afgebakend, was de kans groot dat de Koude Oorlog zich buiten Europa zou uitbreiden. De strijd om invloedssferen in de Arabische wereld en in het Midden-Oosten verliep aanvankelijk niet in Amerikaans voordeel. Ondanks het feit dat de Eisenhower-regering zich terdege had ingezet om de Britse en Franse bondgenoten af te remmen,

was Nasser ervan overtuigd dat vooral de ultieme Sovjetrussische dreiging Egypte voor het ergste had behoed. De Sovjet-Unie en de Oost-Europese staten werden dan ook vanaf 1956 de bevoorrechte partners van de Verenigde Arabische Republiek. Intussen zorgde de Egyptische president er echter voor dat de communistische opposanten van zijn regime in de gevangenissen werden opgesloten.

Ook op de verdere ontwikkeling van het Europese integratieproces woog de schaduw van de Suez-crisis. Het vertrouwen tussen Londen en Parijs was definitief zoek. Beide regeringen gaven elkaar de schuld van het mislukte optreden en beide reageerden van nu af op een verschillende manier tegenover de toenemende Amerikaanse druk. De Britse regering ging na de Suez-crisis diplomatiek en militair dichter aanleunen bij het defensiebeleid van de Amerikaanse regering: op 23 maart 1957 werden tussen beide staten de Bermuda-Akkoorden gesloten waardoor de Britse defensie in ruime mate afhankelijk werd van de Amerikaanse technologische ontwikkeling (nieuwe rakettypes).

De door de oorlog in Algerije verdeelde en zwakke Franse regeringen namen intussen meer en meer afstand van de Angelsaksische mogendheden. De Vierde Franse Republiek koos voor een sterkere Europese samenwerking: de Verdragen van Rome werden geratificeerd en op 1 januari 1958 traden de Europese Economische Gemeenschap en Euratom in werking (cfr. *infra*). Ook werd de politieke beslissing genomen om zo snel mogelijk een eigen nucleaire vergeldingsmacht, een 'force de frappe', te ontwikkelen. Belangrijke politieke opties, die ook later door de Vijfde Franse Republiek gehonoreerd zouden worden.

Ten slotte en niet het minst wou president Eisenhower, die in november 1956 was herkozen, een duidelijk signaal geven aan alle bij de Suez-crisis betrokken partijen. Op 5 januari 1957 vroeg en verkreeg de herkozen president van het Amerikaans Congres de bevoegdheid "om elke natie die om hulp zou vragen tegen een gewapende aanval van een staat behorend tot het internationaal communistisch kamp, de nodige bijstand te verlenen". Deze 'Eisenhower-doctrine' bleef geen dode letter. Reeds op 15 juli 1957 kwam het tot een Amerikaanse militaire interventie in Libanon (cfr. *infra*).

1.10 Naar een derde climax in de Koude Oorlog: de mislukte ontwapeningsbesprekingen en de toenemende crisissen in Libanon (1957), Berlijn (1958-1961) en Cuba (1962)

✓ *Ontwapeningsvoorstellen zonder toekomst, de lancering van de Spoetnik en de zogenaamde 'missile gap' tussen de USA en de Sovjet-Unie (1956-1957)*

Als gevolg van het tragische einde van de Hongaarse opstand kwam er niet veel terecht van de ontwapeningsvoorstellen die de Sovjet-Unie tijdens hetzelfde jaar 1956 had geformuleerd. In 1957 wekte een voorstel van de Poolse minister van Buitenlandse Zaken, Adam Rapacki, de belangstelling van progressieve en linkse

kringen in West-Europa. Als vertegenwoordiger van alle Warschaupact-leden stelde hij voor om in Midden-Europa een atoomvrije zone te creëren waarvan West- en Oost-Duitsland, Polen en Tsjechoslovakije deel zouden uitmaken. De NAVO-lidstaten achtten het Rapacki-plan onuitvoerbaar, maar waren zelf niet bereid een constructief tegenvoorstel te formuleren.

De zelfgenoegzaamheid van de Verenigde Staten en de NAVO-partners kreeg echter – vooral in de internationale publieke opinie – een felle deuk. Op 5 oktober 1957 slaagde de Sovjet-Unie erin een eerste artificiële satelliet, de Spoetnik, in een baan om de aarde te brengen. Een historisch moment in de ontwikkeling van de ruimtevaart, maar ook een duidelijk signaal: een mogendheid die een kunstmaan van ruim 83 kg in een baan rond de aarde kan brengen, beschikte logischerwijze over nieuwe en vërreikende rakettypes. Hadden de Verenigde Staten een achterstand opgelopen? De aanvankelijke mislukking van een aantal proefraketten leek dit alvast te bevestigen en ook in westerse militaire kringen was er voor het eerst sprake van een gevaarlijke ‘missile gap’.

President D. Eisenhower weigerde echter de paniekerige reacties van media en politici ernstig te nemen. Globaal bleef immers het Amerikaanse overwicht op de Sovjet-Unie ruim behouden onder meer door de grotere spreiding en de reikwijdte van de NAVO-steunpunten in Italië en in Turkije. Ook het zogenaamde ‘Gaither Report’ van de Ford Foundation, waarin werd aangetoond dat de Sovjet-Unie ongeveer evenveel als de Verenigde Staten investeerde in bewapeningstechnologie en vanaf 1959 over ten minste een honderdtal intercontinentale raketten (ICBM’s) zou beschikken waarmee de Amerikaanse steden rechtstreeks bedreigd konden worden, legde president Eisenhower naast zich neer. De Amerikaanse president weigerde de suggesties van het ‘Gaither Report’ – dat herinneringen opriep aan het beruchte NSC-68-rapport dat president Trumans offensieve anticommunistische beleid in sterke mate had ondersteund – in overweging te nemen. De vraag om het defensiebudget tot 48 miljard dollar te verhogen werd aldus door president D. Eisenhower formeel afgewezen. (D. Eisenhower beschikte over geheime CIA-verslagen, die hem werden voorgelegd op basis van de luchtfoto’s die door de geheime U-2-spionagevluchten boven de Sovjet-Unie werden genomen. Het waren deze U-2-spionagevluchten waarvoor Nikita Chroesjtsjov een drietal jaar later op de Parijse topconferentie van 1960 tevergeefs verontschuldigungen zou eisen van de Amerikaanse president) (cfr. infra).

✓ *De ‘Eisenhower-doctrine’ en de Amerikaanse militaire interventie in Libanon (juli 1958)*

Op basis van de bevoegdheden die het Amerikaanse Congres hem bij het begin van zijn nieuwe ambtstermijn hadden verleend, besloot president Eisenhower gevolg te geven aan de vraag van de Libanese president Camille Chamoun om militaire steun te verlenen. Op 15 juli 1958 landden US-mariniërs in Libanon. Hun

opdracht was beperkt: het veiligstellen van Beiroet en de Libanese luchthaven. In de Verenigde Naties werd door de Amerikaanse ambassadeur meteen gepreciseerd dat het “geenszins de bedoeling van zijn regering was geweest om in de plaats te treden van de Verenigde Naties betreffende haar primordiale taak van internationale vrede en veiligheid”. In feite was echter de Amerikaanse militaire operatie in Libanon wel degelijk een unilaterale Amerikaanse interventie waartoe president Eisenhower had beslist zonder enige voorafgaande machtiging van de Verenigde Naties.

In Libanon werd vrij snel duidelijk dat van een omvangrijke en langdurige tussenkomst van de Amerikaanse mariniers geen sprake kon zijn. Later bekende Eisenhower zelf: “I felt we were backing up a government with so little popular support that we probably should not be there.”¹⁹ Het succes van de operatie lag echter op diplomatiek vlak en was op zijn minst tweevoudig: vooreerst gold de Libanon-operatie als een niet mis te verstane waarschuwing aan het adres van de Egyptische president Nasser en zijn haatcampagne tegen Israël. Verder was het een test ten opzichte van Chroesjtsjovs Midden-Oosten-beleid. Nassers protest tegen de Amerikaanse interventie in Libanon kreeg in het Kremlin geen gehoor en Chroesjtsjov liet duidelijk blijken voorrang te geven aan de ‘coëxistentie’ tussen Oost en West. Wellicht was Chroesjtsjovs matiging ingegeven als diplomatieke voorbereiding op een gewaagd initiatief, met name het voorstel tot wijziging van het bestaande Berlijnse statuut. Een initiatief dat zonder de medewerking van de westerse betrokken mogendheden een hachelijke onderneming kon worden.

Voor het Kremlin en vooral voor de Ulbricht-regering drong echter de tijd: West-Berlijn was een symbool van vrijheid geworden in de DDR en het Oostblok en via de voormalige Duitse hoofdstad ontvluchtten steeds meer jonge en bekwaame mensen de Oostblokstaten. Toen hun aantal op zowat twee miljoen werd geschat, was het voor de Oost-Europese communisten meer dan genoeg geweest. Ook het Kremlin moest nu maar zijn verantwoordelijkheid opnemen om een einde te stellen aan dit ‘schandaal’.

In oktober 1958 zetten de Oost-Duitse regeringsleiders het diplomatieke offensief in met hun verklaring dat de westerse geallieerden de akkoorden van Berlijn (Potsdam) geschonden hadden door de Duitse Bondsrepubliek in te schakelen in de NAVO en het te herbewapenen. Een vaststelling die ongetwijfeld ietwat laat kwam, maar uiteraard slechts een voorwendsel was om het Vier-Mogendhedenstatuut van Berlijn te wijzigen en zelf enige controle over de toegang tot West-Berlijn te verwerven. Voor alles was het echter de bedoeling om de verdere uittocht naar de (West-Berlijnse) vrijheid definitief te stoppen.

✓ *Chroesjtsjovs ultimatum betreffende het statuut van Berlijn*

Op 10 november 1958, ongeveer tien jaar na de blokkade van Berlijn en de eerste Berlijnse crisis, maakte Chroesjtsjov – die onder druk werd gezet door de Chinese

communisten – zijn ultimatum aan de westerse mogendheden bekend: binnen de zes maanden zou de Sovjet-Unie het bezettingsregime van Berlijn beëindigen. Indien het niet tot een akkoord zou komen over het nieuwe Berlijnse statuut, zou de Sovjet-Unie desnoods eenzijdig een verdrag met de Duitse Democratische Republiek sluiten; meer bepaald zou West-Berlijn het statuut van ‘vrijstad’ kunnen krijgen. Het Kremlin liet er intussen geen twijfel over bestaan dat de DDR-regering het recht had om desgevallend de westerse toegang tot Berlijn af te sluiten. Ook werd ervoor gewaarschuwd dat een aanval op Oost-Duitsland beschouwd zou worden als een aanval op de Sovjet-Unie en de landen van het Warschaupact.

De besprekingen tussen de ministers van Buitenlandse Zaken te Genève over dit ‘ultimatum’ leverden geen resultaten op, maar werden ook niet afgebroken. Chroesjtsjov aanvaardde zelfs president D. Eisenhowers uitnodiging om in september een bezoek te brengen aan de Verenigde Staten. Een bezoek dat begon met de aankondiging van een nieuw sovjetruimte-exploot, namelijk de landing van Loenik II (ruim 450 kg) op de maan.

Chroesjtsjovs reis naar de Verenigde Staten en zijn kennismaking met het Amerikaanse publiek vielen best mee. Ook de besprekingen met president Eisenhower te Camp David verliepen in een ontspannen sfeer. Beide partijen waren het er blijkbaar over eens dat het statuut van Berlijn “ooit eens herzien moest worden”. Voorlopig werd echter nog niets beslist. Wél werd overeengekomen om hierover op een topontmoeting te Parijs nog verder overleg te plegen.

✓ *De mislukte Parijse topontmoeting Eisenhower-Chroesjtsjov, mei 1960 en de ontmoeting Kennedy-Chroesjtsjov te Wenen, juni 1961*

De topconferentie tussen de Berlijnse bezettingsmogendheden kwam er in mei 1960 te Parijs, maar mislukte meteen. Aanleiding hiertoe was het neerhalen van een Amerikaans U-2-spionagevliegtuig door een SAM-raket (‘Sol Air Missile’) boven het Sovjetrussische territorium. Chroesjtsjov, die onder druk van de eigen achterban en de kritiek van de Chinese communisten duidelijk op een publiek succes uit was, vroeg om een Amerikaanse verontschuldiging vooraleer de besprekingen op de conferentie te Parijs van start gingen. De Amerikaanse president weigerde en de Parijse conferentie werd een mislukking. Een mislukking die president Charles de Gaulle iets later zou aangrijpen om zijn eigen strategie te preciseren (cfr. *infra*).

Na de mislukte Parijse top hield Chroesjtsjov nog enkele fel opgemerkte redevoeringen op de herfstsitting van de VN-Algemene Vergadering te New York. Toen de Filipijnse vertegenwoordiger een pleidooi hield voor de “bevrijding van alle nog verknechte volkeren” en hierbij ook verwees naar de naties achter het IJzeren Gordijn, protesteerde ‘Mr. K.’ luidruchtig en hamerde hij zelfs met zijn schoen op het VN-spreekgestoelte. Intussen echter won de sluwe Oekraïener alweer enig uitstel om iets te ondernemen betreffende het steeds dringender wor-

dende Berlijnse probleem. Een nieuwe topontmoeting met de nieuw verkozen Amerikaanse president, J.F. Kennedy, werd in het vooruitzicht gesteld.

Enkele weken voor de topontmoeting, die op 3-4 juni 1961 te Wenen gehouden zou worden, pakte de Sovjet-Unie alweer uit met een nieuw ruimtevaartsucces. Op 12 april 1961 slaagde Joeri Gagarin erin een eerste bemande ruimtevlucht om de planeet Aarde te realiseren. Een exploit dat door Nikita Chroesjtsjov onmiddellijk werd aangegrepen om een 'definitieve' oplossing voor het Berlijnse probleem te eisen.

De ontmoeting Kennedy-Chroesjtsjov te Wenen in juni 1961 haalde echter niets uit. Geen van beide protagonisten wou ook maar enige indruk van zwakheid geven. Begrijpelijk vanwege Nikita Chroesjtsjov, die onder druk stond van de DDR-leiding om zo snel mogelijk een sluitende oplossing te bereiken over Berlijn. Begrijpelijk ook vanwege de jonge ambitieuze Amerikaanse president, die op deze eerste topconferentie met de sovjetleiding zichzelf wou bewijzen. "One of Kennedy's great fears was to appear weak. And, like most Cold Warriors, he thought the only way to deal with the Russians and their associates was from a position of strenght." (professor Stephen E. Ambrose)²⁰

✓ *President J.F. Kennedy's optie voor een meer geëngageerd buitenlands beleid*

In tegenstelling tot de Eisenhower-regering opteerde J.F. Kennedy voor een buitenlands beleid dat gestalte zou geven aan zijn meer dynamische visie. Reeds in zijn 'Inaugural Address' werd de toon gezet: "Let every nation know, whether it wishes us well or ill, that we shall pay any price, bear any burden, meet any hardship, support any friend, oppose any foes, in order to assure the survival and success of liberty." In concreto betekende dit uiteraard een versterking van de Amerikaanse militair-strategische machtspositie. In tegenstelling tot zijn voorganger, president D. Eisenhower, was J.F. Kennedy van oordeel dat de Amerikaanse bewapening dringend opgevoerd moest worden. President D. Eisenhower had – in zijn *Farewell Address* van hetzelfde jaar, januari 1961 – nochtans uitdrukkelijk gewaarschuwd voor overbewapening onder druk van het militair-industrieel complex: "In the councils of government, we must guard against the acquisition of unwarranted influence, whether sought or unsought, by the military-industrial complex."

Met zijn eerste State of the Union Address, tijdens dezelfde maand januari 1961, maakte president J.F. Kennedy echter duidelijk dat de Verenigde Staten op militair-strategisch vlak het overwicht moesten behouden en zich geen achterstand konden permitteren. Want, zo waarschuwde JFK: "Each day the crises multiply and each day we draw nearer the hour of maximum danger."²¹ Met de Kennedy-McNamara-regering begon dan ook de grootste naoorlogse bewapeningswedloop. In twee jaar tijd werd het defensiebudget opgedreven van 40 naar 56 miljard dollar. De Eisenhower-regering achtte een 200-tal intercontinentale raketten

(ICBM) voldoende; in 1967 waren er reeds ruim 1.000 ICBM's, terwijl er ook 41 Polaris-duikboten en een 600-tal langeafstandsbommenwerpers operatief werden.

✓ *De bouw van de Berlijnse Muur (augustus 1961)*

Intussen woog de crisis om Berlijn steeds zwaarder op de Oost-Europese regimes. Uiteindelijk besloot de DDR-regering tot wat aanvankelijk als een wanhoopsdaad werd gezien: in de nacht van 12 op 13 augustus werd door de Oost-Duitse 'Volk-sarmee' begonnen met de bouw van een meer dan 45 kilometer lange versperring op de grens tussen Oost- en West-Berlijn. Deze bouw van een muur dwars doorheen de voormalige Duitse hoofdstad bleek de enig mogelijke tegenzet van de DDR-regering om een verdere vlucht van DDR-burgers naar de Bondsrepubliek onmogelijk te maken. Van 1949 tot 1961 hadden ruim 2,7 miljoen DDR-burgers hun land ontvlucht! (Opmerkelijke coïncidentie: op 30 juli 1961 – dus enkele dagen vooraleer met de bouw van de Muur begonnen werd – had de invloedrijke Amerikaanse senator William J. Fulbright in een televisie-interview verklaard: "Ik begrijp niet waarom de Oost-Duitsers hun grenzen niet sluiten, want ik meen dat ze daartoe het recht hebben.")

Ondanks alle protest van westerse zijde tegen de 'Muur van de Schande' kwam er geen gewapend verzet. Blijkbaar had men in het Westen begrepen dat de Muur ook haar positieve kanten had: van enig sovjetultimatum over Berlijn was nu geen sprake meer. Even liet de Amerikaanse president, John F. Kennedy, zich te Berlijn zien en horen. Zijn pathetische uitroep: "Ich bin ein Berliner!" maakte even indruk, maar veranderde verder niets aan de realiteit. Het westerse protest – net zoals in 1956 tijdens de Hongaarse opstand – bleef beperkt tot een louter verbaal protest. Noch van Amerikaanse, noch van West-Europese zijde werd aan de Muur geraakt. In Europa bleek alvast de coëxistentie tussen de twee machtsblokken muurvast.

✓ *De Cuba-crisis (1962) en de dreiging van een kernoorlog*

Enigszins parallel aan de crisis rond Berlijn ontwikkelde zich op Cuba een probleemsituatie die in 1962 leidde tot één van de gevaarlijkste crisismomenten uit de naoorlogse Oost-Westverhoudingen. Nooit voorheen werden in Oost en West de mogelijkheid en de dreiging van een nucleaire oorlog zo ernstig genomen.

De aanloop tot de Cubaanse crisis moet vooreerst in de geopolitieke context van het Caraïbisch gebied gesitueerd worden. Cuba – sedert 1898 onafhankelijk van Spanje om meteen afhankelijk te worden van de Amerikaanse 'big stick policy' – werd tijdens de jaren vijftig geregeerd door een dictator, kolonel Batista. Een dictatuur die zoals in de andere landen van het Caraïbisch gebied was ingehuurd door heersende Amerikaanse monopolies, zoals onder meer United Fruit en American Tobacco. Een typisch pseudo-koloniale situatie, die de Amerikaanse regering wél onderkende in Aziatische en in Afrikaanse landen, maar dit in 'haar Cen-

traal-Amerikaanse achtertuin' volkomen normaal vond. Onder druk van het zich na de Tweede Wereldoorlog universeel doorgedrukte dekolonisatieproces was deze politiek-economische afhankelijkheidssituatie van de Midden-Amerikaanse regio duidelijk achterhaald. In Guatemala en op Cuba brak gewapend verzet uit tegen de met steun van de Amerikaanse regering instandgehouden dictators.

Na een eerste mislukte poging begon Fidel Castro met aanvankelijk nauwelijks een honderdtal 'barbudos' aan een guerrillastrijd tegen Batista's dictatuur. Castro's aanhang nam steeds toe en op oudejaarsavond 1958 achtte Batista het veiliger Cuba te ontvluchten. Havana werd bevrijd en een duizendtal Batista-aanhangers werden zonder veel omhaal gefusilleerd, anderen verdwenen in de gevangenis. Tot zover een niet zo bijzonder Caraïbisch verhaal. Pas toen Cuba's nieuwe sterke man naar Washington kwam om er financiële steun te vragen voor nieuwe nationale ontwikkelingsprojecten die niet meteen de Amerikaanse belangen dienden, begonnen de grote Amerikaanse lobby's en ook de CIA te reageren.

Een ontgoochelde Fidel Castro besloot weerwraak te nemen en decreeteerde de onteigening van de bezittingen en exploitaties van de grote Amerikaanse maatschappijen op Cuba. Vanuit de Verenigde Staten werd onmiddellijk gereageerd met een stopzetting van de suikerimport. Vanuit Cuba werd tegengereageerd en Fidel Castro knoopte contacten aan met het Oostblok. De sovjetleiding liet de kans niet aan zich voorbijgaan en Chroesjtsjov gaf aan de Cubaanse leider de verzekering elk jaar evenveel ton Cubaanse suiker te zullen importeren als voorheen naar de Verenigde Staten was geëxporteerd.

Voor de Amerikaanse regering werd het duidelijk dat de nieuwe Cubaanse leiders niet meer te 'recupereren' waren. Er moest dus dringend een meer rechtstreekse interventie overwogen worden. Vanaf 1960 werden in overleg met de Amerikaanse autoriteiten militaire oefenkampen in Florida georganiseerd met het oog op een invasie op Cuba. De CIA adviseerde en steunde deze plannen, die vanaf februari 1961 met de nieuw verkozen president, J.F. Kennedy, werden besproken.

In april gaf de Amerikaanse president aan 'La Brigada' – naar Florida gevluchte Cubanen – en enkele VS-militairen toestemming om tot actie over te gaan. De landing van iets meer dan duizend manschappen in de Bahia de Cochinos (de Varkensbaai) werd door een samenloop van omstandigheden een ware flop. Op 21 april 1961 gaven de laatste manschappen zich over.

President Kennedy nam de politieke verantwoordelijkheid voor de mislukking op zich, maar ontsloeg Alan Dulles, de topverantwoordelijke van de CIA. Een ingreep die de macht van de CIA tijdelijk terugschroefde. De macht van de Central Intelligence Agency (CIA) was inderdaad – mede als gevolg van de Koude Oorlog – steeds uitgebreider geworden. Op basis van de wet van juli 1947, de National Security Act, had de Truman-regering schikkingen genomen om zich op een totale oorlogsvoering voor te bereiden. Er moest dringend een antwoord geformuleerd worden op de netwerken van sovjetspionnen en -agenten. Voor alles moest

een verrassingsaanval, zoals Pearl Harbor tijdens de Tweede Wereldoorlog, uitgesloten worden. Een verregaande coördinatie van alle diplomatieke en militaire informatie evenals van bepaalde economische en culturele diensten werd doorgevoerd. Een Central Intelligence Agency (CIA) werd toen opgericht met als opdracht “het coördineren en het evalueren van alle inlichtingen die betrekking hebben op de nationale veiligheid”. Onder leiding van Alan Dulles, de broer van de latere staatssecretaris Foster Dulles, namen – mede als gevolg van de escalatie tijdens de Koude Oorlog – de invloed en macht van de CIA snel toe.

Aanvankelijk was het voornaamste operatieterrain West-Europa, meer bepaald de staten waarin de communisten electorale successen boekten. Zowel in Italië als in Frankrijk slaagde de CIA erin – dankzij de belangrijke financiële middelen waarover men beschikte – om vanaf 1948 de acties van de communisten te ondermijnen. Vanaf 1950 kreeg de CIA ook heel wat kritiek te verwerken: de nederlaag van de Chinese nationalisten en de overwinning van de communisten. Het totstandkomen van de Chinese Volksrepubliek gaf echter ook nieuwe argumenten aan hen die pleitten voor een nog sterkere CIA. De CIA-agenten boekten een drietal jaar later een opmerkelijk succes: in Iran werden de nationalistische beweging en de machtsgreep van Mossadegh op de westerse petroleumgroepen gebroken. De sjah werd opnieuw aan de macht gebracht en Iran kon onder het bewind van de sjah en zijn Savak-politie uitgebouwd worden tot een Amerikaans bruggenhoofd in het Midden-Oosten. Iran werd decennialang het sluitstuk van de Amerikaans-Britse petroleumstrategie in de Arabische wereld. Pas in 2000 werd deze CIA-interventie – een unilaterale Amerikaanse interventie in de interne aangelegenheden van een soevereine staat in het Midden-Oosten – openlijk toegegeven door de Amerikaanse staatssecretaris, Madeleine Albright.

Na de mislukte Varkensbaai-operatie poogde president J.F. Kennedy zijn prestige te redden door een groots opgezet hulpplan voor Latijns-Amerika *‘Alliance for Progress’*. Intussen werd Cuba door een volledig embargo meer en meer geïsoleerd. In januari 1962 werd Cuba – onder druk van de Verenigde Staten – uit de Organisatie van Amerikaanse Staten gestoten. De Amerikaanse regering besloot zich met alle middelen tegen een mogelijke “export van de Cubaanse revolutie” te verzetten. De acties van de CIA werden prioritair op Latijns-Amerika gericht en de Cubaanse leiders werden in de media steeds meer als “agenten van het internationaal communisme” gebrandmerkt. Het moet gezegd dat Fidel Castro’s provocerende lofbetuigingen op het marxisme-leninisme uiteraard niet van aard waren om de Amerikaanse publieke opinie gerust te stellen.

Terwijl de Cubaanse leiders zich meer en meer economisch en militair bedreigd voelden, namen ook de Oost-West-spanningen opnieuw toe. De bouw van de Berlijnse Muur bleef in het Westen onverwerkt, maar ook Chroesjtsjovs beleid bleef in en buiten de Sovjet-Unie onder druk staan. Tijdens het 22ste Partijcongres, dat bedoeld werd om de communistische rangen te sluiten, werd Albanië veroordeeld. De Albanese communisten weigerden immers Chroesjtsjovs ‘destali-

nisatie-beleid' te volgen. Tot ongenoegen van het Kremlin steunde de Chinese afvaardiging de houding van de Albanese communisten. De Chinese communisten verlieten voortijdig Moskou en het Partijcongres. Vooraleer af te reizen legde Zhou En-lai nog even een krans neer op Stalins mausoleum!

Was het vanuit een bewust genomen risico om Fidel Castro's provocerende uitdaging in de onmiddellijke Amerikaanse invloedssfeer te behouden en het gezag van de jonge Amerikaanse president nog wat meer op de proef te stellen? Was het bedoeld als een Sovjet-russisch antwoord op de dreigende Amerikaanse raketten, die vanuit Turkse NAVO-basissen op de Sovjet-Unie gericht waren? Eén zaak werd de Amerikaanse regering in oktober 1962 alvast duidelijk: op Cuba werden installaties gebouwd voor middellangeafstandsraketten (MRBM's of Medium Range Ballistic Missiles en Intermediate Range Ballistic Missiles of IRBM's, met een reikwijdte tussen 2.000 en 3.600 km). Gegevens die werden verkregen via luchtspionage.

President J.F. Kennedy reageerde op 22 oktober met een algemene blokkade van Cuba. Voortaan zou het onmogelijk worden om nog nieuwe militaire uitrusting naar Cuba te brengen. Ook eiste de Amerikaanse president het ontmantelen en het terughalen van de reeds op Cuba aanwezige lanceerinstallaties. De draagwijdte van deze beslissing was niet alleen voor de Verenigde Staten, maar voor heel het internationale bestel van historisch belang: ofwel zou de sovjetleiding deze publieke afdreiging aanvaarden, ofwel zou ze de Amerikaanse eisen naast zich neerleggen en was een gewapend conflict met de Sovjet-Unie niet uit te sluiten. In het eerste geval was het duidelijk dat Chroesjtsjov verder gezichtsverlies zou leiden en er op zijn minst een verstrakking van het beleid en nieuwe confrontaties zouden volgen. In het andere geval was een nucleaire oorlog niet uit te sluiten.

De diplomatieke contacten verliepen in een uiterst gespannen sfeer. De Sovjet-russische bewering, met name dat het niet om offensieve wapeninstallaties zou gaan, maar louter defensieve, met andere woorden: als waarborg voor de veiligheid en integriteit van Cuba, werd meteen verworpen. Ook het compromisvoorstel van Chroesjtsjov, namelijk de afbouw van de Sovjet-russische installaties op Cuba in ruil voor gelijkaardige NAVO-installaties op het Turkse grondgebied, werd door de Amerikaanse regering verworpen.

De posities van beide grootmachten bleken in een gevaarlijke impasse beland en Chroesjtsjov deed een dramatische oproep aan president Kennedy alles te doen om een (nucleaire) oorlog te vermijden. Via persoonlijke contacten tussen Robert Kennedy en de Russische gezant kwam het uiteindelijk tot een feitelijk akkoord: de Sovjet-Unie zou haar installaties op Cuba ontmantelen en afzien van verdere installaties; de Verenigde Staten beloofden geen nieuwe aanval meer op Cuba te lanceren. Een mondelinge belofte, die Fidel Castro niet in verhouding vond tot het afbouwen van de middellangeafstandsraketten. Na tevergeefs protest bij het Kremlin zocht hij zelfs toenadering tot Beijing, dat meteen Chroesjtsjov van 'ver-

raad' aan de revolutionaire zaak beschuldigde. Intussen werden ook in Turkije – zonder dat er enige ruchtbaarheid aan werd gegeven – bepaalde Amerikaanse raketinstallaties afgebouwd.

De gevolgen van de Cuba-crisis in 1962 bleven niet lang uit.

De sovjetleiding had ontegensprekelijk internationaal gezichtsverlies geleden en Chroesjtsjovs machtspositie was duidelijk ondermijnd. De mislukte oogst van 1963 in de Sovjet-Unie werd uiteindelijk de formele aanleiding voor Chroesjtsjovs gedwongen ontslag. Leonid Breznev werd de nieuwe partijleider en Aleksej Kosygin de nieuwe regeringsleider. Het regime opteerde voor een beleid van stabiliteit op binnen- en buitenlands vlak. De 'vreedzame coëxistentie' tussen Oost en West werd nogmaals formeel bevestigd.

De leiders van de Chinese Volksrepubliek veroordeelden meteen en openlijk het Kremlin-beleid: de Sovjet-Unie had angst om de 'bourgeois-staten' met hun eigen wapens te bestrijden. De 'Grote Chinese Roerganger' Mao en zijn kameraden noemden de kapitalistische mogendheden 'tijgers van papier'. Voor de Chinese leiders bracht de Cuba-crisis de bevestiging van hun thesise, namelijk dat de Sovjet-Unie niet langer tot de communistische, maar tot de kapitalistische wereld behoorde. Aan de derdewereldstaten werd duidelijk gemaakt dat zij alleen op de Chinese communisten konden rekenen om het voortouw te nemen in de revolutionaire strijd van de niet-gebonden ontwikkelingslanden.

In Amerikaanse regeringskringen beseftte men intussen dat tijdens de Cuba-crisis enorme risico's waren genomen en een mogelijke kernoorlog slechts op het nippertje was vermeden. Een rechtstreekse communicatielijn tussen het Witte Huis en het Kremlin leek alvast een eerste noodzaak om in de toekomst rechtstreeks en snel boodschappen uit te wisselen. Wel bleef men overtuigd van de eigen militaire superioriteit en ook van de deugdelijkheid van de zogenaamde flexibele nucleaire afschrikkingsstrategie, zoals deze door de staatssecretaris voor Defensie, Robert McNamara, werd bepleit.

Ten slotte bevestigde de Cuba-crisis nogmaals de afbakening van de respectievelijke invloedzones. Op basis hiervan zorgde de bipolariteit voor een relatieve stabiliteit van het internationale systeem. Wel was nu ook gebleken dat de communistische mogendheden eropuit waren om in de minder duidelijk afgelijnde invloedssferen in de Derde Wereld hun invloed uit te breiden.

Het ontstaan van de Koude Oorlog

“It would be an exaggeration to say that American behavior unassisted and alone could exercise a power of life and death over the Communist movement and bring about the early fall of Soviet power in Russia. But the United States has it in its power to increase enormously the strains under which Soviet policy must operate.”

GEORGE F. KENNAN, *The sources of Soviet conduct*, 1947

Het debat over het ontstaan van de tegenstelling en confrontatie tussen de Sovjet-Unie en de westerse mogendheden – vrij snel als de Koude Oorlog omschreven – kende een merkwaardige evolutie. Onafgezien van de specifieke meningen die bepaalde historici en internationalisten hebben verdedigd, kan men een drietal algemene interpretatierichtingen onderscheiden, die meer dan een halve eeuw overspannen en tot op heden nog elk hun aanhangers hebben.

✓ *De traditionalistische of klassieke richting*

Voor de westerse politici, zoals W. Churchill, H. Truman, D. Acheson, J.A. Byrnes en anderen die hierover hun gedenkschriften publiceerden, evenals de historici van het eerste uur, zoals Herbert Feiss met *The war they waged and the peace they sought* (1957) en anderen,²² bestond er weinig twijfel: het beleid van Stalin en het communistische systeem waren verantwoordelijk voor de toenemende spanning en het ontstaan van een Koude Oorlog tussen de ex-geallieerden.

In de Sovjet-Unie en in de Oost-Europese staten werd precies het tegenovergestelde beweerd: niet het beleid van de Sovjet-Unie, maar het beleid van de Verenigde Staten en de West-Europese staten en de kapitalistische regimes in het algemeen waren verantwoordelijk voor de Koude Oorlog.

Deze aldus officieel gevestigde interpretaties kon men – zowel in Oost als West – liefst niet in vraag stellen (cfr. de door senator McCarthy geïnspireerde heksenjacht op vermeende communisten). Het grote gelijk van deze gevestigde interpretaties vond uiteraard steun in het aloude wantrouwen tussen het communistische en kapitalistische systeem. De oorlogstijd waarin beide tegengestelde systemen – ingevolge de nazi-Duitse aanval op de Sovjet-Unie – ‘objectieve’ bondgenoten werden, was slechts een beperkte uitzonderingsperiode. Niet toevallig dus laat André Fontaine, voormalig hoofdredacteur van het bekende Franse dagblad *Le Monde*, zijn overzicht van de Koude Oorlog starten vanaf de Oktober-revolutie in 1917 (cfr. *Histoire de la Guerre Froide, 1917-1950*).²³

Uiteraard waren er tal van feiten die vanuit westers oogpunt de ‘orthodoxe’ interpretatie bevestigden. Zo werd het vanaf de eerste maanden na de overwinning op nazi-Duitsland duidelijk dat Stalin niet van plan was samen te werken met de Poolse regering die uit Londen terugkeerde. Stalin leek alleen maar bereid ‘zijn’ Lublin-regering het vertrouwen te geven. Overigens leek Stalin ook niet van plan om – zoals in Jalta beloofd was – ‘vrije’ verkiezingen in Polen toe te laten.

Verder bleek de onwil van de Sovjet-Unie op de samenkomsten van de ministers van Buitenlandse Zaken, die de opdracht hadden de Jalta- en Potsdam-akkoorden verder uit te werken. Niet alleen stuitte de verdere samenwerking in Europa op het verzet van Molotov, de Sovjetrussische minister van Buitenlandse Zaken, maar ook de normale communicatie tussen de West- en Oost-Europese staten werd bemoeilijkt. Tijdens zijn rede aan de universiteit van Fulton (Missouri), waar ook president Harry Truman aanwezig was, gewaagde Winston Churchill openlijk van een soort ‘IJzeren Gordijn’, dat van “Stettin aan de Baltische zee tot Triëste aan de Adriatische zee” Europa in twee delen had gesplitst.

Ook buiten het Europese territorium bleken de standpunten steeds verder uiteen te lopen. Met moeite kon de Sovjet-Unie ervan overtuigd worden om de eenheden van het Rode Leger uit Noord-Iran terug te trekken.

Ten slotte werd ook duidelijk dat over het probleem van de controle op de atoomproductie en -bewapening geen akkoord meer mogelijk was. De Verenigde Staten stelden voor de hele productie en het gebruik van splijtstoffen onder internationale controle te plaatsen. Een uniek voorstel, dat alleen in het onmiddellijke verlengde van het oorlogsgebeuren en de Hiroshima- en Nagasaki-tragedie denkbaar was. Dit zogenaamde ‘Baruch-plan’ stuitte echter op het verzet van de toen nog jonge sovjetdiplomaat Andrei Gromyko. De Kremlin-leiders waren niet van plan zich neer te leggen bij het Amerikaanse atoommonopolie en wilden de mogelijkheid open houden om zelf een atoomwapen te ontwikkelen. De sovjetleiders waren dan ook niet bereid om vanuit de bestaande ongelijke machtspositie een internationaal controlesysteem op kernwapens te aanvaarden.

In deze feitelijke samenhang was het – steeds binnen het kader van de westerse ‘klassieke’ of ‘orthodoxe’ interpretatie – begrijpelijk dat de Amerikaanse regering alles in het werk stelde om te vermijden dat de Sovjet-Unie enige greep zou krijgen op de Griekse burgeroorlog. Het machtsvacuüm dat er begin 1947 door de Britse regering in de buurt van de Bosforus en de Dardanellen was achtergelaten, mocht niet door de Sovjet-Unie ingevuld worden. Elke expansie van de Sovjet-Unie betekende immers terreinverlies voor de vrije en democratische regimes. De beslissing van president H. Truman en zijn medewerkers om niet terug te keren naar een traditioneel isolationistisch beleid, maar de Verenigde Staten daadwerkelijk te engageren in de verdediging van de ‘vrije wereld’ tegen het communisme en tegen de verdere expansie van de Sovjet-Unie in Europa, werd in het raam van deze interpretatie gezien als een juiste en moedige beleidsdaad.

De communistische interpretatie stond uiteraard haaks op deze westerse visie en ook hier ontbrak het niet aan argumenten.

Vooreerst werd verwezen naar het abrupt afbreken van de Amerikaanse leveringen aan de Sovjet-Unie in het raam van het 'Lend-lease-programma'. Waarom werden – op het ogenblik dat de strijd om Berlijn en het 'Dritte Reich' ten einde was – de leveringen aan de Sovjet-Unie plots beëindigd? Waarom werd het de Sovjet-Unie, die van alle geallieerden de zwaarste verliezen had geleden, kwalijk genomen wanneer het Rode Leger effectief begon met het ontmantelen van het industriële potentieel in het bezette Duitse gebied? En waarom poogden de westerse geallieerden de heropleving van de Duitse economie in hun bezettingszones te stimuleren? Waarom werd bij de crisis van het Brits imperialisme in Griekenland en in de Middellandse Zee onmiddellijk verwezen naar het Sovjetrussisch expansionisme? Was na de overwinning op nazi-Duitsland de uitschakeling van de Sovjet-Unie niet opnieuw een eerste prioriteit voor de kapitalistische wereld geworden? Was het zogenaamde Baruch-plan of het Amerikaanse voorstel om de atoombewapening onder controle van de Verenigde Naties te plaatsen niet gewoon een list om het Amerikaanse atoommonopolie te legitimeren onder de mantel van de Verenigde Naties? Het was immers toch evident dat ook onder de controle van de Verenigde Naties – wat dit ook kon inhouden – het atoomwapen in wezen geen internationaal, maar wél een Amerikaans vernietigingswapen zou blijven.

✓ *De revisionistische interpretaties*

De reactie tegen de zwartwitvoorstelling van de oorzaken van de Koude Oorlog kon niet lang uitblijven. Nog tijdens de jaren vijftig werd onder meer door D.F. Fleming in *The Cold War and its origins, 1917-1960*²⁴ tal van kritische bemerkingen geformuleerd.

Vooreerst werd aangemerkt dat de Amerikaanse regering zelf verantwoordelijk was voor het verkeerd inschatten van de persoonlijkheid van J. Stalin. Had de Amerikaanse regering zelf in haar oorlogspropaganda Stalin niet langer als een wreedaardig dictator, maar als 'Uncle Joe' voorgesteld? Waren president Roosevelt en zijn medewerkers niet uit Jalta teruggekeerd met de overtuiging dat er uiteindelijk met J. Stalin te praten was? Blijkbaar hadden zowel de Amerikaanse regering als de publieke opinie al te lang vastgehouden aan een ideële visie over het naoorlogse gebeuren. Er werd aanvankelijk te weinig aandacht gegeven aan de analyses van lucide diplomaten, zoals George Kennan, die uitdrukkelijk hadden gewaarschuwd voor de Amerikaanse 'wishful thinking' betreffende de Sovjet-Unie, haar leiders en haar politiek-economische systeem. Een meer realistische diplomatie – in de zin van de Britse premier Winston Churchill en zijn minister van Buitenlandse Zaken Anthony Eden, die tijdens de Tweede Oorlog met Stalin concrete afspraken wensten te maken – had wellicht tal van naoorlogse misverstanden kunnen voorkomen.

Verder werd beklemtoond dat de overschakeling naar de Truman-doctrine, die in feite steunde op het atoommonopolie en de Amerikaanse economische belangen op het oog had, officieel werd gevoerd "to support the free peoples". Deze voorstelling van zaken had ongetwijfeld de ideologische tegenstellingen tussen de 'vrije' en de communistische wereld nog sterker aangewakkerd. Was dit de beste beleidsmethode geweest om de concrete geopolitieke problemen in Griekenland en Turkije aan te pakken? Men kon er in komen dat de Truman-doctrine werd gelanceerd om in de Verenigde Staten het terugkerende isolationisme de pas af te snijden en van het Amerikaanse Congres de noodzakelijke kredieten te verkrijgen voor een meer geëngageerd buitenlands beleid. Had echter deze voor intern gebruik bedoelde ideologisch geïnspireerde strategie de Koude Oorlog niet pas echt mogelijk gemaakt?

Tijdens de jaren zestig en later gingen de *revisionisten* nog een stap verder. Ook al kan er onderscheid worden gemaakt tussen marxistisch en niet-marxistisch georiënteerde 'revisionists', toch zijn alle 'revisionisten' het erover eens dat niet zozeer het ideologisch expansionisme van de Sovjet-Unie, maar wel degelijk het imperialistisch beleid van de westerse en meer bepaald van de Amerikaanse regering als oorzaak gezien moest worden voor het ontstaan van de Koude Oorlog.

Deze these werd verdedigd door onder meer William A. Williams, *The tragedy of American diplomacy* (1959),²⁵ Lloyd C. Gardner, *Architects of illusion: Men and ideas in American foreign policy, 1941-1949* (1970),²⁶ Joyce en Gabriel Kolko, *The limits of power. The world and United States foreign policy, 1945-1954* (1972).²⁷

Om deze stellingname te begrijpen, is het vooreerst noodzakelijk deze revisionisten zelf te situeren in het tijdsgebeuren. De revisionisten behoren tot een generatie intellectuelen die getekend was door het Amerikaanse beleid tijdens de oorlog in Vietnam. De absurde escalatie van de oorlog tegen hét communisme in Vietnam en de ontmaskering van de officiële leugentaal van de Amerikaanse president zelf (cfr. de publicatie van de 'Pentagon-papers') zette hen uiteraard aan het denken. Hadden de Amerikaanse overheden ook niet reeds voorheen zich schuldig gemaakt aan desinformatie van de publieke opinie? Was het wel juist de verantwoordelijkheid voor de Koude Oorlog uitsluitend naar de Kremlin-leiders toe te schuiven, zoals vooralsnog werd beweerd? Was het Amerikaanse imperialisme essentieel verschillend van het Sovjetrussische, of betrof het slechts een verschillende voorstelling van hetzelfde fenomeen?

In de interpretatie van de 'soft revisionists' (niet-marxistische revisionisten) werd vooral het beleid van president Truman scherp op de korrel genomen. Op het verkeerde moment waren verkeerde beslissingen genomen, zoals het stopzetten van de 'Lend-lease-leveringen' in mei 1945. De crisis in Griekenland en Turkije was duidelijk verkeerd ingeschat en de zogenaamde Truman-doctrine die hoofdzakelijk voor binnenlands gebruik bedoeld was, moest onvermijdelijk tot een verdere ideologische escalatie leiden met de Sovjet-Unie. Ten slotte was president Trumans reactie op de aanval van de communisten uit Noord- op Zuid-

Korea blijkbaar een geval van ‘overacting’, bedoeld om de opgang van Mao en het Volksleger in China enigszins goed te maken.

Sommige revisionisten, zoals Gar Alperovitz in *Atomic diplomacy: Hiroshima and Potsdam. The use of the atomic bomb and the American confrontation with soviet power* (1965),²⁸ beklemtoonden de invloed van het atoommonopolie op de naoorlogse Amerikaanse diplomatie.

De meer marxistisch geïnspireerde revisionisten, zoals Gabriel en Joyce Kolko, William A. Williams en anderen interpreteerden het ontstaan van de Koude Oorlog eerder vanuit een economisch-ideologisch oogpunt. Voor hen was het duidelijk dat de Truman-regering in de eerste plaats beducht was voor een hervatting van de Amerikaanse recessie. De herinnering aan de crisis uit de jaren dertig was nog sterk aanwezig en de Truman-regering wou uiteraard een dergelijke crisis van het kapitalistische systeem absoluut vermijden. Van de naoorlogse machtspositie van de Verenigde Staten moest dan ook gebruikgemaakt worden om de wereldmarkten zo ruim mogelijk open te stellen voor het tijdens de oorlog fel toegenomen Amerikaanse productiepotentieel. Wat indien de door de oorlog getroffen West-Europese staten niet meteen de Amerikaanse producten konden betalen? Geen nood, de Amerikaanse regering was bereid hiervoor de nodige kredieten tijdelijk ter beschikking te stellen (cfr. de Marshall-hulp). Hoofdzaak was – steeds in de interpretatie van de revisionisten – dat de Europese en andere markten zoveel mogelijk ingeschakeld werden in het Amerikaanse kapitaal- en productiecircuït.

De revisionistische interpretatiethema’s werden en worden tot op heden verder uitgewerkt in actuele publicaties. Zo kan men bijvoorbeeld in het recente werk van J.R. Pauwels lezen: “De ontwikkeling van de kapitalistische economie in de Verenigde Staten vereist dat de Amerikaanse sociale, economische en dus ook politieke elites consequent hun klassebelangen nastreven in hun eigen land en overal ter wereld, met vreedzame middelen of met geweld, met de hulp van democraten of van dictators en dit zonder veel respect voor de waarden van democratie, vrijheid en recht waarvan Amerika nochtans in theorie de kampioen is.”²⁹ J.R. Pauwels zelf herneemt in ruime mate de interpretatie van Gar Alperovitz, namelijk dat de Koude Oorlog begon “omdat de Amerikaanse leiders dachten door middel van de atoombom de Sovjets hun wil te kunnen opleggen”. Wanneer de ‘atoomdiplomatie’ niet de verwachte resultaten boekte, schakelde de Amerikaanse machtselite over op ideologische beïnvloeding. “Nu werd het tijd om de Sovjet-Unie om te toveren tot de grote boeman van de ‘vrije wereld’. Een vijandige Sovjet-Unie was voortaan veel nuttiger dan een bevriende Sovjet-Unie.” Vooral de mogelijkheid om op die wijze “de reusachtige staatsuitgaven voor ‘landsverdediging’ te rechtvaardigen en aldus de Amerikaanse economie ook na de oorlog op gang te houden”, wordt in deze interpretatie sterk beklemtoond.

- ✓ Een derde interpretatierichting – de zogenaamde postrevisionisten – liet zich gelden vanaf het begin van de jaren zeventig

Heel wat auteurs, zoals Paul Dukes, *The emergence of the super-powers: A short comparative history of the USA and the USSR* (1970), John L. Gaddis, *The United States and the origins of the Cold War, 1941-1947* (1972),³⁰ George C. Herring, *Aid to Russia, 1941-1946: Strategy, diplomacy and the origins of the Cold War* (1973),³¹ Daniel Yergin in *The shattered peace: The origins of the Cold War and the National Security State* (1977),³² C.S. Maier, *The origins of the Cold War and contemporary Europe* (1978),³³ en anderen begonnen zich in deze periode af te zetten tegen de al te eenzijdige interpretaties van de revisionisten. Weldra was er sprake van postrevisionisten. Belangrijk te noteren is dat vanaf de jaren zeventig voor het eerst documenten en archieven over het begin van de Koude Oorlog beschikbaar werden. Bovendien was ook de grotere tijdsafstand een belangrijk voordeel om meer sereen te kunnen oordelen over de oorzaken van de Koude Oorlog.

De voornaamste thesis van de postrevisionisten kwam erop neer dat, rekening houdend met de internationale machtsverhoudingen tijdens en onmiddellijk na de Tweede Wereldoorlog, de tegenstellingen tussen de overwinnaars van nazi-Duitsland en Japan moeilijk te vermijden waren. “Geen van de twee mogendheden is dan ook alleen schuldig aan de Koude Oorlog”, oordeelde P. Dukes. “Tegen de omstandigheden die tot de Koude Oorlog leidden waren noch de VS noch de USSR opgewassen, en beide stonden machteloos door hun eigen verleden en door de onbekendheid met het verleden van de andere partij.”³⁴

Voor de postrevisionisten waren de spanningen en crisismomenten tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie als het ware inherent aan het naoorlogse internationale systeem, dat voor het eerst met het atoomwapen en dus met sterk ongelijke machtsverhoudingen tussen tegengestelde politiek-economische systemen werd geconfronteerd. Het was dan ook logisch en enigszins te verwachten dat vanuit zulke sterk verschillende entiteiten de beleidsdaden verschillend geïnterpreteerd werden. Konden de Verenigde Staten het verhelpen dat zij na de Tweede Wereldoorlog én de sterkste financieel-economische mogendheid én de enige militaire macht met kernwapens werden? Was het de verantwoordelijkheid van de Amerikaanse regering en de Sovjet-Unie dat de andere mogendheden, zoals Groot-Brittannië, Frankrijk en andere, hun internationale machtsposities niet langer meer konden handhaven? Was het niet logisch dat er aldus een hoofdzakelijk bipolaire verhouding op mondiaal vlak ontstond? Een bipolaire machtsverhouding waarbij het buitenlands beleid van de voornaamste tegenpolen bijna automatisch in actie-en-reactieschema's moest verlopen.

Ook al lijken de interpretaties van de postrevisionisten in grote trekken aanneemelijk en best te verdedigen, toch blijven er nog tal van kritische vragen en bedenkingen. Zo blijft het onduidelijk wat de ware bedoelingen waren van J. Stalin. Wat gold voor Stalin als een tactische toegeving en wat stond vanuit zijn benade-

ring voor middellange strategie? In welke mate was het buitenlands beleid van Stalin en het Kremlin beïnvloed door ideologische en door louter reële factoren? In welke mate waren de interne factoren bepalend bij het besluitvormingsproces van het buitenlands beleid van de Sovjet-Unie na het einde van de Tweede Wereldoorlog? Tal van vragen waarop het antwoord nog niet of wellicht nooit gegeven kan worden.

Verder is het de vraag of de postrevisionisten niet al te zeer geneigd zijn om de verantwoordelijkheid voor het ontstaan van de Koude Oorlog af te schuiven naar de structuur van het naoorlogse internationale systeem. Het is juist dat dit bipolaire internationale systeem met een duidelijk overwicht van de Verenigde Staten op alle terreinen bepaalde problemen stelde, maar de naoorlogse grootmachten en het internationale systeem functioneerden niet alleen op automatische piloot. De oorsprong en de hele Koude Oorlog is dan ook niet los te denken van de impuls van wélbepaalde politici, diplomaten, adviseurs en bedrijfsleiders, elk met hun specifieke inbreng en ambities op binnen- en buitenlands vlak.